

T.C.
KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI ANA BİLİM DALI

HZ. PEYGAMBER DÖNEMİ

 KUTSAL MESCİT

Ömer TAŞKIN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KAHRAMANMARAŞ
OCAK-2023

T.C.
KAHRAMANMARAŞ ST İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLÂM TARİHİ ve SANATLARI ANA BİLİM DALI

HZ. PEYGAMBER DÖNEMİ

 KUTSAL MESCİT

DANIŞMAN : Doç. Dr. Halit İL
JÜRİ : Doç. Dr. Ömer SABUNCU
JÜRİ : Dr. r. Üyesi Ahmet ACARLIOLU

Ömer TAŞKIN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KAHRAMANMARAŞ
OCAK-2023

KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI ANA BİLİM DALI

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HZ. PEYGAMBER DÖNEMİ ÜÇ KUTSAL MESCİT

ÖmerTAŞKIN

Danışman : Doç. Dr. Halit ÇİL
Yıl : 2023, Sayfa: 65+VII
Jüri : Doç. Dr. Halit ÇİL (Başkan)
: Doç. Dr. Ömer SABUNCU (Üye)
: Dr. Öğr. Üyesi Ahmet ACARLIOĞLU (Üye)

Müslümanların en önemli kutsallarından olan mescitler tarihi süreç içerisinde birçok fonksiyonda kullanılmışlardır. Toplumsal düzeni ayakta tutabilmek amacıyla insanlar din ile bütünleşmiş ve dini ritüelleri uygulamak amacıyla da mescitleri hayatlarının temeline yerleştirmişlerdir. İslâm medeniyetinin gelişmesine katkıda bulunan mescitler tarih boyunca önemli roller üstlenmişlerdir. Mescitler Müslümanların alâmet-i fârikaları haline gelmiş, bu sayede İslâm medeniyeti, câmi medeniyeti hüviyetine bürünmüştür. Mescitler sadece dini ritüellerin uygulandığı mekânlar olmayıp bazen bir mahkeme, bazen bir meclis bazen de bir ordugâh olarak kullanılmıştır. Toplum içerisinde her müessesenin yüklendiği önemli sorumluluklar vardır. Mescitler gerek dini gerek siyasi gerek sosyolojik olarak hiçbir müessesenin yüklenemeyeceği sorumlulukları yüklenmişlerdir. Böylece mescitler toplumun bazı yönlerini ele alarak insanlığın çoğu problemlerine çözüm olmuşlardır. Tez çalışmamızın konusu İslâm'ın kutsal saydığı üç en önemli mescit, Mescid-i Haram, Mescid'i Nebevi ve Mescid-i Aksâ'dır. Bu mescitleri incelerken de sadece Hz. Peygamber dönemine has kılarak ele aldık. Bu üç kutsal mescidin sadece bir mescit ve ibadethâne olmadığı, bunlarla birlikte çok daha farklı fonksiyonlara sahip olduğunu ortaya koymak, İslâm'ın cemaat ruhuna ne derece önem verdiğinin anlaşılmasına yardımcı olacaktır. Hz. Peygamber dönemindeki bu mescitlerin fonksiyonları, mimari özellikleri ve İslâm dini açısından önemlerinin belirtilmesi tez çalışmamızın amaçları arasında yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kâbe, Mescid, Mescid-i Harâm, Mescid-i Nebevî, Mescid-i Aksâ.

**DEPARTMENT OF ISLAMIC HISTORY AND ARTS
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCE
KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM UNIVERSITY**

ABSTRACT

MA THESIS

THE THREE HOLY MASJIDS OF THE PROPHET PERIOD

Ömer TAŞKIN

Supervisor : Assoc. Prof. Dr. Halit ÇİL

Year : 2023, Pages: 65+VII

Jury : Assoc. Prof. Dr. Halit ÇİL (Chairperson)
: Assoc. Prof. Dr. Ömer SABUNCU (Member)
: Assist. Prof. Dr. Ahmet ACARLIOĞLU (Member)

Masjids, one of the most important holy places of Muslims, have been used in many functions in the historical process. In order to keep the social order alive, people integrated with religion and placed mosques at the base of their lives in order to practice religious rituals. Masjids, which contributed to the development of Islamic civilization, have played an important role throughout history. Masjids have become the hallmarks of Muslims, and in this way, Islamic civilization has taken on the identity of mosque civilization. Masjids are not only places where religious rituals are practiced, they are sometimes used as a court, sometimes as a parliament and sometimes as a military camp. Each institution in society has important responsibilities. Masjids have undertaken religious, political and sociological responsibilities that no other institution can undertake. Thus, masjids have been a solution to all the problems of humanity by addressing all aspects of society. The subject of our thesis is Masjid al-Harâm, Masjid al-Nabawi and Masjid al-Aqsa, which are the most important mosques that Islam considers sacred. While examining these masjids, we dealt with them only by making them specific to the period of the Prophet. Revealing that these three holy masjids are not only a masjid and a place of worship, but also have very different functions, will help to understand how much importance Islam attaches to the community spirit. In this context, our study, which consists of three parts, is about three holy mosques. The functions, architectural features and the importance of these mosques in the period of the Prophet (pbuh) in terms of Islam are among the aims of our thesis

Keywords: Kaaba, Masjid, Masjid Al-Harâm, Masjid an-Nabawi, Masjid al-Aqsa

ÖN SÖZ

Mescitler insan hayatında her zaman varolan müstesna mekânlar olmuştur. İnsanlara önder olarak gönderilen peygamberler Allah'ın emri doğrultusunda mescitlere değer vermişler ve gönderildiği kavimlere bunu telkin etmişlerdir. Zira Kuran-ı Kerîm'de mescitlerin önemine vurgu yapılarak mescitlerin kutsiyeti yüceltilmiştir. Zîra Allah Kur'an'ı Kerîm'de, "Mescitleri, ancak Allah'a ve Ahiret Günü'ne iman eden, namazı dosdoğru kılanlar, zekatı verenler ve Allah'tan başkasından korkmayanlar îmar ederler."¹ buyurmaktadır. Başka âyette ise "Allah'ın mescitlerinde onun adının anılmasını yasak eden ve onların yıkılması için çalışandan kim daha zalim olabilir. Böyleleri oralara (eğer girerlerse) ancak korka korka girebilmelidirler. Bunlar için dünyada rezillik, ahirette de büyük bir azap vardır."² buyrularak mescitlerin Allah katındaki değerini gözler önüne sermektedir. İnsanoğluna son din olarak gönderilen İslâm dininin hükümleri, ibadetleri, öğretileri, bireysel ve toplumsal mesajları ile kıyamete kadar kalıcı olacağı Kur'an'da belirtilmiştir. Hiçbir kudretin bu hükümleri değiştiremeyeceği ve kutsal kitap Kur'an'la birlikte bu hükümlerin tamamının Allah'ın muhafazasında olduğu âyetlerle sabittir. Bu yüzden İslâm dininin kutsal saydığı her mekân, her hüküm saygı görmeye oldukça layıktır.

Bu kutsallar arasında mescitlerin önemli bir yeri bulunmaktadır. Asr-ı Saadetten bu güne kadar mescitlerin varlığı her zaman İslâm medeniyetinin gelişimine katkıda bulunmuştur. Hz. Peygamber mescit inşâ ederken din ve imanı muhafaza etmek, muhafaza ettiği dini duygularla topluma yön vermek ve tevhid dinini toplumda içselleştirmeye yer vermiştir. Başta ibadetlerin yapılması amacıyla inşa edilen mescitler, aynı zamanda çok daha farklı amaçlar için kullanılmak üzere Hz. Peygamber döneminden günümüze kadar toplumsal maslahatlar göz önünde bulundurularak kullanılmıştır. Dolayısıyla Kur'an'da geçen âyetlerde, Hz. Peygamber'in hadislerinde ve Siyer-i Nebî'de mescitlerin kutsiyeti üzerinde durulmakla birlikte tarih boyunca insanlık bu kudsiyeti yaşatmaya çalışmıştır.

Tez çalışmamızın çerçevesini oluşturan İslâm'ın en önemli ibadet merkezleri olan mescitlerin ise hadis ve âyetlere göre en faziletli olanları belirlenmiştir. Mescid-i Haram, Mescid-i Nebî ve Mescid-i Aksâ olarak belirtilen bu mescitler bir taraftan İslâm dininin en kutsal mekânları olurken diğer taraftan sadece ibadet maksâtlı kullanılmayıp çok daha farklı amaçlar için hem Hz. Peygamber döneminde hem de daha sonraki zamanlarda kullanılmışlardır. Üç bölümden oluşan bu tez çalışmasında üç kutsal mescidin ibadet dışındaki diğer fonksiyonlarını sırasıyla ele almaya çalışacağız. Birinci bölümde Kâbe ve Mescid-i Harâm, ikinci bölümde Mescid-i Nebvî, üçüncü bölümde ise Mescid-i Aksâ üzerinde durulmuştur.

Tez çalışmamın ortaya çıkmasında desteklerini ve ilgilerini esirgemeyen değerli danışman hocam Doç. Dr. Halit ÇİL başta olmak üzere üzerimde emekleri olan hocalarıma, arkadaşlarıma ve her zaman iyi günde kötü günde maddi manevi desteklerini arkamda hissettiğim aileme teşekkürü bir borç bilirim.

Ömer TAŞKIN
Kahramanmaraş/Ocak-2023

¹ el-Tevbe 9/18.

² el-Bakara 2/114.

TEŞEKKÜR

Tez çalışmamın ortaya çıkmasında desteklerini ve ilgilerini esirgemeyen değerli danışman hocam Doç. Dr. Halit ÇİL başta olmak üzere üzerimde emekleri olan hocalarıma, arkadaşlarıma ve her zaman iyi günde kötü günde maddi manevi desteklerini arkamda hissettiğim aileme teşekkürü bir borç bilirim.

Ömer TAŞKIN

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
ÖN SÖZ	III
TEŞEKKÜR	IV
İÇİNDEKİLER	V
KISALTMALAR LİSTESİ	VII
RESİMLER LİSTESİ	VIII
1. GİRİŞ	1
1.1. Araştırmanın Konusu ve Amacı	1
1.2. Araştırmanın Yöntemi ve Kaynakları	1
2. HZ. PEYGAMBER DÖNEMİ KÂBE VE MESCİD-İ HARÂM	3
2.1. Kâbe	3
2.1.1. Kâbe'nin İnşası	3
2.1.2. Hz. Peygamber Dönemi Kâbe ve Özellikleri	4
2.1.3. Kâbe'nin Örtüsü ve Kutsallığı	7
2.1.4. Hacer-i Esved'in Tarihi	8
2.1.5. Kâbe'nin Kible Olma Meselesi	9
2.1.6. Kâbe'nin Yıkılma ve Onarılma Serüveni	10
2.2. Mescid-i Harâm	11
2.2.1. Mescid-i Harâm'ın Kutsiyeti	12
2.2.2. Mescid-i Harâm'da Yapılan Dini Ritüellerin Fazileti	13
2.2.2.1. Hac ve Umre Bağlamında Mescid-i Harâm	14
2.2.3. Mekke'nin Harem Bölge Olma Meselesi	15
3. HZ. PEYGAMBER DÖNEMİ MEDİNE VE MESCİD-İ NEBEVÎ	16
3.1. Hz. Peygamber Dönemi Medine	16
3.1.1. İktisadi ve Sosyal Yapı	16
3.1.2. Siyasi Yapı	17
3.1.3. Dini ve Kültürel Yapı	19
3.3. Hz. Peygamber Dönemi Mescid-i Nebî'nin Özellikleri	21
3.3.1. Mescid-i Nebî ve Medine	21
3.3.2. Hz. Peygamber'in Mescide Verdiği Önem	22
3.3.3. Mescid-i Nebî'nin İnşası	24
3.3.4. Mescid-i Nebî'nin Mimari Özellikleri	26
3.3.5. Mescid-i Nebî'nin Bölümleri	29
3.3.5.1. Suffe Ashabı	29
3.3.5.2. Hz. Peygamber'in Yaptırmış Olduğu Odalar Ve Hücre-i Saadet	30
3.3.6. İbadet Merkezi Olarak Mescid-i Nebî	32
3.3.6.1. Mescid-i Nebî'de Yapılan İbadetlerin Önemi	32

3.3.6.3. Mescid-i Nebî’de İbadet Dışında Yapılan Dini Faaliyetler	33
3.3.7. Mescid-i Nebevî’nin Siyasi ve Sosyal Fonksiyonları.....	35
3.3.7.1. Mescid-i Nebevî’de Beytülmal	35
3.3.7.2. Mescid-i Nebevî’de Sosyal Faaliyetler	36
3.3.7.3. Talebe Yurdu ve Misafirhane	37
3.3.7.4. Mescidin Mahkeme Olarak Kullanılması.....	38
3.3.7.5. Elçilerle Yapılan Görüşmeler	39
3.3.8. Medine’nin Harem Bölgesi Olması	40
4. HZ.PEYGAMBER DÖNEMİ MESCİD-İAKSÂ	43
4.1. Mescid-i Aksâ’nın Önemi ve İnşası.....	43
4.2. İsrâ ve Mi’râc Hadisesi	45
4.3. Beytül-Makdis’in Fetih Serüveni	50
4.4. Mescid-i Aksâ’nın Dini Boyutu.....	51
4.5. Mescid-i Aksâ’nın Fazileti	52
4.6. Mescid-i Aksâ’nın Kutsiyeti Meselesi	55
5. SONUÇ.....	57
KAYNAKLAR	60
ÖZ GEÇMİŞ	

KISALTMALAR LİSTESİ

a.s	: Aleyhi Selam
b.	: Oğlu
bk.	: Bakınız
b.y	: Basım Yeri Yok
c.y.	: Cilt Yok
c.c.	: Celle Celaluhu
çev.	: Çeviren
DİB.	: Diyanet İşleri Başkanlığı
ed.	: Editör
Hız.	: Hazreti
İbn.	: Oğlu
MEB.	: Milli Eğitim Bakanlığı
No.	: Numara
S.a.v	: Sallallahu Aleyhi Ve Sellem
TDV.	: Türkiye Diyanet Vakfı
Thk.	: Tahkik eden
trc.	: Tercüme
ts.	: Tarihsiz
Vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve diğerleri, Ve devamı

RESİMLER LİSTESİ

Resimler

Sayfa No

Resim 2.1. Kâbe'nin Tarihi Bir Gravürü	6
Resim 3.1. Mescid-i Nebevî'nin 1790 Tarihli Bir Gravürü	23
Resim 3.2. Mescid-i Nebevî'nin İlk Dönem Krokisi	27
Resim 3.3. Hz. Peygamber Dönemi Mescid-i Nebevî'nin Planı	28
Resim 3.4. Mescid-i Nebevî'nin 1907 Tarihli Bir Kartpostal Resmi	41
Resim 4.1. Mescid-i Aksâ.....	43
Resim 4.2. Mescid-i Aksâ'nın Girişi.....	52
Resim 4.3. Mescid-i Aksâ'nın Bölümleri	55

1. GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Konusu ve Amacı

Araştırmanın konusu Hz. Peygamber döneminde üç kutsal mesciddir. Başta İslâm'ın kutsal mekânlar içerisinde saydığı mescid kavramı üzerinde durularak mescitlerin ibadet haricinde daha farklı fonksiyonları aydınlatılmaya çalışılacaktır. Bütün Müslümanların en kutsal mabetleri olarak hürmet gören Mescid-i Harâm, Mescid-i Nebevi ve Mescid-i Aksâ'nın yapıları üzerinden başlayarak Hz. Peygamber döneminde hangi amaçlarla kullanıldıkları anlatılacaktır. Bu sayede mescitler için biçilen salt ibadethane kavramının aslında çok daha geniş bir çerçeveyi ihtiva ettiği ifade edilmeye çalışılacaktır.

Müslümanların hem kutsal kitabı olan Kur'an'a hem de Hz. Peygamber'in hadisleri çerçevesinde kutsal saydıkları bu üç önemli mekânın İslâm'da kutsal sayılmaları ve her zaman ziyaret edilmelerinde görülen faziletler araştırmanın konusunu oluşturmaktadır. Diğer taraftan bu üç mescitle ilgili âyetler ve hadisler de çalışmamızın hem kaynakları hem de konusunu oluşturmaktadır.

Sadece İslâm dini için değil her türlü inanış için kutsal ve önemli kabul edilen mekân, gün, şahıs vb. kavramların kutsal olmayan diğer kavramlardan farklı olduklarını bilmek gerekir. Olan bu farklılıklar onların kutsallığı açısından önemlidir. Dolayısıyla inanan kişilerin bu farklılığı anlayabilmeleri ve kutsal olanlarla olmayanları ayırbilmeleri için bu önemli ayrımı yapmaları gerekir.

Bununla birlikte çalışmamızın çerçevesini oluşturan üç kutsal mescidin bütün Müslümanlarca bilinen ve kabul edilen ibadet fonksiyonları haricinde daha birçok farklı fonksiyon için kullanıldığının anlaşılması çalışmamızın önemli diğer bir amacıdır. Ayrıca her Müslümanın bildiği ve saygı duyduğu bu mescitlerin tarihi geçmişleri, İslâm dinindeki yerlerinin anlatılması da çalışmamızın amaçlarından birini oluşturmaktadır.

1.2. Araştırmanın Yöntemi ve Kaynakları

Tez çalışmamızın konusunu oluştururken, konuyu oluşturan Hz. Peygamber dönemindeki üç mescitle ilgili Kur'an'da geçen âyetler ve bu konuda zikredilen hadisler ve İslâm Tarihindeki bilgiler çerçevesinde bu mescitler incelenmiştir. Âyet ve hadislerin ortaya koyduğu manalar ışığında üç mescid üzerinde durulmuş, çalışmamızın çerçevesi gereği Hz. Peygamber'in hayatını konu alan eserler ve hadisler kaynak olarak kullanılmıştır. Çalışmamızda sadece Hz. Peygamber dönemindeki üç kutsal mescit ele alınmış, hem âyetlerin hem de hadis ve siyer kaynaklarının kullanılmasıyla çalışmamızı önemli kılmıştır.

Araştırmamızı yaparken öncelikle Kur'an'da geçen ve üç mescitle ilgili âyetlerin ve hadis ve İslâm Tarihi kaynaklarında konumuz ile alakalı olan bigilerin tespiti

yapılmıştır. Tespiti yapılan bilgilerin üzerinde durularak çalışmanın daha da derinleştirilmesi sağlanmıştır. Âyetlerde tam olarak anlaşılamayan noktalar, tefsirler kaynaklarında incelenerek, bütün noktaların daha ayrıntılı ve net bir şekilde ifade edilmesi sağlanmıştır. Ayrıca üç mescitle ilgili Hacer-i Esved, Kâbe, Miraç mucizesi, Ravza vb. kavramlar da ele alınarak çalışmanın çerçevesi geniş tutulmuştur

Birinci bölümde Hz. Peygamber dönemi Mescid-i Haram ve tarihi, ikinci bölümde Mescid-i Nebî ve tarihi ve üçüncü bölümde ise Mescid-i Aksâ ve tarihi üzerinde durulmuştur. Her başlık altında ilgili mescitle ilgili bilgiler, açıklamalar ve ifadeler dipnotlarla ayrıntılı bir şekilde ele alınmış, temel islam kaynakları kullanılarak ifade edilmeye çalışılmıştır.

Araştırmamızda yöntem olarak benimsediğimiz bir diğer nokta ise sadece geçmiş kaynakların taranmasıyla kalmayıp günümüz çağdaş kaynakların da titizlikle taranarak elde edilen bilgilerin sentezlenerek sunulmasıdır. Verilen bilgiler açısından farklı bakış açılarının oluşması amaçlanmıştır. Ayrıca yapılan diğer bilimsel araştırmalar, bilimsel ansiklopediler ve bildiriler, objektif bir şekilde taranmış ve elde edilen bilgiler titizlikle işlenmiştir.

Tezimizde Hz. Peygamber döneminde İslâm'da kutsal sayılan üç kutsal mescidin kritiği yapılarak, sadece Hz. Peygamber dönemi esas alınarak hazırlanmıştır. Sadece mescitlerin mimari özellikleri ele alınmayıp sosyal, siyasi ve dini özelliklerinin de ele alınması çalışmanın daha da kapsamlı olmasını sağlamıştır. Bunu yaparken de İslâm Tarihi kaynaklarını esas alarak mescitlerin özellikleri konusunda bu kaynaklar yardımıyla çalışmamızı tamamladık. Kur'ân-ı Kerîm, hadis ve tefsir külliyatları, siyer, tarih ve lügât tarzı eserlerle beraber, son zamanlarda yazılan kitap, tez, makale ve ansiklopedi maddelerinden de yararlandık. Hadis literatüründe Buhârî, Müslim, Tirmizî, Nesaî, Ebû Dâvûd, İbn Mâce gibi muhaddisleri; Tefsir alanında Taberî, İbn Kesîr gibi müellifler tarafından yazılan kaynak eserlerin yanında, Temel İslâm Târîhi kaynaklarından İbn İshak'ın Sîret'i, İbn Hişâm'ın Sîret'i, Vâkıdî'nin Kitâbü'l-Meğâzî'si ve İbn Kesîr'in es-Sîretü'n-Nebevîyye'sini kaynak olarak kullandık. Bu eserler üç mescid hakkında oldukça değerli bilgiler vermektedir. Ayrıca İbnü'l-Esîr'in el-Kamil fi't-Târîh'i, İbn Kesîr'in el-Bidâye ven-Nihâye'si ve Taberî'nin, İbn Şebbe'nin ve Cevâd Âli'nin tarihini de zikredebiliriz.

Bu eserlerin haricinde ansiklopedi maddeleri, tez ve makalelerden de yararlandık. Mektebetü's-Şâmile programından temel kaynakların incelenmesi konusunda yararlanmaya çalıştık. Arapça kaynaklardan aldığımız bilgilerin, tercüme noktasında Arapça-Türkçe şeklinde basılan kitaplardan da istifade ettik. Bunu yaparken de dipnotlarda bu bilgileri detaylı olarak belirttik. Konumuz ile ilgili malumatların yer aldığı bazı eserlerin, ulaşamadığımız Arapça baskılarının yerine, tercüme edilmiş baskılarından faydalandık.

2. HZ. PEYGAMBER DÖNEMİ KÂBE VE MESCİD-İ HARÂM

2.1. Kâbe

İslâm'ın en kutsal mekânlarından biri kabul edilen Kâbe³ yeryüzünde yaşayan milyarlarca Müslümanın kiblesidir. İslâm'ın emri gereği bütün Müslümanlar günde beş vakit olacak şekilde Kâbe'ye yönelip namazlarını kılmaktadırlar. Mekke'de Kâbe'nin varlığı bu şehre ticari, dini ve sosyal açıdan birçok getirisi olmuştur. Kur'an'da da açık bir şekilde âyetlerle belirtilen Kâbe'nin kutsallığı şüphesizdir. Bu bağlamda bu âyetlerden birkaçını burada zikretmek istiyoruz: “Gerçek şu ki, insanlar için yapılmış olan ilk ev, âlemlere bir hidâyet ve bir bereket kaynağı olan Mekke'de bulunan evdir.”⁴ “ O zaman biz o evi insanların gidip gelip ziyaret edecekleri bir makam ve bir güvenli bir yer kıldık. Siz de İbrahim'in makamından kendinize namaz kılacak bir yer edinin.”⁵ Kâbe'nin kutsiyeti Kur'an'da çok farklı âyetlerde ve Hz. Peygamber'in hadislerinde açık bir şekilde ifade edilmiştir. Kelime anlamı itibarıyla dört köşeli bir şekilde inşa edilen yapılara isim olan Kâbe'nin, Kur'an'da, Beyt,⁶ Mescid-i Harâm,⁷ Beyt-i Harâm⁸ ve Beyt-i Atik⁹ şeklinde isimleri de bulunmaktadır.

2.1.1. Kâbe'nin İnşası

Kâbe'nin yapılışı çoğu İslâmi kaynağa göre yeryüzünün yaratılışından öncedir. Hatta bazı rivâyetler yeryüzünün yaratılmasının Kâbe'nin yapılışıyla başladığını ifade etmektedir.¹⁰ Kur'an'da geçen âyetlerden, Kâbe'nin Hz. Âdem döneminde zaman içerisinde yıkıldığı ve Hz. İbrahim tarafından tekrar inşa edildiği anlaşılmaktadır.¹¹ Âyette geçen *vudia* fiili meçhul vezinde gelmiş olup, yapıldı veya kuruldu anlamında kullanılmıştır. Âyete göre Kâbe'yi inşa edenin belli olmadığı belirtilse de kabul görülen rivâyete göre Kâbe'nin ikinci defa Hz. İbrahim ve oğlu İsmâil'in tarafından yapıldığı, Kâbe'nin arsasının da kaybolduğu ve buranın tespitinin de Hz. İbrahim tarafından yapıldığı kaynaklarda belirtilmektedir.¹² Kâbe'nin ilk inşa edilmesi aslında ihtilafli bir meseledir. Çoğu kaynakta Kâbe'nin Hz. Âdem tarafından inşa edildiği belirtilmektedir.

³“Kâbe: ‘Dört köşeli bir yapı için kullanılan bir kelimedir ve küp şeklindeki nesne demektir.’” Râğib el-İsfehani, *Müfredat* (İstanbul: Pınar Yayınları, 2018), 915.

⁴ el-Âl-i İmran 3/96.

⁵ el-Bakara 2/125.

⁶ el-Bakara 2/ 125, 127, 158; el-Âl-i İmran 3/ 96, 97; el-Enfâl 8/35; el-Hac 22/26; el-Kureyş 106/3.

⁷ el-Bakara 2/144, 149, 150.

⁸ el-Mâide 5/2, 97.

⁹ el-Hac 22/ 29,33.

¹⁰ Ebû'l-Velîd b. Abdillâh b. Ahmed b.Muhammed el-Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, thk. Rüşdî es-Sâlih Mulhis (Beyrût: Dâru'l-Endulûs, ts.), 27; Muhammed İshak b. Yesâr İbn İshak, *Sîret-u İbn İshak*, thk. Süheyl Zekkar (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1978), 148.

¹¹ el-Âl-i İmran 3/96.

¹² Sadettin Ünal, “Kâbe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/16.

Ancak birçok farklı kaynaktan ise Kâbe'nin ilk inşasının Allah'ın emriyle melekler tarafından yapıldığı belirtilmektedir.¹³ İbn İshak'ta geçen bir rivâyette Hz. Peygamber: “Beyt, Âdem zamanında yeryüzüne konuldu. Âdem'den önce melekler onu haccederlerdi. Melekler için orası kible haline geldi. Melekler: Ey Âdem niçin geldin? diye sordular. Âdem ise beytullahı haccetmek için geldiğini bildirdi.” demiştir.¹⁴ Bu çerçevede Kâbe hem hadis kitaplarından hem de Kur'an'da geçen âyetlerden anlaşıldığına göre insanların Allah'ın emri üzere hac ibadeti yani tavaf etmeleri için inşa olunmuştur. Nuh tufanında yıkılıp yok olduktan sonra yeri ve nasıl inşa edileceği Hz. İbrahim'e Allah tarafından bildirilmiştir.¹⁵ Kâbe'nin son inşası ise Hz. Peygamber 35 yaşlarında iken Kureyş kabilesi tarafından yapılmıştır.¹⁶ O dönemde Kâbe'nin sel veya yangına maruz kaldığı ve bu sebeple büyük bölümünün tahrip olduğu belirtilmektedir.¹⁷ Kureyş'in inşası bunun üzerine gerçekleşmiştir. Kureyş tarafından yapılan bu inşa Hz. İbrahim'in yaptığı inşadan oldukça farklı olmuştur. Eskisine göre duvarlar daha içe çekilerek daraltılmış ve bugün “Hicr-ı İsmail”¹⁸ diye anılan duvarla Kâbe binası çevrilmiştir. Ayrıca yine bu inşa sırasında cennetten geldiği müjdelenen “Hacer-i Esved'in” yerine yerleştirilmesi konusunda Kureyş arasında ihtilaf çıkmış¹⁹ ve bu ihtilaf Hz. Peygamber'in hakemliği ile çözülmüştür.²⁰ Daha sonraki dönemlerde de Kâbe çeşitli sebeplerden ötürü tamirat geçirmiş ve yapılan tamiratlar neticesinde günümüzdeki halini almıştır.

2.1.2. Hz. Peygamber Dönemi Kâbe ve Özellikleri

Yeryüzünde ibadet amacıyla inşa edilen ilk mescit olan Kâbe²¹ İslâm öncesinde ve İslâm'dan sonra kutsallığını muhafaza etmiş İslâm'ın en önemli mabetlerindendir.

¹³ Bk. Ezrakî, *Ahbâr-u Mekke*, 1/31.

¹⁴ Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, (Beyrut: Daru't-Turas, 1387), 1/152.

¹⁵ el-Hac 22/26-27; Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 1/152-156.

¹⁶ Ebû Muhammed Abdulmelik b. Eyyûb el-Himyerî İbn Hişâm, *Sîretu'n-Nebeviyye*, thk. Mustafa Siga ve İbrahim el-Ebyari ve Abdulhafız eş-Şibli (Mısır: Şirket'u Mektebeti ve Matbaati Mustafa el-Babi el-Halebî ve Evladuhu bi'l-Mısır, 1375/1955), 1/204-211; Ebû Abdillâh Muhammed İbn Sa'd, thk. Ali Muhammed Ömer, (Kahire: Mektebetü'l-Haneci, 2001), 1/145-146; Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd Belâzûrî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, thk. Süheyl Zekkar ve Riyad ez-Zirikli, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1996), 1/99-100; Yılmaz Can “Kâbe”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. c.y./7. OMÜ İlahiyat Fakültesi (1993), 67, 91; İbrahim Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı* (Ankara: DİB Yayınları, 2015), 72.

¹⁷ Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1407/1986), 2/300; Yaşar Demirkol, *İslâm Öncesi Mekke* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2022), 54.

¹⁸ Konu ile alakalı bk. Süleyman Dinçer, *Kuran-ı Kerim'de Kâbe* (Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019).

¹⁹ Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, thk. Amr Abdusselam Tedmiri (Lübnan: Dâru'l-Kitâbu'l-Arabiyye, 1417/1997), 1/45.

²⁰ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/204-211; Belâzûrî, *Ensâb*, 1/99-100; Sabri Hizmetli, *İslâm Tarihi* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1991), 95.

²¹ Ünal, “Kâbe”, 24/14.

İslâm'ın ilk dönemlerinde Müslümanlar Mescid-i Aksâ'ya²² doğru ibadetlerini yaparlarken daha sonraki dönemde gelen vahiyle birlikte bütün Müslümanların kiblesinin Kâbe olduğu bildirilmiştir.²³ Mescid-i Harâm olarak da bilinen ve geniş bir sahayı kaplayan Kâbe'nin arsasının tamamı yanı sıra şekilde kutsal kabul edilmiştir. Ayrıca Kâbe'nin yeryüzünde insan eliyle yapılan ilk kutsal mabet olduğu da Kur'an'da belirtilmiştir.²⁴

Kâbe'nin ilk inşasından itibaren kutsal sayılması İslâm dininin teşekkül etmesiyle birlikte ona farklı fonksiyonlar yüklenmiştir. Özellikle Hz. Peygamber'in İslâm dinini tebliği döneminde Kâbe önemli bir rol oynamıştır. İslâm'ın ilk yıllarında müslümanlar Erkam'ın evini kendilerine mesken edinmiş olsalar da Kâbe'de namaz kılmak istediklerinde bunu gerçekleştirebiliyorlardı.²⁵ Ancak müşriklerin tazyikleri ve baskıları karşısında istedikleri kadar ibadet etmeleri mümkün olmuyordu. Hatta Hz. Peygamber'in Kâbe'de namaz kıldığı anda Ebû Cehil tarafından hakarete uğradığı kaynaklarda belirtilmektedir.²⁶ Diğer taraftan Kâbe Hz. Peygamber döneminde putperestlerin putlarıyla doldurulmuştu.²⁷ Cahiliye Arapları ruha inandıkları halde onu maddi bir boyutta görmüşlerdir. O yüzden putları şekil olarak görmemişler, o şeklin içinde yaşayan bir ruh olarak tanımlamışlardır.²⁸ Araplar putlara genellikle hayvan figürleri ile şekillendirip onlara hayvan isimleri ile seslenmişlerdir.²⁹ İçerisinde irili ufaklı onlarca put bulunan Kâbe'de müşrikler bir taraftan putlarına tapınırlarken diğer taraftan da onun kutsallığını bütün Arabistan yarımadası üzerinde bir üstünlük işareti olarak görmüşlerdir.³⁰ Bunun sonucunda her kabilenin kendilerine ait putları olmuştur. Müşriklerin kendilerine ait olarak gördükleri Vedd, Süvâ, Yeğûs ve Nesr adlı putları saymak mümkündür.³¹ Bu doğrultuda özellikle Kureyş kabilesi Kâbe'nin bekçiliğini yapan bir kabile olduğu için diğer Arap kabileleri arasında daha üstün ve şerefli görülüyordu. Mekke'de düzenlenen panayırlar Kâbe ve çevresinde gerçekleşiyor bu panayırlarda şiir yarışmaları yapılıyor ve birinci olan şiirler Kâbe duvarına asılarak

²² Nebi Bozkurt, "Mescid-i Aksâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/268.

²³ el-Bakara 2/144.

²⁴ el-Âl-i İmran 3/96.

²⁵ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/270; Âdem Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi* (İstanbul: Ensar Neşriyat Yayınevi, 2021), 1/201.

²⁶ M. Asım Köksal, *Peygamberler Tarihi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 44.

²⁷ Ahmet Güç, "Kible", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/365.

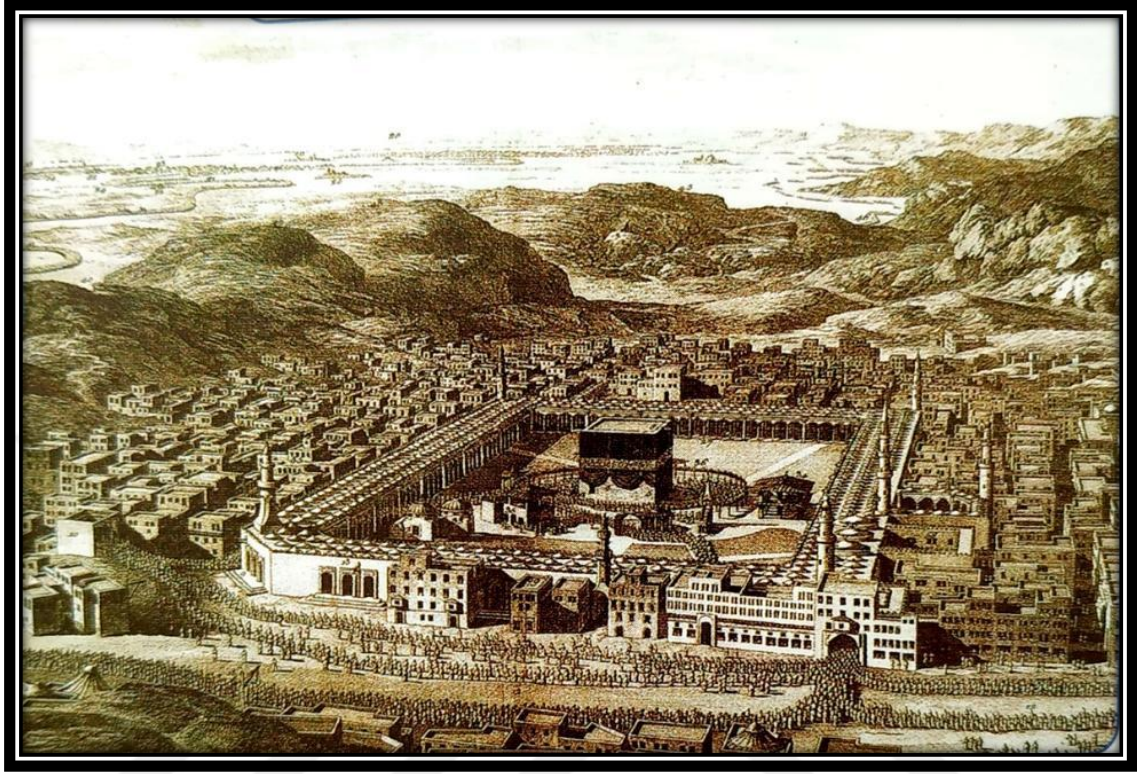
²⁸ Cevâd Ali, *el-Mufasssal fî Târîhi'l-Arabî Kable'l-İslâm*. (Bağdat: Câmîatu Bağdâd, 1993) 1/256.

²⁹ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 1/460.

³⁰ Muhammed el-Hudârî, *Nuru'l-Yakîn Muhammed*, çev. Mehmet Seri Doğru (İstanbul: Nida Yayınları, 2012), 36.

³¹ el-Nüh 71/23; Ebu'l Münzir Hişâm b. Muhammed b. Sâib b. Bişr b. Kelbî, *Kitâbu'l Esnâm (Putlar Kitabı)*, çev. Beyza Bilgin, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017), 39; Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 4/61, 63.

onurlandırılıyordu.³² Bu durumda Kâbe'nin ibadet edilecek kutsal bir mekân olmasının yanında sosyal bir işlevinin olduğunu da belirtebiliriz.

Resim 2.1. Kâbe'nin Tarihi Bir Gravürü³³

Hiz. Peygamber'in doğumundan yaklaşık elli gün önce gerçekleşen Fil vakası da Kâbe'nin kutsal olduğunu ortaya koyan bir diğer ilahi mesajdır. Kur'an'da, Fîl Sûresinin bahsettiği olayda Yemen kralı Ebrehe³⁴ fillerle güçlendirilmiş ordusuyla Kâbe üzerine yürümüş ancak önce filler ve daha sonra da bütün ordusu ebadîl denen kuşlarla helak edilmiştir.³⁵ Hiz. Peygamber'in doğumundan sonra ve ilerleyen dönemlerde Kâbe İslâm'ın ve Müslümanların en önemli mâbedi ve dayanağı olmaya devam etmiştir. İslâm'ın tebliğ edildiği ilk yıllarda zayıf olan Müslümanlar Hiz. Ömer'in Müslüman olmasıyla birlikte belirli bir güce kavuşarak ilk defa alenen Kâbe'de cemaatle namaz kılmışlardır.³⁶

Bu çerçevede Hiz. Peygamber İslâmiyet'i tebliğ konusunda çoğu kez Kâbe'yi tercih etmiştir. Onun kutsal sayılması ve Cahiliye Dönemi'nde de oraya sığınmanın düşmanlıklardan emin olması Kâbe'yi Müslümanların sığınağı ve dayanağı haline

³² İbn Kuteybe, *eş Şi'r ve 'ş- Şuara* (Leiden, 1902), 37,164; Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi*, 1/71.

³³ Sami b. Abdullah el-Mâğlus, *el-Atlasu't tarihî li Siyreti'r Rasûl (Siyer Atlası)*, thk. Muhammed Emin Yıldırım (İstanbul: Siyer Yayınları, 2015), 74.

³⁴ Ahmet Lütfi Kazancı, "Ebrehe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1994), 10/79.

³⁵ el-Fîl 105/1-5.

³⁶ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/369.

getirmiştir. Ayrıca Kâbe halkına yani onun etrafında olanlara ‘Ehlullah’ (Allah’ın ehli) dendiği belirtilmektedir.³⁷ Buna bağlı olarak hem Kuran’da hem de Hz. Peygamber’in hadislerinde Kâbe ‘Harem’ olarak nitelendirilmiştir. İslâmiyet’ten önce de bu hassasiyet mevcut idi ve Müslüman olmayan Araplar İslâm’dan önce Kâbe’ye karşı herhangi bir olumsuzluğa ve saygısızlığa girişmekten kendilerini korumaya çalışmışlardır.³⁸

Hiz. Peygamber döneminde Mekke’nin fethedilmesiyle tamamen müşriklerden ve putlardan temizlenen Kâbe, Veda Haccı’nda binlerce Müslümana ev sahipliği yaparak İslâm’ın en büyük sembolü olmuştur. Hz. Peygamber, Mekke’nin fethinden sonra Müslümanlara hitaben yaptığı konuşmada Mekke müşrikleriyle ilgili Kâbe’ye sığınanların güvende olacağını ve onlara bir zarar verilmeyeceğini ilan etmiştir.³⁹ Bu konuşmada Kâbe’nin kutsiyeti ve ona sığınanların emin olduğu açıkça belirtilmiştir.⁴⁰ Dolayısıyla Mescid-i Harâm sınırlarında sadece insanların değil zararlılar hariç bütün canlıların emin olduğu, öldürülmelerinin veya farklı bir muameleye maruz kalmalarının Harâm kılınmış olması Kâbe ve çevresinin “Harem” bölgesi olarak adlandırılmasına olanak sağlamıştır.⁴¹ Görüldüğü üzere ilk yapılışından itibaren ve Hz. Peygamber döneminde Kâbe ve çevresi Müslümanların hem ibadet hem de sosyal yaşantılarının geçtiği bir bölge konumundadır. Manevi büyüklüğü ile insanların kendilerini emin hissettikleri bir nokta olan Kâbe ve çevresi Hz. Peygamber döneminde de aynı şekilde önce müşriklerden ve putlardan temizlenmiş ve daha sonra hac ibadeti başta olmak üzere İslâm’ın en önemli ibadetlerinin yapıldığı bir merkez konumuna gelmiştir.⁴²

2.1.3. Kâbe’nin Örtüsü ve Kutsallığı

Kâbe binasının örtülmesi konusu İslâm’dan önce de mevcuttu. Cahiliye döneminde de konu edilen örtü meselesi daha sonraları bugünkü halini almıştır. Kaynaklarda belirtildiğine göre Kâbe’yi ilk örten Hz. İsmail’dir. Cevâd Ali’ye göre müfessirler Yemen kralı Tübbâ’nın Kâbe’yi ilk örten kişi olduğunu⁴³ ve Rasulullah’ın bu kişi hakkında kötü söz söylenmemesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Tübbâ’ adlı kişinin peygamber olup olmadığı konusunda Hz. Peygamber fikir beyan etmemiştir.⁴⁴ Kâbe ilk önce deri, sonra yünlü, daha sonra ipek Yemen kumaşı ve ipekli örtülerle

³⁷ Ebu Abdullah Fahreddin b. Ömer er-Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb* (Matbaatü’l-Âmire: 1307), 3/435-436.

³⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b İsmail Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, thk. Muhammed Zühreir b. Nasr (b.y.: Daru Tavki’n-Necat, 1422), “Sayd”, 10 (No. 6446).

³⁹ Vâkıdî, *Kitâbu’l Meğâzi*, 2/818; İbn Sa’d, *et-Tabakât*, 1/79.

⁴⁰ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 4/22-23; İbn Sa’d, *et-Tabakât*, 2/331-332; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-Târih*, 2/228-229; İbn Kayyim el-Cevziyye, *Zadu’l-Meâd Rahmet Peygamberi ve Devleti* çev. Muzaffer Can (İstanbul: Cantaş Yayınları, 1989), 3/404.

⁴¹ İsmail Karagöz vd., “Harem”, *Dini Kavramlar Sözlüğü* (Ankara: DİB Yayınları, 2017), 428.

⁴² İbn Hişâm, *es-Sîre*, 4/54-55, 59; Apak, *İslâm Tarihi*, 1/301

⁴³ Konu için bk. Demirkol, *İslâm Öncesi Mekke*, 54.

⁴⁴ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 2/446; Hüseyin Algül, *İslâm Tarihi* (İstanbul: Gonca Yayınları, 1986), 1/83.

örtülmüştür.⁴⁵Bu çerçevede Kâbe üzerine örtülen örtü üç bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölüm Kâbe'nin dış tarafını kaplarken, ikinci bölüm iç örtüyü oluşturmaktadır. Üçüncü bölüm ise örtünün kuşak kısmını oluşturmaktadır. İslam'ın ilk yıllarında Aşure ve bayram günlerinden önce değiştirilen Kâbe örtüsü, daha sonra hac mevsiminde de değiştirilmeye başlanmıştır.⁴⁶

İslâm'ın ilk yıllarında Kâbe'nin iç kısmı putlarla dolu olup,⁴⁷ irili ufaklı birçok put, müşriklerin tapınması için Kâbe'nin içine yerleştirilmiş ve kutsal kabul edilmişlerdir.⁴⁸ İlk inşasından günümüze kadar kutsiyetini muhafaza eden ve Hacer-i Esved⁴⁹, Makâm-ı İbrahîm⁵⁰, Zemzem kuyusu⁵¹, Safa ve Merve tepesi⁵² vb. gibi İslâmî kutsalların bulunması Kâbe'nin kutsiyetinin bir kanıtı olarak ifade edilebilir. Bu çerçevede meşru kutsallığını bizzat Allah'ın belirttiği⁵³ Kâbe, Hz. Peygamber tarafından da vahiy ve hadislerle kutsanmıştır. Kâbe'nin tüm bu özellikleri onun yanında ve etrafında daha özel davranılmasını ve ona saygı gösterilmesini gerekli kılmıştır. Kâbe Kur'an'da, sünnette ve tevhit inancında hidâyet yolu üzere olanların bireysel, toplumsal ve sosyal olarak bereketlendiği önemli bir mekândır. Hem dünyevî hem de uhrevî olarak bir sembol niteliği taşıyan Kâbe, insan bedeniyle birlikte kalp ve ruhunun da temiz tutulması gerektiği bir mekândır.

2.1.4. Hacer-i Esved'in Tarihi

Kâbe'nin Güneydoğu köşesinde yaklaşık bir buçuk metre kadar yükseklikte bulunan Hacer-i Esved hacılar için tavafa başlama noktasıdır. Siyaha yakın koyu kırmızı bir taş⁵⁴ olan Hacer'i Esved konusunda birçok hadis rivâyet edilmiştir. Taşa kesilen kurbanların kanlarının sürülmesinden dolayı siyahlaştığı, belirtilen rivâyetler arasındadır.⁵⁵ Taşın nerden geldiği, kaynağı, önemi ve özellikleri konusunda rivâyet edilen hadisler oldukça önemli bir yere sahiptir. Nitekim Hacer-i Esved'in kutsiyeti ve müslümanlar açısından önemli sayılması bu hadislerle sabittir.⁵⁶ Bu rivâyetlere göre

⁴⁵ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 161; Can, "Kâbe", 7/78; Muhammed Ekrem Şahin, *Kâbe Örtüsünün Tarihsel Gelişimi* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 20.

⁴⁶ Neşet Çağatay, *İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1957), 112.

⁴⁷ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 191; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 1/147.İbn Hişâm, *es-Sîre* 1/79; İbnu'l Kelbî, *Putlar Kitabı*,26.

⁴⁸ İbnu'l Kelbî, *Putlar Kitabı*, 32.

⁴⁹ Salim Ögüt, "Hacerü'l-Esved",*Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 16/432.

⁵⁰ Can, "Kâbe", 7/70.

⁵¹ Karagöz vd., "Harem-i Şerif", 232.

⁵² el-Bakara 2/158.

⁵³ el-Âl-i İmran, 3/97.

⁵⁴ Ögüt, "Hacerü'l-Esved", 16/432.

⁵⁵ Muhammed Hamidullah, *İslâm Müesseselerine Giriş*, çev. İhsan Süreyya Sırma (İstanbul: Beyan Yayınları, 1981), 26.

⁵⁶ Aşır Örenç, *Hadislerde Kutsal Mekân Algısı* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013), 170.

Hacer-i Esved'in cennetten gönderildiği belirtilmektedir.⁵⁷ Bineğinin üstünde elindeki değnekle bu mübarek taşı selamlayan Hz. Peygamber (s.a.v) Müslümanlara bu taşın önemini ve değerini ifade etmiştir. Daha sonraları ise Hz. Peygamber'in Hacer-i Esved'in önünde gözyaşı akıttığı ve hatta Hz. Ömer'e hitaben "Ey Ömer! Gözyaşlarını burada akıtmak gerekir." dediği rivâyet edilmektedir.⁵⁸ Bu şekilde kutsallığı Hz. Peygamber tarafından bizzat ifade edilen Hacer-i Esved, Cahiliye Devri'nde Araplar tarafından da kutsal kabul edilmekteydi. Özellikle İslâm dini gelmeden önce Hz. İbrahîm'in getirdiği hükümler üzerine amel edenler, Hacer-i Esved'i hac ibadetine mutlaka ziyaret ediyor ve ona hürmet gösteriyorlardı. Hâcer-i Esved'i bütün peygamberlerin öptüğü rivâyetler arasındadır⁵⁹.

Hem Hz. Peygamber'den önce hem onun zamanında hem de daha sonraki dönemlerde kutsal kabul edilip hürmette kusur edilmeyen Hâcer-i Esved özellikle Hz. Peygamber'in gençlik yıllarında önemli bir anlaşmazlığın da kaynağı olmuştur.⁶⁰ Hz. Peygamber otuz beş yaşlarında iken Kureyş kabilesi tarafından Kâbe'de tamirat işlemleri yapılmış ve bu sırada yerinden alınan Hacer-i Esved'in tekrar yerine konma sırası geldiğinde kabileler arasında anlaşmazlık meydana gelmiştir.⁶¹ Her kabile kendi kabilesini üstün görerek bu taşın yerine konulması görevini üstüne almak istemiştir. Hatta durum öyle bir hal almıştır ki kabileler arası çarpışmaya kadar gitmiştir. Bu onurlu görevi yerine getirmek isteyen her kabile hiçbir şekilde anlaşmaya yanaşmazken, Kureyş'in ileri gelenlerinden Mahzûm kabilesi reislerinden Ebu Ümeyye ibn Muğire, hakem tayin edilmesi konusunda tavsiyede bulunmuş ve bu tavsiye kabul edilmiştir.⁶² Neticede Hz. Peygamber, bu konuda hakem tayin edilmiş ve her kabilenin memnun olacağı şekilde Hacer-i Esved'i abasının üzerine koyarak yerine yerleştirmiştir.⁶³ Bu hâdis Hacer-i Esved'in, daha İslâmiyet gelmeden önce Arap kabileleri arasında ne kadar hürmet gördüğünü göstermesi açısından önemlidir.

2.1.5. Kâbe'nin Kible Olma Meselesi

Mekke döneminde müslümanların ibadetleri sırasında yöneldikleri kıblenin Kâbe olduğunun ve hicrete kadar bu şekilde kaldığının, rivâyetler bağlamında tayin

⁵⁷ Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali el-Horasani Nesaî, *Sünen-i Nesaî*, thk. Abdulfettah Ebû Gudde (Halep: Mektebe el-Metbuat el-İslâmiyye, 1986), 5/226.

⁵⁸ İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd İbn Mâce, *Sünen-i İbn Mâce*, thk. Muhammed Fuad Abdulkâfi (b.y.: Daru İhya-i el-Kutubi'l-Arabiyye, ts.), "Menâsik", 27 (No. 2945); Buhârî, "Hac", 57 (No. 791).

⁵⁹ Erdem Çetinkaya, *Kâbe'nin Sırrı* (İstanbul: Sınır Ötesi Yayınları, 2009), 6.

⁶⁰ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/204.

⁶¹ Belâzûrî, *Ensâb*, 1/136.

⁶² İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/204-211; Âdem Apak, *Siyer-i Nebî*, (İstanbul: Ensar Yayınları, 2020), 89.

⁶³ İbn İshâk, *Sîretu İbn İshak*, 1/155; İbnü'l Esîr, *el-Kâmil*, 1/37-38; İbn Haldun, *es-Sîretu'n Nebevîyye*, thk. Ahmet Bezzar (Riyad: Mektebetu'l Mearif, 1988), 85; Hudârî, *Nuru'l-Yakîn Muhammed*, 35.

edildiğini görmekteyiz. Rivâyete göre Mekke döneminde kible Kâbe idi.⁶⁴ Taberî ise Mekke devrinde kiblenin Beytül-Makdis olduğuna değinir.⁶⁵ Hz. Peygamber ve müslümanlar Kâbe'yi Beytül-Makdis ile aralarına alıp ibadetlerini bu şekilde ifa ederler,⁶⁶ ikisine aynı anda yönelmenin mümkün olmadığı zamanlarda ise Beytül-Makdis'e yönelmişlerdir. Akabe biatlarından sonra ve hicretten önce Medinedeki müslümanlar Beytül-Makdis'e doğru namaz kılmıştır.⁶⁷ Beytül-Makdis'in kible olması rivâyete göre İsrâ hadisesinden sonra gerçekleşmiştir.⁶⁸ Hz. Peygamber Mekke'de bulunduğu zamanlarda Kâbe'yi arkasına almamak kaydıyla ve iki kutsal mabede de aynı anda yönelmiş olmak kaydıyla Kâbe'yi kendisi ile Kudüs'ü arasına alarak, namazlarını bu şekilde eda etmiştir. Hz. Peygamber Medine'de bir gün ashabıyla beraber Benî Selîme'ye ait mescitte öğle namazının ilk iki rekatını kıldığı esnada kiblenin değişmesi ile ilgili âyet nâzil olmuştur.⁶⁹ Bu ayetten hareketle Hz. Peygamber, yönünü Kudüs'ten Mekkeye çevirmiştir. Allah Resulü'nün aynı zamanda iki farklı kibleye dönerek namaz kılmış olmasından ötürü bu mescit, iki kibleli mescit (Mescidu'l-Kibleteyn) olarak anılmıştır.⁷⁰ Sonuç olarak ilk zamanlar kible, Kâbe olsa da İsrâ olayından sonra Beytül-Makdis'in ilk kible olduğu âşikârdır. Zîra Hz. Peygamber ve Müslümanlar Kâbe'yi aralarına alarak Beytül-Makdis'e dönmüşler ve Kâbe'ye ters vaziyette bulunduklarında direkt Beytül-Makdis'e yönelmişlerdir.

2.1.6. Kâbe'nin Yıkılma ve Onarılma Serüveni

Kâbenin ilk yapımının Hz. İbrahîm ve Hz. İsmail tarafından yapıldığını belirtmiştik.⁷¹ Bu dönemden sonra Kâbe'nin yıkılması ve tekrar inşa edilmesi veya zarar gördüğünde sağlamlaştırma işlemleri konusunda farklı rivâyetler bulunmaktadır. Kâbe'nin inşasını gerçekleştiren Hz. İbrahîm ve Hz. İsmail'den sonra Kâbe ile ilgili bütün vazifeleri Hz. İsmail'in soyundan gelenler yürütmüşlerdir. Bu çerçevede Hz. İsmail'den sonra oğlu Sabit, Kâbe'nin sorumluluğunu üstlenmiştir.⁷² Sabit'ten sonra ise

⁶⁴ Ebû-Hasen Nûrûddin Ali b. Abdillâh el-Hasani es-Semhûdî eş- Şâfiî, *Vefâü'l Vefâ bi Ahbâri Dari'l Mustafa* (Siyer Yayınları, 2022), 2/82; Muhammed ibn Hüseyin b. Mesud el-Beğavi, *Meâlimu't-Tenzîl*, thk. Abdullâh bin Ahmet bin Ali Zeyd (Beyrut: Daru's Selam) 54; Muhammed İbn Hamîd Kurtubî, *el Câmiu'l Ahkamu'l Kur'an*, thk. Muhammed İbrahîm Hanefî-Muhammed Hamid Osman (Kahire: Dâru'l Hadîs), 2/155.

⁶⁵ Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr et- Taberî, *Târîhu't-Taberî*. çev. Cemalettin Saylık, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018), 2/417.

⁶⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 1/209; İbnü'l- Esîr, *el-Kâmil*, 2/103; Semhûdî, *Vefâ*, 2/82-83.

⁶⁷ Ebu'l-Feth Muhammed İbn Seydinnâ, *Uyûnu'l-Eser fi Funûni'l-Meğâzi ve's Şemâil ves-Siyer*, thk. Muhammed Hadravî-Muhyiddin Matvî (Dimeşk: 1992), 1/369-370.

⁶⁸ Abdülhak ibn Gâlib İbn Atiyye, *el-Muharraru'l Vecîz fi Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, thk. Abdusselam Abdüşşâfi (Beyrut: Daru'l Kütübî'l-İlmiyye, 2001), 1/218.

⁶⁹ el-Bakara 2/144.

⁷⁰ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 2/198-199; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 1/241-244; Belâzûrî, *Ensâb*, 1/271.

⁷¹ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 104, Ebû'l-Fidâ'İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer İbn Kesîr, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, thk. Mustafa Abdülvahid (Beyrut: Dâru'l-Marifeti li't-Tabaati ve'n-Neşr ve't-Tevzi, 1395/1976), 1/166; Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi*, 1/96.

⁷² Algül, *İslâm Tarihi*, 1/80.

Kâbe'nin zarar gördüğü dönemde Mekke etrafında yaşayan bir kabile olan Amalika kabilesi onarım faaliyeti yapmıştır. Bu onarma faaliyetlerinde Kâbe'nin etrafına yüksek duvarlar ören kabile duvarların üzerine de çeşitli nakışlar ile süsleme yapmıştır.⁷³

Kusay'dan⁷⁴ sonra Kâbe'nin inşa işi Kureyş kabilesi tarafından yapılmıştır. Hz. Peygamber'in de kabilesi olan Kureyş, Kâbe'nin örtüsünün bir yangında yanması ve yine yaşanan bir sel felaketi sebebiyle Kâbe'yi inşa etmeye karar vermiştir. Ayrıca bazı kişiler tarafından Kâbe'nin kutsiyetine bir hediye olmak üzere Kâbe'nin mahzenine konan kıymetli eşyaların çalınması, bunun için de bir önlem alınması gerektiğini ortaya çıkarmıştır.⁷⁵ Kâbe'nin Kureyş tarafından inşası sırasında Hz. Peygamber otuz beş yaşlarında idi ve meşhur hakem hadisesi bu dönemde yaşanmıştır.⁷⁶ Kureyşlilerin inşasından sonra Hz. Peygamber döneminde Kâbe'de önemli bir tamirat veya inşa faaliyeti olmamıştır. Ancak hem Hz. Peygamber döneminde hem de Hz. Ebûbekir döneminde Kâbe'nin etrafında herhangi bir duvar olmayıp birçok tehlikeye karşı harem bölgesi açık bir vaziyettedir. Bu yüzden Hz. Ömer zamanında harem yani Kâbe'nin olduğu bölge duvarlarla çevrilmiştir. Bu yönüyle Hz. Ömer, Mescid-i Hâram'ın bânîsi sayılır.⁷⁷

2.2. Mescid-i Harâm

Kâbeyi çeviren mescit, Mescid-i Harâm⁷⁸ olarak anılmaktadır. Kur'an-ı Kerîm'de on beş yerde geçen⁷⁹ namazda Mescid-i Harâm cihetine yönelinmesi⁸⁰ müşriklerin mescide sokulmaması⁸¹ emredilmiştir. Mü'minlerin Mescid-i Harâm'dan men edilmesi⁸² burada savaşılmaması yasaklanmıştır.⁸³ Mü'minlerin Mescid-i Harâm'a gelmelerine engel olunmasının zulüm olduğu ifade edilmiştir.⁸⁴ Mescid-i Harâm, zaman zaman tamir edilmiş ve yeniden yapılmıştır.⁸⁵ Mescid-i Harâm tabiri Kâbe'nin çevresini tamamen çeviren ve sadece hac ve ibadet maksâdıyla kullanılan bir alanı ifade etmektedir. Mescid-i Harâm tabiri aslında sadece Kâbe'nin etrafını çeviren mescit için kullanılmamaktadır. Medine'de bulunan Mescid-i Nebevî ve Kudüs'te bulunan Mescid-

⁷³ Eyüp Sabri Paşa, *Kâbe ve Mekke Tarihi* (İstanbul: Osmanlı Yayınları, 2017), 173.

⁷⁴ Konu için bk. Ali Osman Ateş, "Kusay b. Kilâb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 24/152-173.

⁷⁵ Ahmet Cevdet Paşa, *Hz. Muhammed'in Hayatı* (İstanbul: Çelik Yayınevi, 1988), 44.

⁷⁶ Buhârî, "Menâkibu'l Ensâr", 25 (No. 3877); Can, "Kâbe", 7 /70.

⁷⁷ Nebî Bozkurt, "Mescid-i Harâm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/ 273-277; Sadık Eraslan, "Kâbe ve Mescidü-l Harâm", *Hz. İbrahim Sempozyum Bildirisi* (Şanlıurfa: Şurkav Yayınları, 1997), 217-222.

⁷⁸ "Mescid-i Harâm: Mekkenin ortasında Kâbe'nin bulunduğu camii şeriftir."

⁷⁹ Karagöz vd., "Mescid-i Harâm", 428.

⁸⁰ el-Bakara 2/144, 150.

⁸¹ el-Tevbe 9/28.

⁸² el-Bakara 2/217.

⁸³ el-Bakara 2/191.

⁸⁴ el-Hac 22/25.

⁸⁵ Hizmetli, *İslâm Tarihi*, 69.

i Aksâ için de Mescid-i Harâm tabiri kullanılmaktadır. Bu tabir o mekânın kutsiyetine atfen oralarda günah işlemenin kesin bir şekilde yasak olduğunu ve işlenen günahların kat kat daha fazla cezalandırılacağını ifade etmek için kullanılmıştır.⁸⁶ Yeryüzünde bilinen en eski mescit olarak kabul edilen⁸⁷ Mescid-i Harâm, Hz. Peygamber zamanında İslâm dininin tebliğ edilmesi açısından önemli görevler üstlenmiştir. İslâmiyet'in ilk yıllarında Mekke müşriklerinin kontrolünde olan Mescid-i Harâm daha sonraları özellikle Hz. Hamza ve Hz. Ömer'in Müslüman olmalarıyla güç kazanan Müslümanlar tarafından ibadet amaçlı kullanılmaya başlanmıştır.⁸⁸

Yeryüzündeki en eski mescidin Mescid-i Harâm olduğu belirtilmişse de bu konu hakkında hadisler bulunmaktadır. Bu konu hakkında bir rivâyet nakil olunmaktadır ki, Hz. Peygamber'in de en eski mescidin, Mescid-i Harâm olduğunu ifade ettiği görülmektedir. Hz. Peygamber'in de ifade ettiği gibi ve Kur'an-ı Kerim'de geçen âyetlere de bakıldığında yeryüzünde inşa edilen ilk mescidin Mescid-i Harâm olduğu açıktır.⁸⁹

Mescid-i Harâm, Asr-ı Saadette sadece hacıların tavaf ibadetini yerine getirecekleri bir alanı kaplamaktaydı. Ayrıca mescit herhangi bir duvar veya başka bir şeyle sınırlandırılmamış bir halde bulunmaktaydı. Mekke'nin o dönemki yapısı itibarıyla yapılmış olan evler Mescid-i Harâm etrafında doğal bir duvar oluşturmuştur. İlerleyen dönemlerde hac ibadeti için gelenlerin sayısının artmasıyla bu alanın genişletilmesi ihtiyacı ortaya çıkmış ve Mescid-i Harâm'a sınır olan evler sahiplerinden satın alınarak yıkılmış ve alan genişletilmiştir.⁹⁰

2.2.1. Mescid-i Harâm'ın Kutsiyeti

Hiç şüphesiz ibadetlerin her zaman mescitlerde yapılması evde veya daha farklı yerlerde yapılmasından daha faziletlidir.⁹¹ Yeryüzündeki mekânların hadislerde belirtildiğine göre en faziletli olan camiler ve mescitler olması, yapılan ibadetleri daha faziletli kılmaktadır. Bu çerçevede câmîler ve mescitler arasında da derece olarak en faziletli olan yine hadislerle belirtilmiştir. Sırasıyla bakıldığında zaman yeryüzündeki mescitlerin en faziletlisi Mescid-i Harâm, Mescid-i Nebevî ve Mescid-i Aksâ'dır.⁹² Bunu Hz. Peygamber'in şu hadisinden rahatlıkla anlayabiliyoruz: “Ancak üç mescidi ziyaret için veya namaz kılmak için yolculuk yapılmalıdır; Mekke'deki Mescid-i

⁸⁶ Abdullah Tırabzon, *Hac İbadetine Yasak Davranışlar* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008), 33.

⁸⁷ el-Âl-i İmrân 3/96.

⁸⁸ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/369.

⁸⁹ Ezrakî, *Ahbârü Mekke*, 36-40.

⁹⁰ Kâmil Miras, *Tecrid-i Sarih Tercemesi* (Ankara: TDV Yayınevi, 1989), 10/57.

⁹¹ Buhârî, “Salat”, 87 (No. 6446).

⁹² Ebu Dâvûd, “Menâsik”, 88 (No. 2033), Ebû'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc Müslim, *Sahih-i Müslim*, thk. Muhammed Fuad Abdülbaki (Beyrut: Daru İhya-i et-Turas'el Arabî, ts.), “Hac”, 511 (No. 3384).

Harâm, Medine'deki benim mescidim ve Kudüs'teki Mescîd'i Aksâ."⁹³ Bu hadis göstermektedir ki sayılan üç mescit yeryüzünde bulunan bütün mekânlardan ve diğer mescitlerden üstündür. Buna kıyasla bu mescitlerde yapılan ibadetlerin fazileti ve sevabı da diğer mescit ve mekânlara bakılarak daha fazla olmaktadır.⁹⁴

Sayılan üç mescidin kendi arasında da fazilet sırası olduğu yine yukarıda belirttiğimiz hadis-i şeriften anlaşılmaktadır. Mescid-i Harâm'ın yeryüzünde yapılan ilk mescit olması ve Kur'an-ı Kerim'de on beş kadar ayette zikredilmesi, dünya üzerindeki en kutsal yapı olan Kâbe'yi çevrelemesi ile Hz. Peygamber'in yaşadığı, İslâm'ı yaymaya başladığı topraklar olan Mekke'de bulunması, Mescid-i Nebevi ve Mescid-i Aksâ'ya göre ön planda olmasını sağlıyor.⁹⁵ Ayrıca yeryüzündeki bütün âlimlerin ittifakı da Mescid-i Harâm'ın mescitlerin en faziletlisi olduğu yönündedir. Bütün bu sebepler elbette Mescid-i Harâm'da yapılacak ibadetlerin diğer mescitlerde yapılan ibadetlerden daha faziletli olacağını göstermektedir. İslâm dininde dört büyük mezhebin özellikle Mescid-i Harâm hakkında burada yapılan ibadetlerin faziletleri konusunda görüşleri, Müslümanların burada yaptıkları ibadetlerin değerini ifade etmektedir. Bu çerçevede mezhepler mescitlerin en önemlisi olarak Mescid-i Harâm'ı görür.⁹⁶ Daha sonra sırasıyla Mescid-i Nebevî ve Mescid-i Aksâ'dır.

2.2.2. Mescid-i Harâm'da Yapılan Dini Ritüellerin Fazileti

Bilindiği üzere İslâm'ın temel şartlarından biri olan Kelime-i Şehâdetten sonra namaz ibâdeti gelmektedir. Namaz kılmak İslâm dininde kadın ve erkek bülûğ çağına ulaşmış her erkek ve kadına farz kılınmıştır.⁹⁷ Namaz, temiz ve necasetten arınmış her mekânda kılınabilmektedir. Ancak yukarıda da belirttiğimiz gibi dünya üzerindeki bazı mekânlar namaz konusunda farklı bir değere sahiptir. Kur'an-ı Kerim'de ve Hz. Peygamber'in hadislerinde kutsal olarak belirtilen bu mekânlar, Allah indinde özel bir yere sahiptir.⁹⁸ Dolayısıyla buralarda kılınan namazlar da diğer mekânlarda kılınan namazlardan daha faziletli olmaktadır. Hz. Peygamber, "Mescid-i Harâm'da eda edilen bir namaz diğer mescitlerde eda edilen yüz bin namazdan daha evlâdır."⁹⁹ buyurmaktadır. Buradan anlaşıldığına göre Mescid-i Harâm'da eda edilen bir namaz dünyanın geri kalan mekânlarında kılınan namazlardan daha faziletlidir. Aynı şekilde

⁹³ Müslim, "Hac", 511 (No. 3384); Zeynep Sena Yılmaz, *Üç Kutsal Mescide Dair Rivâyetlerin Değeri* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 25.

⁹⁴ Konu için bk. Meir Jacob Kister, "Sadece Üç Mescid İçin Yolculuğa Çıkınız: Erken Tarihli Bir Hadis Üzerine İnceleme", çev. Hafize Yazıcı, *Uluslararası Hadis Araştırmaları Dergisi*, 2 (2019), 186-204.

⁹⁵ el-Âl-i İmrân 3/96; Müslim, "Mesâcid", 2 (No. 1162).

⁹⁶ Mustafa Sabri Küçükbaşçı, "Harâmeyn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayinevi, 1997.), 16/153-157.

⁹⁷ el-Bakara 2/43, 45, 110, 238; el-Nîsa, 4/103; el-Hac 22/78; Nesâî, "Salat", 4 (No. 228-229), Müslim, "İman", 259 (No. 162).

⁹⁸ Bünyamin Çalık, "Camilerde ve Mescitlerde Dinen Câiz Olan ve Olmayan Davranışlar", *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c.y/3 (2015), 110-132.

⁹⁹ İbn-i Mâce, "Salat", 195 (No.1406).

Kâbe'yi seyretmek ve mescit içerisinde su ve yemek dağıtımında bulunmak, başlıca faziletli olan ibadetler arasındadır.¹⁰⁰

2.2.2.1. Hac ve Umre Bağlamında Mescid-i Harâm

İslâm dininin beş temel şartından biri olan hac ibâdeti, İslâm dini için kutsal sayılan Mekke ve Medine şehirleri başta olmak üzere Kâbe, Mescid-i Harâm, Mescid-i Nebevi, Ravza-i Mutahhara¹⁰¹, Arafat¹⁰² vb. kutsal mekânların hac vaktinde usulüne uygun olarak ziyaret edilmesidir. Bu ziyaret esnasında yapılması gereken fiiller, zamanında bulunulması gereken yerler, tavaf, şeytan taşlama, say, vb. ibadetler haccın kabul edilmesi için gerekli şartlardan sayılmıştır.¹⁰³ Kelime anlamı itibarıyla ziyaret etmek ve bir tarafa yönelmek manasına gelen umre, senenin herhangi bir vaktinde kutsal bölgeleri ziyaret etmek ve oraların havasını teneffüs ederek yenilenmek manasına gelmektedir.¹⁰⁴ Cahiliye Dönemi'nde hac ve umre ibadetleri var olsa da İslâm'ın din olarak kabul edilmesiyle ibadetler, arada putlar olmadan sadece Allah için yapılmıştır. Hz. Peygamber Medine'de bulunduğu sırada Kureyş ile arasında olan husumetten dolayı aralarında barış sağlanıncaya kadar hac vazifesini yerine getirememiş, barış sağlanınca Hz. Peygamber'e hac vazifesi emredilmiştir.¹⁰⁵ Hz. Peygamber, Cahiliye'den kalma bazı adetleri değiştirmiş, ibadetlerin içeriğinde çok değişiklikler yapmamıştır.¹⁰⁶ Çünkü İslâm'da uygulanan ibadetlerin çoğu Cahiliye Dönemi'nin devamı niteliğindedir. Örneğin, tavaf yapılırken alkış ve ıslık çalınması,¹⁰⁷ Kâbe'nin çıplak olarak tavaf edilmesi,¹⁰⁸ Mescid-i Harâm içerisinde bulunan putlara tazim edilmesinin yasaklanması,¹⁰⁹ putlar için kesilen kurbanların¹¹⁰ ve atılan cemrelerin Allah'ın emri çerçevesinde yapılması, Hz. Peygamber tarafından belirtilmiştir.¹¹¹

¹⁰⁰ Sikaye görevi için bk. Ezrakî, *Ahbârü Mekke*, 109.

¹⁰¹ “Ravza-i Mutahhara: Tertemiz bahçe demektir. Hz. Peygamber'in evi ile mescidi ile olan bölgeye cennet bahçelerinden bir bahçe olduğunu bildiren (ravza) hadislerin olmasından dolayı bu ismi almıştır.” Buhârî, “Tatavvu”, 21 (No. 6446).

¹⁰² “Arafat: Sözlükte ‘Bilme, anlama, tanıma ve güzel koku’ manalarına gelen bir kökten gelmiştir. Dünyanın her tarafından gelen insanların burada görüşmelerinden dolayı ve burada günahlarının affedilmelerinden dolayı bu ismi almıştır.” Karagöz vd., “Arafat”, 27.

¹⁰³ Hayrettin Karaman vd., *İlmihal* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 1/514.

¹⁰⁴ Konu için bk. Karagöz vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 664.

¹⁰⁵ Cevâd Ali, *Cahiliye'den İslâm'a İbadet Tarihi* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015), 121.

¹⁰⁶ Konu için bk. Cevâd Ali, *Cahiliye'den İslâm'a İbadet Tarihi*, 15.

¹⁰⁷ el-Enfâl 8/ 35.

¹⁰⁸ Buhârî, “Salat”, 2 (No. 571); Cevâd Ali, *Cahiliye'den İslâm'a İbadet Tarihi*, 19.

¹⁰⁹ el-Hac, 22/30.

¹¹⁰ İbnu'l Kelbî, *Putlar Kitabı*, 43.

¹¹¹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2/136.

2.2.3. Mekke'nin Harem Bölge Olma Meselesi

“Harem kelimesi ilahi açıdan, beşeri yönden yasaklanan, zorla akıl veya şeriatla, emrine uyulan biri tarafından yasaklanmış olan şey demektir, haram ile aynı anlamdadır.”¹¹² Arapçada, ‘Korunmuş, mukaddes’ anlamında kullanılmıştır.¹¹³ Mekke'nin harem bölge olması Kur'an-ı Kerîm'de âyetle belirlenmiştir. Kur'an-ı Kerîm'de geçen, “Biz onları, kendi katımızdan bir rızık olarak her şeyin ürünlerinin toplanıp getirildiği, güvenilir ve dokunulmaz bir yere iskân etmedik mi?”¹¹⁴ âyeti Mekke'nin harem bölgesi olduğuna âlimler tarafından delil olarak kabul edilmektedir. “Çevrelerinde insanlar götürülürken bizim Mekke'yi güvenli, dokunulmaz bir yer yaptığımızı görmediler mi?”¹¹⁵ şeklinde geçen âyet, Mekke'nin dokunulmaz ve güvenli bir yer olarak ilan edildiğine işaret etmektedir.¹¹⁶ Bununla birlikte İbn Abbâs'ın rivâyetinde Hz. Peygamber'in, Mekke'nin fethinden sonra yaptığı konuşmasında, Allah'ın Mekke bölgesini, yerleri ve gökleri yarattığı gün haram kıldığını ve bu durumun kıyamete dek devam edeceğini belirtmektedir.¹¹⁷ Başka bir rivâyette ise Hz. İbrahîm tarafından Mekke, Hz. Peygamber tarafından ise Medine'nin harem kılındığı belirtilmektedir.¹¹⁸ Buna göre Mekke haremının sınırları Medine yönünde Tenim denen bölgeden başlayarak Yemen tarafından Edaetü'l-Libn, Cidde tarafından Hudeybiye, Ci'rane tarafından Abdullah b. Halid mahallesi ve Irak tarafından da Zatü'l-ırk denilen Cebelünnakva olarak belirlenmiştir.¹¹⁹ Harem bölgesi olarak ifade edilen bu bölgenin kendine ait kuralları bulunmaktadır. Hem bu bölgede yaşayan halkın hem de hac ve umre ibadeti için harem bölgesine gidenlerin uyması gereken bu özel hükümler uyulmadığı takdirde çeşitli cezalara çarptırılmıştır. Bu sebeple bu bölgeye ‘Harâm’ manasına ‘Harem’ denilmiştir.¹²⁰ Haremde bulunanlara, ihramlı olsun olmasın zararlılar dışındaki av hayvanlarını öldürmek, kendiliğinden biten bitkilere zarar vermek, müslümanlara saldırmadıkça düşmanlarla savaşmak haram kılınmıştır.¹²¹

¹¹² İsfahânî, *Müfredat*, 276.

¹¹³ Karagöz vd., “Harem”, 231.

¹¹⁴ el-Kasas 28/57.

¹¹⁵ el-Ankebût 29/57.

¹¹⁶ Salim Ögüt, “Harem”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/127-132.

¹¹⁷ Konu için bk. Buhârî, “Sayd”, 10 (No. 1865); Müslim, “Hac”, 445 (No. 1353).

¹¹⁸ Müslim, “Hac”, 445 (No. 1360).

¹¹⁹ Ögüt, “Harem”, 16/128.

¹²⁰ Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır et-Türkî el-Mısırî Zerkeşî, *İ'lâmü's-Sâcid fî Ahkâmî'l-Mesâcid*, nşr. Ebû'l-Vefâ Mustafa el-Merâgî, (Kahire: Vezâretü'l-Evkâfî'l-Mısriyye, 2019), 164.

¹²¹ Karagöz vd., “Harem”, 231.

3. HZ. PEYGAMBER DÖNEMİ MEDİNE VE MESCİD-İ NEBEVİ

Çalışmamızın bu bölümünde, İslâm sonrası dönemde Medine'nin siyasal, sosyal, kültürel ve dini hayatı hakkında kısaca bilgilendirme yapılacaktır. Bunun yanı sıra Hz. Peygamber döneminde şehir merkezine inşa edilen günümüzdeki Mescid-i Nebî ele alınıp mescidin sınırları içerisinde yer alan alanda yapılmış olan faaliyetler incelenecektir.

3.1. Hz. Peygamber Dönemi Medine

Hız. Peygamber'in hicretinden başlayarak vefat edeceği zamana kadar geçen sürede Medine şehrinde, dini, sosyal, iktisadi, siyasi ve kültürel yaşamda köklü değişiklikler yapılmış, Hız. Peygamber'in yapmış olduğu faaliyetler ilk başta Müslümanlarca benimsenmiş, daha sonra da tüm toplumda uygulanır hale gelmiştir.

3.1.1. İktisadi ve Sosyal Yapı

Hız. Peygamber Medine'ye hicret ettiği zaman Arap ile Yahudilerden meydana gelen iki topluluk orada yaşamaktaydı. Yahudi asıllı olan Benî Nadîr, Benî Kaynuka ve Benî Kurayzâ kabileleri, Bâbil kralı Buhtunnasr'ın Yuhada Devletini ortadan kaldırması ve Kudüs'ü harap etmesiyle başlamış olan göç hareketlerine bağlı olarak Filistin bölgesinden gelerek Medine'ye yerleşmişlerdir.¹²² Arap olan Hazrec ve Evs kabileleri de Yemen'deki Me'rib seddinin yıkılışıyla başlayan göç hareketlerine bağlı olarak topraklardan ayrılarak Medine'ye gelmiş ve orada yaşamaya başlamışlardır.¹²³

Hız. Peygamber ve ona bağlı olanlar farklı eziyetlere maruz kalmış ve kendilerini bu eziyetlerden korumak amacıyla bir çözüm arayışına girmişlerdir. Medine'den bir grup insan Mekke'ye gelmişler ve Hız. Peygamber ile görüşerek O'na biat edeceklerini ve İslâm'ı kabul edeceklerini bildirmişler ve Mekke'li müslümanlar ve Hız. Peygamber'den İslâm'ı güvenli bir şekilde yaşayacakları bu bölgeye göçmelerini istemişlerdir.¹²⁴

Hız. Peygamber hicretten sonra şehrin 'ıfsat ve tevbîh' anlamlarına gelen Yesrib adını değiştirerek Medine olarak adlandırmıştır.¹²⁵ Şehrin orta yerinde ibadetin, dinin, iradenin ve İslâm medeniyetinin merkezi konumu olan Mescid-i Nebî inşa edilmiştir. Bu mescidin inşasına bağlı olarak Medine'deki dağınık olan yerleşim planı bir şekilde

¹²² Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 4/569-570; Apak, *Siyer-i Nebî*, 32.

¹²³ Ebû Abdillâh Kutbüddîn Muhammed b. Ahmed b. Muhammed Nehrevâlî, *Târihü'l-Medîne*, thk. Ebû Abdillâh Muhammed (Beyrut: 1997), 24-25.

¹²⁴ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 2/81-84; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 1/221-222; Belâzûrî, *Ensâb*, 1/ 240-255.

¹²⁵ Molla Hâtır Halil İbrahim, *Fezâilu'l-Medineti'l-Münevvere*, (Medine: Mektebetü Dâri't-Turâs-Cidde: Dâru'l-Kible-Beyrut: Müessesetü Ulûmi'l-Kur'ân, 1993), 1/164.

kentsel dönüşüme uğramış ve şehrin mimari dokusu, Mescid-i Nebî merkezi bir konuma gelmiştir.¹²⁶

Ensar, yurtlarını bırakarak Medine'ye gelen ve burada kendilerine geçim kaynakları arayan muhacirlere, hurma bahçelerinin ortak bir biçimde işletilmesi teklifini sunmuştur. Bunun sonucunda Medine halkının en temel geçim kaynağının etnik kimliğe bağlı olmadan tarım olduğu dile getirilmiştir.¹²⁷ Hurma ziraî ürün olmasından dolayı Medine'yi sembolize ederek yarımadanın önemli bir parçası haline gelmiştir.¹²⁸ Bununla beraber Medine toplumu içinde maddi gelir düzeyi kabilelere göre farklılık taşımıştır. Suriye ve Filistin gibi daha gelişmiş olan ülkelerden gelmiş olan Yahudiler, Arapların bilmediği bazı sanat ve marifetlere sahip olduklarından ekonomik açıdan onlara göre daha güçlüdürler.¹²⁹ Gıda maddelerini ithal ederek, farklı ülkelere hurma ticareti yaparak ticareti canlı tutmuşlardır. Bu yetenekleriyle Medine'deki Yahudiler büyük oranda paralar kazanarak kâr elde etmişlerdir.¹³⁰ Hicretle birlikte muhacir kabilelerin bu bölgeye yerleşmeleriyle, uluslararası ticarete rağbetin başladığı dile getirilebilir.¹³¹ Medine'de ticaret, tarım ve hayvancılıkla uğraşanların dışında, bazı hadislerde insanların ihtiyaçlarını karşılayacak olan hem Yahudiler hem de Müslümanlar arasında, dokumacılık¹³², terzilik¹³³, nakışçılık¹³⁴, fırıncılık¹³⁵, kasaplık¹³⁶, marangozluk¹³⁷ gibi meslek grupları da bulunmaktaydı.

3.2.2. Siyasi Yapı

Hz. Peygamber Medine'ye hicret ettiği zamanda teşkilatlı bir idarî yapı bulunmamaktaydı. Hazrec ve Evs arasında meydana gelen savaşlar halkı yıpratmış olup hiçbir grup topluma tek başına egemen olabilecek güce sahip olmamıştır. Bu sebepten dolayı kabileler kendi reislerini seçmiş ve bu reisler tarafından yönetilmişlerdir.¹³⁸ Siyasi yapıya bağlı olarak kabilecilik hudutlarının dışına çıkmayan İslâm öncesi Medine'de şehir devleti yapılanmasından söz etmek imkânsızdır.¹³⁹

¹²⁶ Abdalbâsîd Bedir, *Târîhu's-Şâmil li'l-Medîneti'l-Münevvere*, (Medine: Müellif Baskısı, 1993), 1/248.

¹²⁷ Elnure Azizova, *Hiz. Peygamber Döneminde Çalışma Hayatı ve Meslekler* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2011), 149.

¹²⁸ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 1/188.

¹²⁹ İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîneti'l-Münevvere*, nşr. Ali Muhammed Yâsîn Beyân, (Beyrut: 1996), 1/289.

¹³⁰ Ebu'l-Âla Mevdûdî, *Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi ve Hiz. Peygamber'in Hayatı*, trc. Ahmet Asar (İstanbul: Pınar Yayınları, 2010), 419.

¹³¹ Azizova, *Hiz. Peygamber Döneminde Çalışma Hayatı ve Meslekler*, 363-364.

¹³² Buhârî, "Buyû", 31 (No. 2093).

¹³³ Buhârî, "Buyû", 30 (No. 2093).

¹³⁴ Buhârî, "Libâs", 50 (No. 5957).

¹³⁵ Buhârî, "Et'ime", 6 (No. 5282).

¹³⁶ Buhârî, "Buyû", 21 (No. 2081).

¹³⁷ Buhârî, "Buyû", 32 (No. 2094).

¹³⁸ Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, çev. Mehmet Yazgan (İstanbul: Beyan Yayınları, 2017), 1/188-189; Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi*, 1/243.

¹³⁹ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 1/164.

Mekke kavminin önde gelenlerine karşı direnen biri olan Hz. Peygamber, hicretle beraber Medine'deki topluluğun siyasi lideri olmuştur. Yeni meydana gelen İslâm topluluklarının güçlendirilmesi amacıyla Mekke'deki muhalefet yapısının aşılması ve İslâm dininin oldukça geniş topraklara yayılması amacıyla önemli adımlar atılmıştır.¹⁴⁰ Bu aşamalar yapılmadan önce, Hazrec ve Evs kabileleri akrabayken daha sonra aralarındaki husumetin yok edilmesi gerekmektedir. Kur'an-ı Kerîm' de yer alan "Allah'ın size nimetlerini hatırlayınız. Hani siz birbirinize düşman oldunuz da Allah gönüllerinizi bir etti ve O'nun aracılığıyla kardeş oldunuz."¹⁴¹ âyetinin bu iki kabilenin içinde bulunduğu durumu açıklamaktadır. Hz. Peygamber'in davetine eşlik ederek Müslüman olmayı seçmeleri ortaya çıkan düşmanlığı ortadan kaldırmıştır. Bu vesileyle de Medine'de belirli bir oranda huzur sağlanmıştır.

Hz. Peygamber, Medine'de Hazrec ve Evs kabileleri arasında çıkacak herhangi bir düşmanlığa engel olmak amacıyla, Müslümanların tam olarak hâkimiyeti sağlamak amacıyla, Mekke şehrinden Medine şehrine göç eden Muhacirlerle onları sahiplenen Ensar arasında kardeşliği sağlamıştır.¹⁴² Bir arada yaşamının kan bağından çıkarılarak manevi dini bir temele dayandırılarak, soya bağlı kabile ittifakını akidevî ittifaka dönüştürmüştür.¹⁴³ Dolayısıyla İslâm inancı, benimsenen bütün değerlerin üzerinde tutularak, gereksiz çekişmeler bir yana bırakılmıştır. Kan bağı unsurunun görünmezden geldiği kabileler arasında yaşanan huzursuzluk ve tatsızlıklar sona ermiştir.¹⁴⁴

Yahudi kabileler, Bedir Savaş'ında elde edilen zafer sonrası Müslümanların Medine'de kalıcı olacaklarını görmüştür. Zorla da olsa kabul ettikleri Müslüman geleneklerinin varlığı kendilerince onların Medine'deki konumlarını tehlikeye sokmuştur. Onlar ile iyi ilişkiler kurmaya çalışsalar da arkalarından iş çevirerek Mekkeli müşriklerle iş birliği yapmışlardır. Hz. Peygamber'e karşı olup, savaşacaklarına dair yemin edip Medine'de Müslüman halkla yaptıkları anlaşmayı bozmuşlardır.¹⁴⁵

Öncelikle Benî Kaynuka Yahudileri kendilerini İslâm dinine çağıran Peygambere sert davranarak Bedir zaferine güvenmesinin doğru olmadığını, kendilerinin Mekkeli müşriklere benzemediklerini dile getirerek, Hz. Peygamber'i tehdit etmişlerdir.¹⁴⁶ Hz. Peygamber ise onları yapılan anlaşmaya uymaları konusunda ikaz etmiştir. Buna rağmen tehditvari tutumlarını bırakmadıkları için bölgeyi koruma altına alarak Benî Kaynukalıları Medine'den sürgün etmiştir.¹⁴⁷

¹⁴⁰ Mustafâ Sabri Küçükaşçı, *Cahiliyeden Emevilerin Sonuna Kadar Haremeyn* (İstanbul: İslâm Tarih Sanat ve Kültürü Araştırma Vakfı Yayınları, 2003), 204.

¹⁴¹ el-Âl-i İmran 3/103.

¹⁴² İbn Sa'd, *et-Tabakat*, 1/238; Semhûdî, *Vefâ*, 1/267.

¹⁴³ Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi*, 1/239-240.

¹⁴⁴ Ahmed Muhammed Şenevânî, *el-Medînetü'l-Münevvere ve Devletü'l-İslâmi'l-Ülâ* (Medine: Dâru'z-Zaman, 2007), 214.

¹⁴⁵ Nuh Arslantaş, *Hz. Muhammed Döneminde Yahudiler* (İstanbul: Kuramer Yayınları,), 175-176.

¹⁴⁶ İbn Hişâm, *es-Sire*, 1/552.

¹⁴⁷ Taberî, *Târih*, 2/483, 489.

Benî Kaynuka ve Benî Nadir kavimlerinin sürgün edilmesinden sonra Medine’de kalan Yahudi topluluklarından Benî Kurayza’nın da sonunun gelmesi, aynı neden bağlı olarak gelişmiştir. Hendek Savaşında Kureyş kabilesi dışında farklı birçok kabileden de İslâm düşmanı olanlar bir araya gelmişler ve Medine şehrini kuşatmışlardır. Benî Kurayzalılar bu zamanda Müslümanlarla yapmış oldukları anlaşmaya bağlı kalarak Medine’yi savunmaktansa müşriklerle birlikte hareket etmişlerdir. Allah’ın yardımıyla kuşatmanın sona ermesiyle beraber, Hz. Peygamber ordusuyla birlikte Beni Kurayza kabilesini kuşatma altına almıştır.¹⁴⁸ Bir zaman sonra da kendi istekleriyle Sa’d İbn Muâz’ın (ö. 5/627) hakemliğiyle Benî Kurayza’nın kadınları ve çocukları esir alınmış ve erkekleri de idam edilmiştir. Bütün mal varlıklarına el konarak Müslümanlar arasında ganimet olarak paylaştırılmıştır.¹⁴⁹

3.2.3. Dini ve Kültürel Yapı

Hız. Peygamber’in Medine’ye hicretinin akabinde yaptığı ilk faaliyet, şehirde Müslüman olmayan toplulukları İslâm’a çağırarak olmuştur. Bu şekilde birden fazla Medineli Hız. Peygamber öncülüğünde Müslüman olmuşlardır. Öncesinde Mekke’ye gelerek Akabe Biatlarına katılan Medineliler ise akitleri değiştirmiştir.¹⁵⁰ Medine şehrinin bir diğer unsurunu oluşturan Yahudiler ise farklı bir dini seçmeyi istememiştir. Yahudiler kendilerinden bir peygamberin gönderileceğini ve bu peygamberin tüm dünyayı ele geçireceğini ve tüm dünyanın Yahudilerin elinde olacağı düşüncesindedirler. Ancak İslâm Dininin Arap bir peygamberce yönetilmesi onların düşündükleri bu gücün ellerinden alınmasının işaretini oluşturmuştur.¹⁵¹ İslamiyet öncesinde Yahudiler, istişarelerini yapmak üzere medariş denilen mescitler inşa etmiş, inşa ettikleri bu mescitler Daru’l-Nedve misali mescitler olarak bilinmektedir. Yahudiler bu mabedlerde bazı toplumsal problemleri halledip çözüme kavuşturmuşlardır. Hatta bazı Arapların gelip Yahudilerden bilgi alışverişinde bulundukları da nakledilmiştir.¹⁵²

İslâmiyet sonrasında Medine toplumunda bulunan bir diğer topluluk ise münafıklardır. Kendini mümin göstermek için küfrünü gizleyen münafık, iman ile küfür arasında bocalayan anlamına gelmektedir. Medine’de yeni toplumsal yapıya uyum sağlayamayan kişilerin arasında meydana geldiği dile getirilmektedir. Bu kişiler Müslüman olanları zor durumlarında yarı yolda bırakmışlardır. Hız. Peygamber bu

¹⁴⁸ Abdulmelik b Mercânî, *Behcetü’n-Nüfus*, thk. Muhammed Şevki b. İbrahim Mekki, (Riyad: 2004), 1/433.

¹⁴⁹ Taberî, *Târih*, 2/94; “Bazı araştırmacılara göre Sa’d İbn Muaz, Yahudilere kendi hukuklarına göre ceza vermiştir. Tesniye’de yer aldığına göre (Bk. Tesniye 20/10, 17); Bir şehir barıştan kaçır ve savaşır, ardından kuşatılıp ele geçirilirse erkekleri öldürülür, kadın ve çocukları esir edilip mallarına el konulur.” bk. Arslantaş, *Hız. Muhammed Döneminde Yahudiler*, 221.

¹⁵⁰ Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi*, 1/238.

¹⁵¹ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/211.

¹⁵² Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 6/550.

kişileri bilmektedir fakat toplumsal birliğin sağlanması amacıyla kendileriyle oluşturulan ilişkilere devam edilmiştir.¹⁵³

Hicret sonrası dönemde Medine’de kültürel yaşama bakıldığı zaman Arapların büyük çoğunluğunu okuma yazma bilmemelerine rağmen Yahudilerde eğitim ve öğretimin yaygın bir şekilde olduğu görülmüştür. Yahudiler Araplar karşısında bilgi ve kültür konusunda daha üstün bir konumda bulunmaktadır. Bunu bilen Yahudiler bu durumla övünmüşlerdir.¹⁵⁴ Bunların yanı sıra muska yazma, falcılık ve gelecekte haber verme gibi eylemlerle Arapları etkileri altına almışlardır. Bu sebepten dolayı, Medineli Araplar kendilerini Yahudilere göre ezik hissetmişlerdir.¹⁵⁵ İslâm’ı öğretmek amacıyla Yesrib halkıyla buluşan Mu’ab İbn Umeyr (ö. 3/625) Medine’de Müslümanlar arasında eğitim ve öğretim faaliyetlerini başlatmış ve Hz. Peygamber’in Araplar arasındaki bu durumun ortadan kaldırmıştır. Hicret sonrasında Mescid-i Nebî’nin inşası ve içindeki Ehli Suffe’ye olanak tanınmasıyla da eğitim faaliyetleri artarak devam etmiştir.¹⁵⁶ İslâm dönemindeki okul Suffe’dir. Hz. Peygamber’in kendisi burada ders vermiştir. Bununla beraber Kur’an’ı ve okuma yazmayı öğretmek amacıyla kendisine yardımcılar da seçmiştir. Belli bir süre sonra Müslümanların sayısı artınca Hz. Peygamber Kur’anın öğretilmesi amacıyla Mahrame İbn Nevfel’in (ö.54/674) evinde ‘Dâru’l- Kurra’ en başta olmak üzere Medine’nin muhtelif yerlerinde okullar açmıştır.¹⁵⁷ Hz. Peygamber’in eğitim konusunda hassasiyeti yalnızca medrese açmakla sınırlı olmamıştır. Bedir Savaşı’nda esir düşen müşriklerin serbest bırakılmaması daha doğru bir seçenekken,¹⁵⁸ Müslüman olanlara okuma yazma öğretmek amacıyla özgür bırakılmalarına karar vermiştir. Medine’nin kültür yapısı araştırılırken, eğitim öğretim faaliyetlerinin dışında, sanatın vazgeçilmez bir dalı olan şiir ve şairliğe de dikkat çekmek gerekmektedir. Arap toplumlarının eski dönemlerden bu yana önem verdikleri şiir anlayışı, İslâm sonrası dönemde de Medine’de kendisine yer edinen önemli bir kültür aracı olmuştur.¹⁵⁹ Cahiliye Dönemi’nde kabilelerin toplumdaki yerini ve değerini artırmak amacıyla söylenen şiirler İslâm ile birlikte farklı bir aşamaya geçmiştir. Böylelikle şiir, kültürün aktarıcısı olan örf ve geleneklerin anlatıldığı bir araç olmakla birlikte, müşrikler karşısında kullanılan en keskin kılıç halini almıştır. Hz. Peygamber’in de niyazıyla

¹⁵³ Hülya Alper, “Münafık”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/565-568.

¹⁵⁴ Muhammed Hamidullah, *Resûlullah Muhammed*, çev. Salih Tuğ (İstanbul: İrfan Yayıncılık, 1992), 189.

¹⁵⁵ Mevdûdî, *Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi ve Hz. Peygamber’in Hayatı*, 423.

¹⁵⁶ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, 4/155.

¹⁵⁷ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 2/634-637.

¹⁵⁸ Tefsir kaynaklarında Enfâl Sûresi’ndeki “Yeryüzünde düşmanı tamamıyla sindirip hâkim duruma gelmedikçe hiçbir peygambere esir almak yakışmaz. Siz geçici dünya menfaatini istiyorsunuz, halbuki Allah ahireti (kazanmanızı) istiyor. Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir” (el-Enfâl 8/67) âyetinin bu mesele üzerine nazil olduğu ve Hz. Peygamber’in esirleri idam etmediği için uyarıldığı aktarılmaktadır. Bk. Ebu’l-Fidâ İsmail İbn Ömer el-Kureşî İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, thk. Sami İbn Muhammed Selame (Riyad: Dâru Taybe, 1999), 4/88.

¹⁵⁹ Bedir, *Târîhu’ş-Şâmil li’l-Medineti’l-Münevvere*, 1 /123.

beraber kendilerini desteklediği,¹⁶⁰ Hasan İbn Sâbit (ö.60/680), Ka'b İbn Mâlik (ö.50/670) ve Abdullah İbn Revâha (ö. 8/629) gibi şairler, müşrikleri hicveden şiirler dile getirmişlerdir.¹⁶¹ Bunların yanı sıra Medine'de yaş gruplarına bağlı küçük ve büyüklerin eşlik edeceği bazı oyunlar ve eğlenceler bulunmaktaydı. Yerlere bazı resimler çizerek üzerinde taşların dizili olduğu satranç gibi zekâ oyunları, Hz. Âişe'nin de (ö.58/678) küçüklük zamanında arkadaşlarıyla beraber oynadıkları salıncakta sallanma gibi çocuk oyunlarının dışında büyüklerin de eşlik ettiği okçuluk, at yarışı, yüzme vb. sporlar da düzenlenmiştir.¹⁶²

3.3. Hz. Peygamber Dönemi Mescid-i Nebî'nin Özellikleri

3.3.1. Mescid-i Nebî ve Medine

Mescid-i Nebî Hz. Peygamber'in kabrinin bulunduğu mescittir. Bu anlamda İslâmî çerçevede kutsiyeti büyük olan mescit Hz. Peygamber'in Mekke'den Medine'ye hicretinden sonra Medine'de inşa edilmiştir.¹⁶³ Mescîd-î Nebî, Hz. Peygamber'in peygamberlik döneminin Medine devrinde birçok olaya şahitlik etmiş, İslâm devletinin idare edildiği ilk merkez olmuştur. Ayrıca gelen vahiylerin ilk uygulandığı yerlerden biri olarak da önem arz etmektedir.¹⁶⁴ Kuran-ı Kerim'de ise takva üzerine kurulan mescit olarak bahsedilmektedir.¹⁶⁵

Mescid-i Nebî Hz. Peygamber'in hadisinde de belirttiği gibi kendisi için yeryüzünde sefere çıkılabilecek üç mescitten biri olarak geçmektedir.¹⁶⁶ Bunun yanı sıra birinci olarak Hz. Peygamber'in kabrine ev sahipliği yapması, hicretten sonra Hz. Peygamber'in yaşadığı ve İslâmî hükümleri ilan ettiği mekân olması sebebiyle kutsal sayılmaktadır. Yine hadislerde Mescid-i Nebî'de kılınacak namazın diğer mescitlerde Mescid-i Harâm hariç kılınacak namazlardan daha faziletli olarak belirtilmesi Müslümanlar arasında bu mescidin önemini artırmaktadır.¹⁶⁷

Mescid-i Nebî inşa edildiğinden itibaren Hz. Peygamber'in günlük hayatının büyük bölümünü geçirdiği en önemli mekân olmuştur. İslâm'ı yaymaktaki bütün faaliyetler Hz. Peygamber tarafından buradan yürütülmüş, savaşlar için ordular buradan sevk edilmiştir.¹⁶⁸ Yine Ashab-ı Suffe ile cemaatle namaz kılmaya büyük önem veren Hz. Peygamber mescide bitişik inşa ettirdiği hane-i saadetlerinden vakit namazları için

¹⁶⁰ Buhârî, "Edeb", 91 (No. 6153)

¹⁶¹ Azizova, *Hz. Peygamber Döneminde Çalışma Hayatı ve Meslekler*, 453-455.

¹⁶² Şenevânî, *el-Medînetü'l-Münevvere ve Devletü'l-İslâmî'l-Ülâ*, 91-94.

¹⁶³ İbn S'ad, *et-Tabakât*, 1/206; Semhûdî, *Vefâ*, 1/258.

¹⁶⁴ İbn Hacer, *Fethu'l-Bari Şerhu Sahihî'l-Buhârî* (Beyrut: 1379), 4/98.

¹⁶⁵ el-Tevbe 9/108.

¹⁶⁶ Konu için bk. Şeddi Riha Hadisi.

¹⁶⁷ Konu için bk. Aşır Yörenç, "Konu Hadisleri Bağlamında Mescid-i Nebî ve Orada Yapılan İbadetlerin Faziletleri", *Aksaray Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi*, 1/2 (2014), 71-85.

¹⁶⁸ Murat Akarsu, *Kabileden Devlete Medine Tecrübesi* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018), 159.

evindeyse mutlaka bu mescide geçer ve namazını cemaatle eda ederdi.¹⁶⁹ Bu bakımdan birçok İslâm âlimi tarafından Mescid-i Nebî, Mescid-i Harâm'dan sonra en faziletli mescit olarak kabul görmüştür. Ancak İmam-ı Mâlik Rasûlullah'ın kabrinin burada olması sebebiyle Mescid-i Nebî'yi daha faziletli olarak görüldüğünü ifade etmektedir.¹⁷⁰

Mescid-i Nebî'nin inşasından sonra Medine'de hayat tamamen mescit etrafında dönmeye başlamıştır. Mescidin gerek dini fonksiyonu gerek sosyal ve diğer fonksiyonları Medine'de şekillenen İslâm devletinin temellerinin atıldığı bir mekâna dönüşmüştür. Bu bağlamda hem kutsiyeti bakımından hem de Rasûlullahın dünyadaki makamının burada bulunması açısından Mescid-i Nebî için de harem tabiri kullanılmaktadır.¹⁷¹

3.3.2. Hz. Peygamber'in Mescide Verdiği Önem

Hz. Peygamber'in Medine'ye hicret ettikten hemen sonra mescit inşa ettirmesi onun mescitlere gösterdiği önemi ortaya koymaktadır. Altı ay gibi kısa bir zamanda inşa edilen Mescid-i Nebî ile Müslümanlar vakit namazlarını cemaatle kılacakları bir yapıya kavuşmuş olmalarının yanı sıra Hz. Peygamber'den İslâmi hükümleri öğrenecekleri bir dersane, sohbet evi kazanmışlardır.¹⁷² Diğer taraftan Hz. Peygamber önderliğinde kurulan İslâm devletinin karargâhı olması bakımından da Mescid-i Nebî ayrı bir önem taşımaktadır.¹⁷³ Kısaca Hz. Peygamber gözünde mescitler sadece bir ibadethane değil dini ve dünyevi işlerin görüldüğü, devletin yönetildiği, askerlerin sevk edildiği bir idare merkezi konumundadır.¹⁷⁴

¹⁶⁹ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 2/141-143.

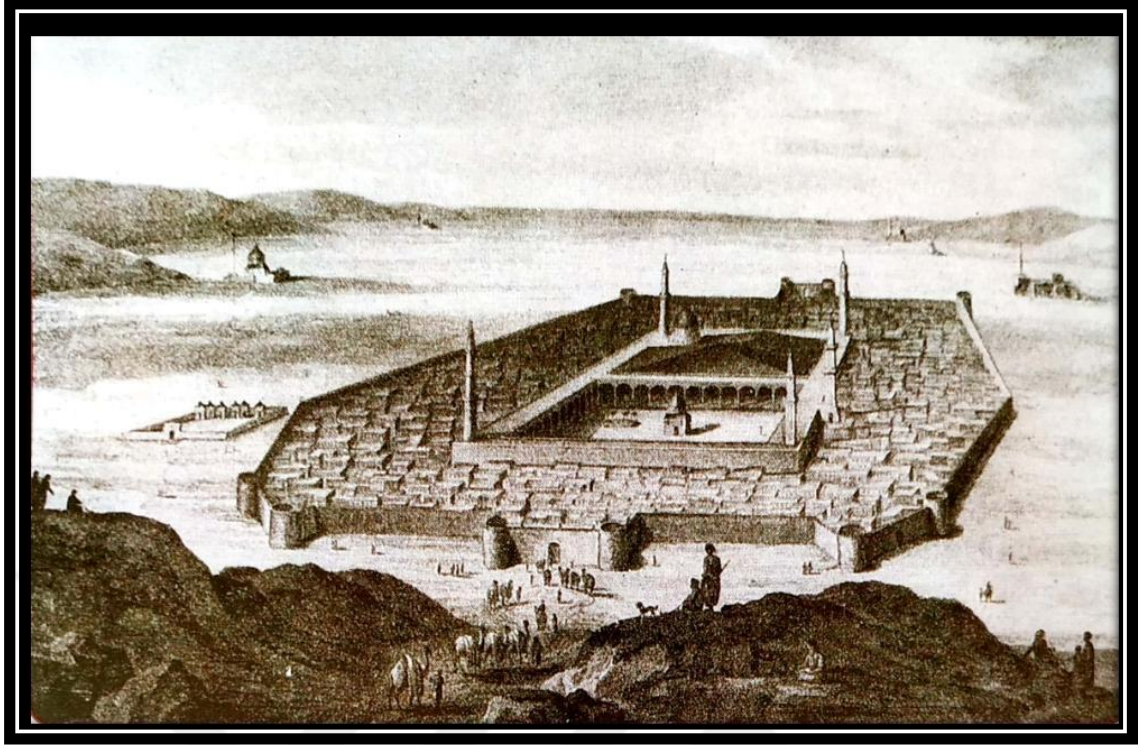
¹⁷⁰ Nevevî, *Minhac* (Beyrut: 1415), 4/163, 164.

¹⁷¹ Müslim, "Hac", 16 (No. 3379).

¹⁷² Celalettin Vatandaş, *Hz. Muhammed'in Hayatı ve İslâm Daveti* (İstanbul: Pınar Yayınları, 2010), 2/36.

¹⁷³ Safiyyurrahman Mübarek Fûri, *Peygamberimizin Hayatı ve Daveti*, çev. Halil İbrahim Kutlay (İstanbul: Risale Yayınları, 2017), 187.

¹⁷⁴ Mustafa Ağırman, *Hz. Peygamber Devrinde Mescid ve Fonksiyonları* (İstanbul: Ravza Yayınları, 1997), 182.

Resim 3.1. Mescid-i Nebevî'nin 1790 Tarihli Bir Gravürü¹⁷⁵

Hiz. Peygamber'in genel olarak mescitlere verdiği önemi anlamak adına mescitlerle ilgili bazı hadislerini buraya almayı uygun buluyoruz: "Allah Rasûlü mahallelerde mescitler yapılmasını, buraların temiz tutulmasını ve güzel kokularla kokulandırılmasını emretti."¹⁷⁶ Buna binaen İbn Zebâle, Hiz. Peygamber'in mescidi kirletip mescide tükürenleri ve mescide kötü kokulu yiyecekleri yiyip gelenleri bu davranışlarından vazgeçmeleri konusunda ikazlarda bulunduğunu ifade etmiştir.¹⁷⁷ "Kim içerisinde Allah anılsın diye bir mescit bina ederse, Allah da cennette ona bir köşk inşa eder."¹⁷⁸ "Siz bir adamın mescitlere gelme isteğinde olduğunu görürseniz onun iman sahibi olduğuna tanıklık ediniz." çünkü Allah, "Allah'ın mescitlerini sadece, Allah'a ve âhiret gününe inanan, namaz kılan, zekât veren ve ancak Allah'tan hakkıyla korkan kimseler onarır. İşte onlar doğru yolda olanlardır." diye buyurmuştur.¹⁷⁹

Başta İslam olmak üzere diğer semavi dinler de kendi ibadethanelerine büyük önem vermişler ve dinlerinin gereğini yerine getirdikleri bu mekânları kutsal saymışlardır. Özellikle İslâm dininde mescitlere karşı yapılacak herhangi bir çirkin davranışı, saldırıyı veya bir Müslümanın mescide gidip güvenli bir şekilde ibadet

¹⁷⁵ Mâğlus, *Siyer Atlası*, 174.

¹⁷⁶ Ebû Dâvûd, "Salat", 13 (No. 455); İbn Zebâle, *Ahbâru'l- Medîne* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018), 85

¹⁷⁷ İbn Zebâle, *Ahbâru'l Medine*, 87.

¹⁷⁸ Nesâî, "Mesâcid" 8 (No. 736)

¹⁷⁹ el-Tevbe 9/18.

etmesini engellemeyi en büyük günahlardan saymıştır. Kadınların da ibadetlerini mescitlerde yapmalarını İslâm dini teşvik etmiştir.

Asr-ı Saâdet devrinde Mescid-i Nebevi, devlet idâresinin merkezi halindeydi. Rasûlullah ve ondan sonra da Râşid Halifeler orada otururlar ve devlet işlerini orada görürlerdi.¹⁸⁰ Resûlullâh'ın ashabıyla sohbeti gece saatlerinde de devam ederdi. Gece saatlerinde bazen Hz. Ebû Bekir'le muhabbet eder, cereyan eden olayları onunla istişare ederdi. Hz. Ömer de iştirak ederdi.¹⁸¹ Bazen de ashabına İsrâiloğullarını anlatır ve sohbet sabah namazına kadar bu şekilde devam ederdi.¹⁸² Mescit, devlet kurulunun toplandığı meclis durumundaydı. Ümmetin sorunları orada gündeme getirilir, ümmetin önüne çıkan problemler ele alınır, hakkında nass olmayan konular kitap ve sünnet ışığında münakaşa edilirdi.¹⁸³ Müslümanlar arasındaki tartışmalar ve dâvâlar mescide getirilir, Hz. Peygamber de bu dâvâları mescitte çözüme ulaştırırdı.¹⁸⁴ Karar neticesinde düşman olan taraflar, İslâm'ın emrine boyun eğler, haklarına ve karara razı olarak gönül rızası ile çekip işlerine giderlerdi.¹⁸⁵

Hız. Peygamber zamanında mescit, sadece beş vakit namaz ve Cuma namazının eda edildiğı bir yer değildi. Bir mâbed olmasının ötesinde mescid, hocası Rasûlullah, talebeleri de onun değerli ashâbının olduğı bir eğitim ve öğretim kurumu, bir medrese, bir ilim ve irfan merkezidi. Hız. Peygamber'in vefatından sonra İslâm'ı Arap yarımadasının dışına taşıyan sahâbe nesli, buradaki derslerde yetişme fırsatı buldu. Mescit, Hız. Peygamber'in, Allah'ın nazil ettikleriyle hükmedip, birbirine düşman olanların arasını bulduğı bir mahkemeydi. İslam Devleti'nin merkezi, askerin karargâhı, hâsılı dînî ve dünyevî işlerin yürütüldüğü bir merkezdi.¹⁸⁶

3.3.3. Mescid-i Nebî'nin İnşası

Hicri takvimin başlangıcı olarak kabul edilen hicret hadisesi, Mekke'de Hız. Peygamber'in ve Müslümanların çeşitli sıkıntılar yaşamasi ve müşriklerin baskısından kurtulmak istemeleri sebebiyle Allah tarafından Rasûlullah'a emredilen bir hadisedir. En yakın dostu Hız. Ebu Bekir ile Mekke'den ayrılan Rasûlullah 622 yılının eylül ayında bir cuma günü Medine'ye gelmiştir. Bu geliş İslâm tarihi açısından bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir.

¹⁸⁰ Sarıçam, *Hız. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 302.

¹⁸¹ Ebû İsa Muhammed b. İsa Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî*, thk. Ahmed Muhammed Şakir vd. (Mısır: Şeriket-i Mektebe ve Matbuat Mustafa el-Bayî, 1395/1975), "Salat", 2 (No. 169); Şemsüddin Ebû Abdillâh Muhammed ibn Yusuf eş- Şâmî, *es- Sâlihi Sübûlü'l Hüda ve'r Reşad fî Sîret Hayri'l İbâd* (Beyrut: 1993), 8/174.

¹⁸² Ebû Dâvud, "İlim", 26 (No. 3664); Şâmî, *es- Sâlihi Sübûlü'l Hüda*, 8/174.

¹⁸³ Ahmet Güner, *Asrı Saadette Mescitler ve Fonksiyonları*, ed.Vecdî Akyüz (İstanbul: Beyan Yayınları 1994), 4/155-223.

¹⁸⁴ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 2/988.

¹⁸⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğâzî*, thk. Marsden Jones (Beyrut: Dârü'l Alem, 1409/1989), 2/436-438.

¹⁸⁶ Ahmet Önkâl-Nebi Bozkurt, "Cami", 8/49-53.

Rasûlullah'ın Medine'ye gelişinden sonra Medineli arasında onu misafir etme yarışı başlamış herkes Hz. Peygamber'in kendi evinde misafir olmasını arzu etmiştir.¹⁸⁷ Kimsenin kalbinin kırılmasını istemeyen Allah Rasûlü binmiş olduğu devenin yularının serbest bırakılmasını buyurarak onun nerede duracağını bildiğini ve devenin çöktüğü noktaya en yakın evde konaklayacağını belirtmiştir.¹⁸⁸ Ayrıca bu esnada Hz. Nuh'un tufan sırasında okuduğu belirtilen “ Ey Rabbim! Beni bereketli bir yere indir. Sen konuk edenlerin en hayırlısıdır.”¹⁸⁹ duasını okuyarak devenin üzerinde konuk olacağı yere doğru yönelmiştir. Deve Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin evinin yakınında çökmüş ve Rasûlullah da bu eve misafir olmuştur.¹⁹⁰ Hz. Peygamber mescid inşa edilinceye kadar Ebu Eyyûb'un evindeki gölgelikte namazlarını 12 gün boyunca eda etmiştir.¹⁹¹ Bir rivâyete göre ise Hz. Peygamber namazlarını olduğu yerde eda etmiş ve mescidin inşa edilmesine kadar bu şekilde devam etmiştir.¹⁹²

Rasûlullah'ın devesinin ilk çöktüğü nokta olan Mescid-i Nebî'nin arsasına Hz. Peygamber için hem bir ev hem de Müslümanlar için bir mescit inşa edilmesi kararlaştırılmıştır. Sehl ibn Amr ve Süheyl ibn Amr isimli iki kardeşe ait olan bu arsa ücreti karşılığında satın alınarak mescidin inşasına başlanmıştır.¹⁹³ Arsa belirlenince buradaki hurmalar sökülmiş mezarlıklar başka yere nakledilmiştir.¹⁹⁴ İnşaat süresince Hz. Peygamber de ashabı ile taş, kerpiç vs. taşıyarak çalışmış ve temeline ilk taşı da Hz. Peygamber koymuştur. Mescidin ilk mimarisi tek sıra kerpiçten örülmüş duvarlar şeklinde olup üstü açıktır.¹⁹⁵ Bu şekilde Rebû'l-evvel ayında inşaatına başlanan Mescid-i Nebî, Şevval ayında tamamlanmış ve yapımı yaklaşık altı ay sürmüştür.¹⁹⁶ İnşaat esnasında Rasûlullah'ın ashabı ile birlikte olması ve onların arasında çalışması hem Muhacir hem de Ensar için önemlidir. Çünkü bu sayede kaynaşma fırsatı bulan bu iki grup Rasûlullah'ın güzel sözleri ve teşvikleriyle İslâm'ın hamuruyla iyice yoğrulmuşlardır.¹⁹⁷ Hz. Peygamber müslüman sayısı çoğalınca mescidi genişletme kararı almış ve mescitte iki defa inşaat çalışmaları olmuş, genişletme çalışmalarından sonra buradaki arsayı Hz. Osman alıp mescide dâhil etmiştir.¹⁹⁸ Mescid inşâ edilirken

¹⁸⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 5/284.

¹⁸⁸ Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *Musned*, thk., Ahmed Muhammed Şakir (Kâhire: Dâru'l-Hadis, 1995), 5/526.

¹⁸⁹ el-Mu'minûn 23/29.

¹⁹⁰ Güner, *Asr-ı Saadet'te Mescitler/Camiler ve Fonksiyonları*, 176; Diyârbekrî, *Târihu'l Hamis*, 1/341.

¹⁹¹ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n Nihâye*, 3/262.

¹⁹² Semhûdî, *Vefâ*, 1/251; Şamî, *es-Sâlihi Sübûlü'l Hüda*, 3/484.

¹⁹³ İbn Hanbel, *Musned*, 5/526.

¹⁹⁴ Taberî, *Tarih*, 2/256.

¹⁹⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 1, 239; Belâzurî, *Ensâb*, 266; Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd el-Belâzurî (ö. 279/892), *Fütûhu'l-büldan*, nşr. Muhammed Rıdvân (Kahire: Matbaatü'r-Rahmâniyye, 1932), 20.

¹⁹⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 1/237; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 2/1119.

¹⁹⁷ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/141; İbn Sa'd, *et-Tabakat*, 1/239; Buhârî, “Salat”, 8 (No. 429); Taberî, *Tarih*, 2/397; Ebu'l Ferec Cemâleddin Abdurrahman b. Ali İbnü'l-Cevzî, *el-Vefâ bi Ehvali'l Mustafa* (Beyrut: Daru'l Kutubu'l İlmiyye, 2012), 1/400.

¹⁹⁸ Ebu'l Fadl Abdurrahman Celâleddin es-Suyûtî, *el-Hâvî li'l-Fetâvî* (Beyrut: 2004), 34.

aydınlatması yoktu. Temim ed-Dâri adındaki sahabe Şam'dan zeytinyağı ve kandil getirmiş ve mescidin muhtelif bölgelerine astırmıştır. Bu duruma çok sevinen Hz. Peygamber, “Sen Mescid-i aydınlattın. Allah da seni iki dünyada aydınlatsın” diyerek övmüştür.¹⁹⁹ Mescid inşasından sonra Hz. Peygamber'den sahabeye ev yapmak için arsa satın almalarını istemiş, muhacirlere Medine'de kalıcı bir şekilde iskân edilmeleri için gayret sarfetmiştir.²⁰⁰

3.3.4. Mescid-i Nebî'nin Mimari Özellikleri

Mescid-i Nebî ilk olarak toprak ve kerpiçten inşa edilmiştir. Duvarları tek sıra kerpiç ve 1,60 cm boyunda olan Mescid-i Nebî'nin üstü ise açık bırakılmıştır. Bu haliyle ilk inşasında yaklaşık 1000 m2'lik bir alanı kaplamaktaydı.²⁰¹ Oldukça sade ve basit bir şekilde inşa edilen mescit o dönem için oldukça fonksiyonel olarak kullanılmaya başlanmıştır. Hz. Peygamber ashabıyla aldığı önemli kararları burada alır, dersler okutur, sohbetlerini mescitte yapardı. Hz. Peygamber'in evi de mescide bitişik olarak inşa edilmiş ve böylece Medine günlerinde Hz. Muhammed vaktinin büyük kısmını bu mescitte geçirmiştir. İlk inşa edildiği dönemde üç kapısı bulunan Mescid-i Nebî'nin duvarla kapalı olan kuzey kısmının karşısına bir kapalı alan daha inşa edilerek Hz. Peygamber'in madden ve manen eğittiği, desteklediği Ashab-ı Suffe adı verilen yoksul muhacirler yerleştirilmiştir.²⁰² Hz. Peygamber mescidin arka kısmına bir kapı, mescidin batı kısmına rahmet kapısı diye bilinen bir kapı ve kendisinin de sürekli kullandığı Cibril kapısı olmak üzere üç kapı yaptırmıştır. Genişletme çabaları sonucunda bu kapıların sayısı yirmiye ulaşmıştır.²⁰³ Hz. Peygamber artan Müslüman nüfusuyla birlikte mescitte rahatça vaaz edebilmek için ahşaptan minber yaptırmış ve irşat faaliyetlerine buradan devam etmiştir.²⁰⁴ Gelen yabancıların tanınması için de mescit içerisinde çamurdan dekke adında bir kürsü yaptırdığı rivayetler arasındadır.²⁰⁵ Ashab-ı Suffe Hz. Peygamber'in İslâm'ın hükümlerini öğrettiği ilk talebeler ve ilim meclisi olması açısından önemlidir.²⁰⁶ Yine ilk mescidin güney tarafından Hz. Peygamber'in hanımlarına ait özel odalar bulunmaktaydı. Sahabe hanımlar da buralardan sohbetlere iştirak ederek İslâmi hükümleri öğrenmekteydiler. Burada bir

¹⁹⁹ İbn Mâce, “Mesâcid”, 5 (No. 809).

²⁰⁰ İbn Şebbe, *Târihu'l-Medîne*, 1/261-262-263.

²⁰¹ Fikret Karaman, *Hac ve Umre İbadeti* (İstanbul: Çelik Yayınevi, 2013), 175.

²⁰² İbn Hanbel, *Müsned*, 3/371.

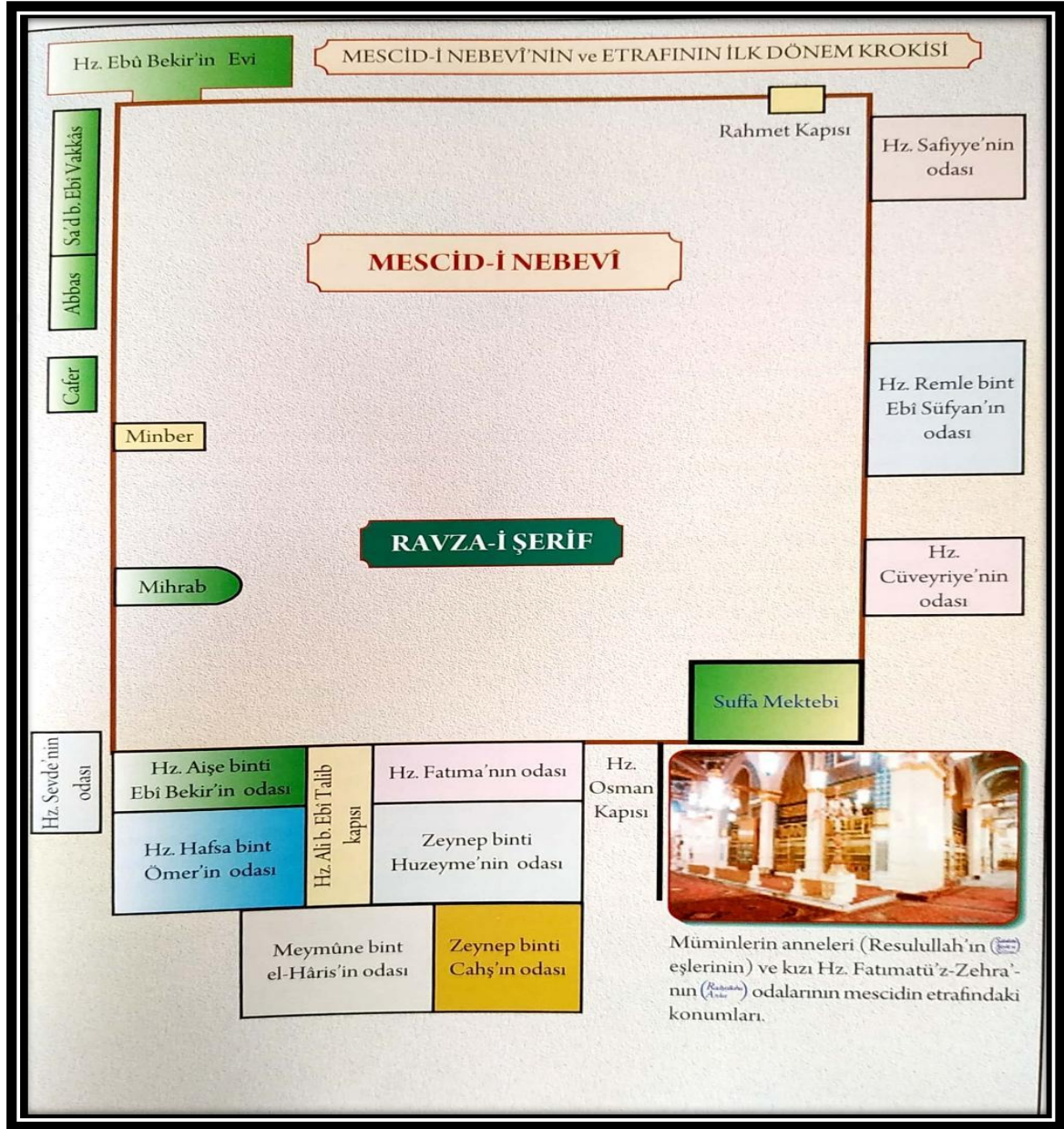
²⁰³ İbn Zebâle, *Ahbâru'l Medine*, 58-59.

²⁰⁴ İbn Hanbel, *Müsned*, 35/149; Mustafa Ölmez, *Mescid-i Nebvî ve Çevresindeki Mekânları Belirleyen Rivâyetlerin Tespit ve Tahlili* (Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 46.

²⁰⁵ Ahmet Muhtar Ömer, *Mu'cemu's- Savâbi'l-Lügavi Delîlu'l-Müsekkafi'l-Arabi* (Kahire: Âlemu'l Kutub, 2008), 1/376; Ölmez, *Mescid-i Nebvî ve Çevresindeki Mekânları Belirleyen Rivâyetlerin Tespit ve Tahlili*, 46.

²⁰⁶ Güner, *Asr-ı Saadet'te Mescitler/Camiler ve Fonksiyonları*, 182.

diğer önemli nokta ise Mescid-i Nebî'nin ortasında bir su kuyusunun bulunmasıdır.²⁰⁷ İlk inşa sırasında cemaatin abdest ihtiyacını kolaylıkla gidermesi için düşünülen bu su kuyusu daha sonraki dönemlerde cami avlularına inşa edilen şadırvanların temelini oluşturmuştur.²⁰⁸

Resim 3.2. Mescid-i Nebevî'nin İlk Dönem Krokisi²⁰⁹

Mescid-i Nebî'nin günümüzdeki mimari ölçüleri ise ilk inşasından oldukça farklıdır. Müslümanların sayısının gittikçe artması ve ihtiyaca cevap vermenin güçleşmesi sebebiyle Hz. Peygamber döneminden başlayarak mescide birçok eklemeler

²⁰⁷ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, nşr. Habîbürrahmân el-Azamî (Beyrut: 1983), 1-11, 2/376-377.

²⁰⁸ Galip Kemali Söylemezoğlu, *İslam Dini İlk Camiler ve Osmanlı Camileri* (İstanbul:1955), 19-27.

²⁰⁹ Mâğlus, *Siyer Atlası*, 171.

3.3.5. Mescid-i Nebî'nin Bölümleri

3.3.5.1. Suffe Ashabı

Mescid-i Nebî Hz. Peygamber döneminde oldukça fonksiyonel bir şekilde kullanılmıştır. Bu fonksiyonların en önemlisi de mescidin bir eğitim öğretim faaliyet alanı olarak değerlendirilmesidir. Mescidin “Suffe”²¹² adı verilen bölgesinde bizzat Hz. Peygamber kendisi yeni Müslüman olanlara ve farklı bölgelerden gelen yoksul çocuklara dersler vermiştir.²¹³

Sahabiler suffe ashabı ile ilgilenme konusunda Hz. Peygamber'i örnek almışlardır. Kurra²¹⁴ denilen kişiler geceleri Kur'an okuyup ilim öğrenirken gündüz saatlerinde mescide su götürür ve odun toplayıp satarak kazandıkları yevmiyeyle bazı gıdalar alıp Suffe ashabıyla paylaşırlardı. Hz. Peygamber'in Ubade'ye hediye kabul etmemesi yönünde yaptığı uyarının sebebi ashab-ı suffenin oldukça fakir olmasından kaynaklanmaktadır. Zira İbn Abbâs'ın naklettiği hadiste Resûlullâh'ın, “Karşılığında ücret almaya Allah'ın kitabından daha layık bir şey var mıdır?” dediği bildirilmiştir.²¹⁵ Ashabın en önemli isimleri ve günümüze kadar gelen birçok hadisin ravileri bu mecliste yetişmişlerdir. Yatılı olarak da devam eden “Suffe” meclisleri Medine dışından gelen birçok Müslümana ev sahipliği yapmış ve onların her türlü ihtiyaçlarının karşılandığı önemli bir merkez olmuşlardır.²¹⁶

“Suffe” kısmında dersler bizzat Hz. Peygamber tarafından verilmekteydi. Bir dönem sonra yeni gelenlerle ve Kur'an-ı Kerim'i yeni öğrenenlerle ilgilenen farklı eğitmen de bu kısımda bulunmuşlardır. Bu bölümdeki öğrencilerin sayısı ilk başlarda yirmi ve otuz civarında iken İslâm'ın yayılmaya başlaması ve geniş coğrafyaları etkisi altına almaya başlamasıyla dört yüzlü rakamları bulmuştur. Ayrıca bu öğrencilerin büyük çoğunluğunu kimsesiz ve yoksul Müslümanlar oluşturmaktaydı. Bu yüzden mescide yatıp kalktıkları bildirilmiştir.²¹⁷ Gidecek bir yerlerinin olmamasından dolayı mescitte kalıyorlar ve din ile alakalı soru ve problemlerini Hz. Peygamberle paylaşıyorlardı.²¹⁸ Hatta yiyecek bulamayanların bazen mescide açlıktan bayıldıkları da ifade edilmiştir.²¹⁹ Hz. Peygamber fakir olan suffe ashabı için Medineli Müslümanlara yemek ihtiyaçlarını giderme konusunda istekte bulunduğu gibi, kendisi de

²¹² “Sözlükte ‘Sofa, revak, üzeri örtülü geniş ve yüksek yer’ anlamına gelir. Medinede bulunan Mescid-i Nebî etrafındaki odalara ‘suffe’ denmiştir.” Karagöz vd., “Suffe”, 39.

²¹³ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 1/255; Muhammed ibn Fühümeydî, *el-Cem beyne's-Sahihayn*, nşr. Hüseyin el-Bevvab (Beirut: 2002), 3/193.

²¹⁴ “Dâru'l Kurra” için bk. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 4/205.

²¹⁵ Buhârî, “İcâre”, 37 (No. 2320); “Tıb”, 76 (No. 5796).

²¹⁶ İbn Hanbel, *Müsned*, 3/371.

²¹⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Abbâs Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, nşr. Abdülmelik b. Abdullah (Mekke: 1986), 3/343.

²¹⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 1/219.

²¹⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 1/ 220.

evinde yemek yedikten sonra kalan yemekleri suffe ashabına yedirmiştir.²²⁰ Durumu iyi olan Ensar'ın evine göndermiş karınlarını doyurmuştur.²²¹ Hatta İbn Sa'd Suffe ehlinin mescitten başka gidecek bir yerlerinin olmadığını ifade edip hayat şartlarının iyilişmesine kadar Peygamber'in onları misafir ettiğini ifade eder.²²² Suffe ehlinin yemek ihtiyaçlarının yanında eğitim ihtiyaçları zengin, cömert ve ilim talebesinin önemini bilenler tarafından karşılanmaktaydı.²²³ Suffe'de Ebû Hureyre, Abdullah ibn Ömer, Abdullah ibn Mes'ud, Mikdad ibn Esved ve Ammar ibn Yasir gibi meşhur kimselerin kaldığı bilinmektedir.²²⁴ İlmi konuda Hz. Peygamber'e soru sorarlar ve bilgi alırlardı. Ka'b b. Züheyr müslüman olmak üzere mescide geldiği zaman Hz. Peygamber'i, suffede sahabilerle birlikte oturup sahabeye bazı malumatlar verirken görmüştür. Gece saatlerinde mescide geldiği sırada ashab-ı suffeden yüzüstü yatmış olan bir sahabiyi uyandırmış ve "Bu Allah'ın istemediği bir yatış tarzıdır!" demiştir.²²⁵ Erkeklerin kaldığı suffenin yanı sıra kadınlar için de ayrılmış bir gölgelik olup bu gölgeliğe 'Suffetu'n-Nisâ' denmiştir.²²⁶ Burası hakkında yeteri kadar bilgi verilmemiş olup sadece isim olarak anılmıştır. İbn Ömer'in "Hz. Peygamber, değeri üç dirhem olan kalkanı çalan Suffetü'n-Nisâ'dan bir kadının elini kestirmiştir" dediği rivayet edilmektedir. Bir rivayette İbn Ömer, "Hz. Peygamber (s.a.v), değeri üç dirhem olan kalkanı çalan Suffetü'n-Nisâ'dan bir kadının elini kestirmiştir." diye rivayet etmiş, bu rivayetin mescitte kadınlar için ayrılan bir bölümün olduğunun delilidir diye söyleyenler mevcuttur.²²⁷ Kadınların, Hz. Peygamberin yapmış olduğu konuşmaları buradan dinledikleri de ifadeler arasındadır.²²⁸

3.3.5.2. Hz. Peygamber'in Yaptırmış Olduğu Odalar Ve Hücre-i Saadet

Mescid-i Nebî yapılırken Hz. Peygamber'in evleri için mescidin bitişiğine odalar inşa edilmiştir. Buralara Hz. Peygamber'in eşleri yerleştirilmiş ve bu odaları Hz. Peygamber ev olarak kullanmıştır. İlk başta iki hücre inşa edilmiş ve bu odalardan birine Hz. Sevede, diğerine ise Hz. Aişe yerleştirilmiştir. Yerin üzerinde duvarla çevrilmiş belli bir bölgeye hücre denmiş olup, Hz. Peygamber'in (s.a.v) eşleri ile birlikte kullanıp kaldığı odalar olarak bilinmektedir.²²⁹ İlk başta Hz. Sevede ve Hz. Aişe için iki adet inşa edilen bu odaların sayısı daha sonraki süreç içerisinde dokuza kadar

²²⁰ Ebi Bekr b. Ebî Şeybe, *el- Müsned*, thk. Ahmed ibn Ferid el- Mezidî, (Riyad: 1997), 2/111.

²²¹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 1/220.

²²² İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 1/219.

²²³ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 2/832.

²²⁴ Buhârî, "Salat", 8 (No. 473).

²²⁵ Buhârî, *el-Edebü'l-Müfred*, 1/ 406

²²⁶ İbn Hanbel, *Müsned*, 3/310.

²²⁷ Muhammed ibn Şevkânî, *Neylu'l Evtar* (Mısır: Daru'l Hadis, 1993), 7/154.

²²⁸ İsrail Balcı, *Vahyin Gölgesinde Siyer, Medine Dönemi V* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019), 206.

²²⁹ Muhammed İlyas Abdulğani, *Buyûtu's-Sahâbe Havle'l-Mescid-i'n-Nebevîyyi's-Şerîf* (Medine: Metâbiu'r-Reşîd, 2003), 15.

çıkıştır. Odaların hem mescide veya avluya açılan bir kapısı hem de dışarıya açılan diğer bir kapısı bulunmaktaydı.²³⁰ Hz. Peygamber mescide bitişik olarak inşa edilen bu odalardan en çok Hz. Âişe'nin odasını kullanmış ve zamanla burası Hz. Peygamber'in evi olarak kabul görmüştür. Hz. Peygamber'in evi ile mescidi iç içe olarak bulunmuş ve bu durum Resûlullâh'a gün içerisinde sık sık mescide bulunma imkânı sağlamıştır. Onun evleri yani hanımlarına ait odaları, mescidin doğu yakasında sıralıydı ve kapıları mescide açılıyordu.²³¹ Bu odaların her birine de Hz. Peygamber'in hanımları yerleştirilmiş ve bu odaların her biri bu sebeple Hz. Peygamber'in evi olarak kabul görmüştür.²³²

Hz. Peygamber'in Mescid-i Nebî'ye bitişik olarak inşa edilen evi mescidin mimarisiyle aynı şekilde inşa edilmiştir. İlk inşa edildiğinde tavanı bulunmayan ev daha sonra merteklerin üzerine hurma dalları konarak üstü kapatılmıştır. Ayrıca evin hem mescide hem de dışarı açılan kapıları bulunmaktaydı. Böylece Hz. Peygamber, doğrudan mescide ulaşabiliyor veya dışarıya mescidi kullanmadan çıkabiliyordu.²³³ Evin pencerelerinde kıldan yapılmış perdeler bulunmaktaydı.²³⁴

Hz. Peygamber vefat ettiğinde bu odalardan Hz. Âişe'nin odasına gömülmüştür. Daha sonra Hz. Ebu Bekir ile Hz. Ömer de aynı odaya gömülmüş ve Hz. Peygamber'in evi tamamen kabir halini almıştır. Bu saydığımız kimselerden sonra vefat eden Hz. Âişe kabirler ile oturduğu oda arasına bir kapı veya duvar yaptırmıştır.²³⁵

Mescid-i Nebî'nin zaman içerisinde genişletilmesi bu hücrelere herhangi bir zarar vermemiştir. Ancak zamanla cemaatin çoğalması Hz. Peygamber'in evi olarak kabul edilen bu hücrelerde de namaz kılınmasına sebep olmuştur. Daha sonra Hz. Peygamber'in defnedildiği ve günümüzde Ravza-i Mutahhara olarak bilinen oda haricindeki diğer odalar Emeviler döneminde yıktırılmıştır.²³⁶ Mescid-i Nebî inşa edilirken Hz. Peygamber ve hanımları için inşa edilen odalardan Hz. Âişe'ye ait olanı Hz. Peygamber vefat ettikten sonra buraya defnedildiği için Hücre-i Saadet olarak anılmıştır.²³⁷ Hz. Peygamber'in vefatından sonra nereye gömüleceği konusunda kendi aralarında konuşan ashab, Rasulullah'ın (s.a.v) yatağının altında bir kişilik mezar kazarak Allah Resul'ünü oraya defnetmişlerdir.²³⁸ Daha sonraki dönemlerde buraya Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer de defnedilmiş ve bu oda Müslümanların en büyük hürmetlerini arz ettikleri noktalardan biri haline gelmiştir. Hz. Peygamber'in diğer hanımları için

²³⁰ Ahmet Önkal, "Hücre-i Saadet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998) 18/456.

²³¹ Bk. Abdürrezzâk, *el Musannef*, 4/345.

²³² Önkal, "Hücre-i Saadet", 18/456, 458.

²³³ Güner, *Asr-ı Saadet'te Mescitler/Camiler ve Fonksiyonları*, 167

²³⁴ Bedreddin Aynî, *Umdetü'l-Kari fi Şerh-i Buhârî* (Lübnan: Daru'l Kutubu'l İlmiyye, 2018), 22-73.

²³⁵ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 4/271; İbn Hanbel, *Müsned*, 1/197.

²³⁶ Buhârî, *Tecrid-i Sarih*, 4/167, (No. 6446, 7210).

²³⁷ Tirmizî, "Cenâiz", 6 (No. 1034); Fikret Karaman, *İslâm Tebliğinde Mescid-i Nebînin Konumu ve Önemi* (Malatya: İnönü Üniversitesi Yayınevi, 2018), 286.

²³⁸ Abdürrezzak, *Musannef*, 3/516 (No. 6534).

inşa edilen odalar zaman içerisinde mescidin genişletilme çalışmalarında yıkılıp mescide eklenirken Hücre-i Saadet odası her zaman korunmuş ve büyük hürmet görmüştür. Bu çerçevede bütün İslâm devletleri buranın korunmasına, yenilenmesine ve imar faaliyetlerine büyük önem vermişlerdir.²³⁹

Emevi ve Abbasiler döneminde kerpiçten olan hücrenin duvarları mermerle kaplanmış ve Hz. Peygamber'in kabrinin etrafına kurşun döktürülmüştür.²⁴⁰ Memlükler zamanında hücrenin kubbe kısmı bir örtüyle kaplanmış daha sonra yine aynı dönemde Mescid-i Nebî'de çıkan yangın sebebiyle zarar görmüş ve Hücre-i Saadet bu yangından sonra onarılmıştır. Kurşunlarla kaplanan kubbenin rengi yeşil olduğu için günümüzde 'Kubbetü'l- Hadra'²⁴¹ adıyla anılmaktadır. II. Mahmut döneminde yaptırılan bu kubbe hala günümüzde varlığını sürdürmektedir. Yine kubbenin yenilenmesi sırasında hücrenin içi kıymetli çinilerle süslenmiş Sultan Abdülmecit zamanında da bu çiniler yenileriyle değiştirilmiştir. Bu çerçevede günümüzde Mescid-i Nebî'de yer alan ve 'Ravza-i Mutahhara' olarak zikredilen nokta, Hz. Peygamber'in defnedildiği 'Hücre-i Saadet' olarak bilinmektedir.²⁴²

3.3.6. İbadet Merkezi Olarak Mescid-i Nebî

3.3.6.1. Mescid-i Nebî'de Yapılan İbadetlerin Önemi

Mescid-i Nebî bir ibadet merkezi olarak İslâm dininde Mescid-i Harâm'dan sonra en faziletli mescit olarak kabul görmektedir. Bu kabul Hz. Peygamber'in Mescid-i Nebî ile ilgili hadislerine dayanmaktadır. Nitekim Hz. Peygamber bir hadisinde, "Benim mescidimde kılınan bir namaz, Mescid-i Harâm hariç diğer mescitlerde kılınan bin namazdan daha hayırlıdır."²⁴³ buyurmuştur. Görüldüğü üzere Mescid-i Nebî'de kılınacak namaz veya yapılacak bir ibadet diğer mescitlerde yapılan ibadetlerden daha faziletli olarak değerlendirilmektedir. Bunun yanında Hz. Peygamber, Mescid-i Harâm, Mescid-i Nebî ve Mescid-i Aksâ'yı ibadet maksâdıyla hicret edilebilecek mescitler olarak hadisinde zikretmiştir.²⁴⁴ Yine bir diğer hadiste ise Hz. Peygamber, "Hanem ile minberim arası cennet bahçelerinden bir bahçedir."²⁴⁵ buyurmuştur. Yani Mescid-i Nebî'de yapılan ibadetlerin veya kılınan namazın cennette kılınan namazlarla eş değer olduğuna işaret etmektedir. Ayrıca Mescid-i Nebî Hz. Peygambere vahyin en çok

²³⁹ İbn Hanbel, *Müsned*, 4/153; İbn Abdülber, *el-İstî'âb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, nşr. Ali Muhammed Muavviz-Âdil Hamîd Abdülmevcûd, (Beyrut: 2002), 4/165.

²⁴⁰ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme* (1314), 9/627.

²⁴¹ "Medinede bulunan Hz. Peygamberin kabrinin üzerinde yer alan yeşil kubbedir." Fikret Karaman vd., "Kubbetü'l Hadra", 290.

²⁴² İbn Hanbel, *Müsned*, 4/153; İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, 4/165.

²⁴³ İbn-i Mâce, *Salat*, 195 (No.1406).

²⁴⁴ İbn Hanbel, *Müsned*, 3/487; Hâkim en-Nîsâbü'rî, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, nşr. Mustafa Abdülkâdir Atâ, (Beyrut: 1990), 3/15.

²⁴⁵ İbn Hanbel, *Müsned*, 2/36.

geldiği mekân olması açısından da önemlidir.²⁴⁶ Bu anlamda günümüzde özellikle Hac mevsimlerinde mutlaka ziyaret edilen, duaların edildiği, namazların kılındığı ve Hz. Allah'a duaların Hz. Peygamber'in yüzü suyu hürmetine yapıldığı bir mekân olarak ön plana çıkmaktadır.

Hiz. Peygamber'in Mescid-i Nebî'nin faziletini öne çıkardığı bütün bu hadisleri ve nakledilen rivâyetler burada yapılacak ibadetlerin sevabının çok daha yüksek olacağına işaret etmektedir. Bu çerçevede Mescid-i Nebî'de kılınacak bir vakit namaz, tutulacak bir gün oruç ve yapılacak her türlü diğer ibadetler diğer mescitlerde yapılanlardan daha faziletli olacağı beyan edilmiştir. Bununla birlikte özellikle Hz. Peygamber ve dört halife zamanında Allah yolunda cihat için karargâh olarak kullanılan Mescid-i Nebî'de İslâm dininde en büyük ibadetlerden olan cihat niyetiyle bulunmanın da faziletinin son derece yüksek olduğu beyan edilmektedir.²⁴⁷ Mescid-i Nebî'ye sadece namaz mksâdıyla gelerek burada bir vakit namaz kılmanın faziletinin tam bir hac sevabıyla aynı olduğu,²⁴⁸ burada namaza devam ederek hiç ara vermeden kırk vakit namaz kılmanın cehennem ateşinden kurtulmaya vesile olduğu²⁴⁹ gibi rivâyetler hem Mescid-i Nebî'de yapılacak bazı ibadetlere işaret etmiş hem de bu ibadetlerin fazileti konusunda Müslümanları aydınlatmıştır. Hiz. Peygamber sadece Mescid-i Nebî'de namazlarını eda etmeyip Mescid-i Nebî'nin civarında bulunan mescidlerde de namaz kıldırması ve sahabelere başka mescidlerde de ibadeti tavsiye etmiştir.²⁵⁰ Mescidlerde ibadet esnasında bazı kimselere Hiz. Peygamber tarafından bazı görevlendirmeler yapılmıştır. Ezan okuması için Bilâl-i Habeşî görevlendirilmiş, ezan bittikten sonra da Hiz. Peygamber hutbesini irad etmiş, ardından Bilâl'in kametiyle namazı kıldırmasıdır.²⁵¹

3.3.6.3. Mescid-i Nebî'de İbadet Dışında Yapılan Dini Faaliyetler

Mescid-i Nebî inşa edildiği vakit hem Müslümanların ibadet merkezi hem de ibadet dışında diğer faaliyetler için toplanma merkezi olmuştur. Özellikle Hiz. Peygamber'in burada yapmış olduğu dini sohbetler ve İslâmî hükümlerin anlatıldığı ilim meclisleri Mescid-i Nebî'nin sadece ibadet maksâtlı kullanılmadığını bizlere göstermektedir. Bu çerçevede Mescid-i Nebî'de ibadet haricinde yapılan dini faaliyetlerin ibadetlerden daha fazla olduğunu söylemek mümkündür. Müslüman olmak için gelenlere Hiz. Peygamber mescidde özel bir ihtimam göstermiş, gelenlere karşı yumuşak davranmıştır. Mescidin en önemli fonksiyonlarından biri de Gayri Müslîm olanları İslâmîla şereflendirmektir. Zira İbn Şebbe bu konuda şöyle rivâyet etmektedir;

²⁴⁶ Önkâl, "Hücre-i Saadet", 18/456-458.

²⁴⁷ İbn Mâce, "İman ve Fezâilu's-Sahâbeti ve'l-İlm", 17 (No.132).

²⁴⁸ Buhârî, *et-Târihu'l-Kebîr*, thk. Muhammed Abdülmüid Hân, Haydarâbâd: Dairetü'l-Meârifî'l-Osmaniyye, ty., 8/378 (3389).

²⁴⁹ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, thk. Mahmûd b. Ahmed et-Tahhân, (Riyad: Mektebetü'l-Maârif, 1994), 5/325 (No. 5444).

²⁵⁰ İbn Şebbe, *Târihu'l-Medîne*, 1/47.

²⁵¹ İbn Şebbe, *Târihu'l-Medîne*, 2/98.

“Mescide girdiği anda Hz. Peygamber ashabıyla namazda olduğu için en arka safta namaza duran Benî Kinâne’den (9/630) Vâsile b. Eska, namaz bittiği sırada Hz. Peygamberi yanında buldu. Ona neden geldiğini soran Hz. Peygamber, müslüman olmak için geldiğini öğrendiği zaman hicret mevzusunda bir soru sordu ve Vâsile hangisinin daha hayırlı olduğunu sorunca da yerleşiklerin Medine’de ikamet etmelerini, göçebelerin ise bâdiyeye dönmesi gerektiğini buyurdu.”²⁵²

Hz. Peygamber Mescid-i Nebî’de hemen her gün hutbe okumuştur. Bugünkü anlamıyla sadece Cuma ve bayram namazlarında okunan hutbenin o günlerde Hz. Peygamber tarafından İslâm dininin hükümlerini tebliğ etmek amaçlı Müslümanlara seslenmek için sıkça tercih edildiğini görüyoruz. İnsanları Allah’ın dinine davet etmek, emir ve nehiyelerini tam manasıyla ifade edebilmek, bu hususta Allah’a yapılan ibadetlerin ve ona yapılan kulluğun dünya hayatının yegâne gayesi olduğunu belirten konuşmalar Mescid-i Nebî’de yapılan önemli dini faaliyetlerden birini oluşturmaktadır.²⁵³ Yani Hz. Peygamber kısaca bu hutbelerinde tüm insanlığa İslâm’ı anlatıyor ve öğretiyordu.

Mescid-i Nebî’de yapılan bir diğer dini faaliyet diğer mescitlere girildiğinde hürmeten kılınan “Tahıyyet’ül Mescit” namazıdır. Mescide hürmet etmek, selamlamak ve iki rekât de olsa namaz kılarak mescidin hakkının verilmesi konusunda Hz. Peygamber’in hadisine dayanarak kılınan namazdır. Hz. Peygamber’in bu husustaki hadisi şu şekildedir: “Biriniz mescide girdiğinde oturmadan önce iki rekât namaz eda etsin.”²⁵⁴ Hz. Peygamber gelen cenazelerin cenaze namazlarını mescidde kıldırması, vefat eden Süheyl ibn Beydâ ve kardeşinin cenaze namazını mescidde kıldırmasıdır.²⁵⁵

İlim tahsili yapmak, Mescid-i Nebî’de ibadet dışında en sık yapılan faaliyetlerden biri olarak öne çıkmaktadır. Özellikle mescit inşa edilirken ilim talebeleri için ayrılan ve “Suffe” denilen kısım mescitte ilim tahsilinin kalbinin attığı noktadır. Hz. Peygamber’in önderliğinde mescit tam bir ilim yuvasına dönüşmüş ve zaman zaman sayıları dört yüzü bulan talebeler burada ilim tahsil etmişlerdir.²⁵⁶ Bu bağlamda ilim ve irfan çerçevesinde İslâm medeniyetinin ayrılmaz bir unsuru ve İslâm toplumunun sosyokültürel alanlarda ilerlemesinde mühim bir misyon üstlenmiş olan cami veya mescidler, dinî mimari yapıların ana unsurları haline gelmişlerdir. Bu sebeple sonraki asırlarda da Müslümanlar bulundukları bölgelerin yerli inşa tekniği, coğrafi şartların özelliği ve ihtiyaca göre şekillenen ve az çok mahalli farklılıklar arz eden, çeşitli büyüklük ve değişik mimarî tarzlarda camiler inşa etmeye devam etmişlerdir.²⁵⁷

²⁵² İbn Şebbe, *Târîhu’l-Medîne*, 1/263-264.

²⁵³ Yunus Vehbi Yavuz, *Başlangıçtan Günümüze Cuma Namazı* (Bursa: Emin Yayınları, 2005), 21.

²⁵⁴ Buhârî, “Salat”, 8 (No. 444).

²⁵⁵ İbn Şebbe, *Târîhu’l-Medîne*, 1/8.

²⁵⁶ Muhammed b. Cafer Kettâni, *Hadis Literatürü’l-Risâletü’l-Müstatraf* (İstanbul: İz Yayıncılık, 1994), 232.

²⁵⁷ Ahmet Çelebi, *İslâm’da Eğitim ve Öğretim Tarihi*, çev. Ali Yardım (İstanbul: Damla Yayınevi 1976), 98.

Resûlullahın teşvik ve tavsiyesine bağlı kalarak her yerleşim yerinde mescitler yapıldığı gibi²⁵⁸; yeni kurulan şehirlerde de camiler yapıldı. Bunlar genellikle ordugâh camileridir. Bu şehirlerde yapılan eserlerde kullanılan malzeme ile mimari de belli bir ilerleme gözlene de gösterişsiz ve namazda cemaati dış tehlikelerden korumak esas alınmıştır.²⁵⁹

Mescid-i Nebî Hz. Peygamber döneminde önemli bir istişare meclisi olarak da kullanılmaktaydı. İstişareye büyük önem veren İslâm dini bu konuda gönderilen vahiylerle birlikte istişareyi dini bir mesele olarak kabullenmiştir. “İş hususunda onlarla müşâvere et.”²⁶⁰ âyeti bu konuya delil olarak gösterilmiştir. Nitekim istişarenin önemini kavrayan Hz. Peygamber, özellikle muharebe zamanlarında harekete geçmeden önce mutlaka ashabıyla istişare etmiş ve ona göre hareket etmiştir. Ebû Hüreyre: “Resûlullâhtan çok, arkadaşlarıyla konuşup danışanı görmedim!” diyerek bu hususu açık bir şekilde ortaya koymuştur.²⁶¹ Bu danışma sonucunda kendi düşüncesinin aksine bir karar çıksa bile çoğunluğun kararına uymayı daha uygun görmüştür. Uhud Savaşından önce yapılan istişare Hz. Peygamber’in düşündüğünün aksine sonuçlanmış, Hz. Peygamber çoğunluğun fikrine uymayı uygun görmüştür. Savaş hazırlığı anında istişareler sonucunda sahabe karargâh olarak tekrar Mescid-i kullanmış ve buradan savaş alanına hareket etmişlerdir.²⁶² İşte bu istişareleri yapmak için toplanan cemaatin toplanma merkezi her zaman Mescid-i Nebî olmuştur.

3.3.7. Mescid-i Nebvî’nin Siyasi ve Sosyal Fonksiyonları

3.3.7.1. Mescid-i Nebvî’de Beytülmal

Hız. Peygamber devrinde devletin hazine merkezinin Mescid-i Nebî olduğu konusunda yaygın bir kanaat vardır. Nitekim Ahmed b. Hanbel’in Müsned’inde belirtildiğine göre Hız. Peygamber, Medineli Müslüman kadınlarla bazen Mescid-i Nebvî’de muhabbet edip sorunlarını dinliyordu. Rasulullah onlardan ellerinde bulunan altın ve gümüş gibi ziynet eşyalarının zekâtını vermelerini talep ettiğinde onlar da gönül hoşluğuyla yerine getiriyorlardı. Kadınların verdiği eşyaları Bilal-i Habeşî²⁶³ topluyor ve mescidin belirli bir yerinde saklıyordu.²⁶⁴ Toplanıp korunan bu mallar, daha sonra ihtiyaç sahiplerine dağıtılıyordu.²⁶⁵ Muhammed Hamidullah, “Allah Resulü’nün

²⁵⁸ Ahmed Fuad Seyyid, *Tarihu’d-Da’veti’l-İslâmiyye* (Kahire: Mektebetü’l-Hancı, 1994), 145.

²⁵⁹ Enver Rifâî, *el-İslâm fî Hadaratihî ve’n-Nüzûmihi*, (Dimeşk: Daru’l-Fikr, 1986), 368.

²⁶⁰ el-Âli İmran 3/159.

²⁶¹ Abdürrezzâk, *Musannef*, 5/330; Tirmizî, “Cihâd”, 19 (No. 1818); Şâmî, *es-Sâlihî Sübûlü’l Hüda*, 1/513.

²⁶² Vâkıdî, *Meğâzi*, 1/215; İbn Hişâm, *es-Sîre*, 3/584; Taberî, *Tarih*, 3/11.

²⁶³ İbn Hanbel, *Müsned*, 1/332; Ayrıca bk. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 761; Salih Tuğ, *İslâm Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1984), 103.

²⁶⁴ İbn Hanbel, *Müsned*, 1/332.

²⁶⁵ İbn Hanbel, *Müsned*, 1/200.

Mescid-i Nebevî külliyesi içerisinde, ikinci katta bir odanın bulunduğunu, bu odanın beytülmal olarak hizmet verdiğini ve devlet başkanı olması hasebiyle beytülmalin Hz. Peygamber'e bağlı olduğunu belirtir. Yine onun verdiği bilgilere göre burada aynı zamanda içinde gıda maddelerinin de bulunduğu silah vb. eşyaların saklandığı, devlet hazinesi/beytülmal olarak da kullanılan meşhur meşrebe, alîye (yahut ulliyye), gurfe veya hıẓâne olarak bilinen yerin olduğu ifade edilmiştir.”²⁶⁶

3.3.7.2. Mescid-i Nebevî’de Sosyal Faaliyetler

Hız. Peygamber’in toplumunda eğlence İslâm öncesi kadar olmasa da önemli bir olguydu ve kendi şartları içerisinde renkli bir şekilde yaşanmaktaydı. Cahiliye Dönemi’nin sınır tanımaz bir halde ve fütursuzca yaşanan eğlence hayatı Hız. Peygamber’in çizmiş olduğu sınırlar çerçevesinde daha insanî bir özellik kazanmıştır. Düşün, bayram, sünnet gibi özel günler Hız. Peygamber döneminde de önemsenmiştir. Bu zaman dilimlerinde çalgılı, şarkılı, danslı eğlencelerin yanında sportif yarışmalar da tertip edilmekte, meşhur şairlerin okumuş oldukları şiirler zevkle dinlenmekteydi.²⁶⁷ Medine’ye müslüman olmak üzere gelen bazı kimseler, bu husustaki duygularını ifade eden şiirler irâd ederek Hız. Peygamberle paylaşırlardı. İbnü’l Lesîm el-Esedî de bunlardan birisiydi. Resûlullâh’a gelerek müslüman olduktan sonra şu beyitleri irâd etmiştir: “Günah çukurunda karanlıklara garkolduğum geçersiz olan o dini reddettim. Ey dinin önderi, sana tabi olmak üzere doğrulduk, bu yolda daim olmayı dileriz. Biliniz ki artık gözlerim şahit olsa da bir günaha, o masiyete gayrı elimi sürmem, süremem.”²⁶⁸ Abdurrahmân b. Avf’ın koku sürdüğü dikkatini çekince Hız. Peygamber nedenini sordu ve Abdurrahmân evlendiğini söyleyince de tebrik etmiş ve bir koyun boğazlamış ve düşün yemeği vermesini istemiştir.²⁶⁹ Bunun yanında ordunun savaşa gidiş ve zafer kazanıldıktan sonraki dönüş anları da halkın eğlenceli vakit geçirdiği zaman dilimleri idi. İnsanlar günlük yaşamlarını kendileri için daha eğlenceli hale getirmek noktasında çaba sarf etmekteydi. Kervan yolculukları esnasında yolcuların sıkıntılarını hafifletmek, yolculuğa neşe katmak, kervanın düzenli yürümesini sağlamak için söylenen şarkıları bu bağlamda değerlendirebiliriz. Ekonomi hali iyi olan kimseler kendi evlerinde eğlenme amacıyla cariye edinmişlerdir. İsfahânî’nin aktardığı rivâyete göre, Medîneli Uhayha b. Cûlâh’ın müzik aleti çalarak şarkı söyleyen Müleyke isimli cariyesi vardı.²⁷⁰

²⁶⁶ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 683-882.

²⁶⁷ Ebu’l Fadl Şehabeddin Ahmet İbn Hacer el-Askalanî, *el-İsâbe fî temyîzi’s-sahâbe* (Beyrut: Daru’l Kutubi’l İlmiyye, 2010), 1/534; Şâmî, *es-Sâlihî Sübûlü’l Hüda*, 1/499.

²⁶⁸ İbn Hacer, *el-İsâbe*, 1/534.

²⁶⁹ Şâmî, *es-Sâlihî Sübûlü’l Hüda*, 9/45. “Bir diğer rivâyette ise Abdurrahmân’a üzerindeki damatlara özgü neşeli hal ve tavırları üzerine bu soruyu sorduğu bildirilmiştir.” Bk. Buhârî, “Nikâh”, 50 (No. 5203).

²⁷⁰ Ebu’l-Ferec İsfahânî, *Kitâbu’l Eğâni*, nşr. Muhammed Ebu’l-Fadl İbrahim, (Mısır: el-Hey’etü’l-Mısıriyye el-Âmme, 1992), 15/39.

Hız. Peygamber'in teşekkül ettirmiş olduğu İslâm toplumunda eğlence hayatının önemli bir şekli olan musiki, sadece bayram, düğün ve sünnet gibi özel merasimlerde icra edilmemekteydi. Aksine sosyal hayatın eğlence dışı faaliyetlerinde de musikî önemli bir kültürel araç olarak bulunuyordu. Örneğin; savaştan dönen ordunun karşılanma törenlerinde hem askerlerin hem de halkın moral motivasyonunu yükseltmek, onların neşe ve sevinçlerini arttırmak, halkın birlik ve beraberliğini kuvvetlendirmek amacıyla musikiye çok sık başvurulmaktaydı. Siyahî bir cariyenin Hız. Peygamber'in ve ordusunun savaştan sağ-salim Medine'ye döndüğü takdirde tef çalıp şarkı söyleyeceğini adadığı ve daha sonra bu adağını yerine getirdiği böylece insanların moral motivasyonunu yükselttiğine dair rivâyeti bu bağlamda değerlendirebiliriz.²⁷¹ Öte yandan Cahiliye Dönemi'nde hem deve kervanlarının daha intizamlı bir halde yolculuk etmelerini sağlayan hem de uzun süren kervan yolculuklarını sefere iştirak edenler açısından neşeli ve eğlenceli bir hale getiren hüda ismindeki nağme türü, bu devirde kervan yolculuklarının vazgeçilmezleri arasındaydı. Güzel sesiyle meşhur olan sahabeden Berâ b. Mâlik,²⁷² yolculuk sırasında şarkı söyleyerek develeri coşturmasıyla ünlenmiştir. Cahiliye Dönemi'nde düğün, bayram, sünnet gibi özel günlerde, panayırlarda ve eğlence meclislerinde çok önemli vazifeler icra eden şairler Hız. Peygamber devrinde dilleriyle cihad etmelerinden dolayı değer görmüşlerdir. Hassân b. Sabit, Abdullah b. Revâha ve Ka'b. b. Mâlik gibi şair sahabiler bu dönemde söylemiş olduğu şiirlerle hem Hız. Peygamber'in övgüsüne mazhar olmuşlar hem de mü'minleri motive etmişlerdir.²⁷³

3.3.7.3. Talebe Yurdu ve Misafirhane

Mescid-i Nebî Hız. Peygamber döneminde ibadethane olmasının yanında birçok farklı fonksiyon için de kullanılmıştır. Bunların içerisinde en önemlilerinden biri mescidin bir talebe yurdu olarak kullanılması ve ilim tahsili merkezi olması bulunmaktadır.²⁷⁴ Medine devrinde Hız. Peygamber neredeyse gününün tamamını mescitte geçirir ve Müslümanlara İslâm'ı anlatır ve öğretirdi. Bu bağlamda Medineli Ensar'ın yanında Muhacir ve sadece ilim öğrenmek için mescitte bulunan genç talebeler bu ilim halkasından feyizlenirlerdi. Sadece ilim tahsil etmek için Arabistan yarımadasının her tarafından Medine'ye gelen ve Mescid-i Nebî'de barınan bu

²⁷¹ Tirmizî, "Menâkib", 71 (No. 1371); Dârimî, "İman", 22; İbn Hanbel, *Müsned*, 5/353, 356.

²⁷² İbn Hanbel, *Müsned*, 3/254; Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvve ve mâ'rifetü Ahvâli Sâhibü's-Serîa* (Beyrut: Dâru'l Kutubi'l-İlmiyye, 1985), 10/ 227; İbn Abdülber, *el-İsti'âb*, 1/140; İbn Hacer, *el-İsâbe fî temyizi's-sahâbe*, 1/119.

²⁷³ İsfahânî, *Kitâbü'l-Egânî*, 4/ 152; Ebû Ali Hasan el-Ezdî el-Kayrevânî, *el-Umde fî mehâsini's-şi'r ve âdâbih*, thk. Muhammed Karkazân, (Beyrut: 1988), 1/92.

²⁷⁴ Hamidullah, *İslâm Müesseselerine giriş*, 40-41.

talebelere “Suffe ehli”²⁷⁵ adının verildiğini zikretmiştik. Suffe ashâbı kendisini tamamen ilme vakfetmiş ve ilim öğrenmek için çeşitli işlerini bırakan farklı yaşlara sahip kimselerden oluşmaktadır. Bu kişiler mescitte her gün Hz. Peygamber’in ders halkasına otururlar ve ondan öğrendikleri İslâmi hükümleri ve hadisleri amellerine dayanak sayarlardı. Bu bağlamda İslâm’ın en başından Hz. Peygamber’in vefat ettiği vakte kadar Suffe meclisinden niceleri ilim öğrenmiştir. Ebu Hureyre gibileri suffede yetiştirmişlerdir.²⁷⁶ Burada da görülüyor ki Mescid-i Nebî sadece bir ibadethane değil bir ilim yuvası olarak da işlev görmüştür. Hz. Peygamber’in mescitlerin ilim Mescid-i olduklarına dair bir hadisini de burada zikretmeyi uygun görüyoruz: “ Rasûlullahın yanına gelmiştik, hepimiz aşağı yukarı aynı yaşlar da delikanlıydık. Yirmi gün onun yanında kaldık. Hz. Peygamber çok ince, duygulu, şefkatli ve anlayışlı biriydi. Bizim ailelerimizi özlediğimizi zannederek geride kimleri bıraktığımızı sordu. Biz de ailelerimizi bıraktığımızı söyledik ve o da bize şöyle dedi: “ Ehlinizin yanına dönün, onlarla kalın, onlara dini tebliğ edin. Namaz vakti gelince namazı ikame etmelerini emredin. Biriniz ezan okusun, yaşça en büyüğünüz de size namaz kıldırırsın.”²⁷⁷

Mescid-i Nebî’nin bir diğer fonksiyonu da ilim tahsiliyle bağlantılı olarak misafirhane olarak işlev görmesidir. Özellikle Medine dışından gelenlerin sayıca fazla olduğu ve sırf Hz. Peygamber’i görebilmek için Arap yarımadasının her noktasından gelenlerin olduğu dönemlerde Mescid-i Nebî misafirhane olarak kullanılmıştır.²⁷⁸ Çünkü birçok kimse Medine’ye geldiklerinde mutlaka bir müddet kalıp Hz. Peygamber’in sohbetinde bulunmak istiyor ve hemen dönemiyorlardı. Bu da ciddi bir barınma ihtiyacını ortaya çıkarıyordu. İmkânı olanlar kendi imkânlarını kullanarak barınma konusunu hallederken muhtaç olan fakir Müslümanlar da ihtiyaçlarının tamamı diğer sahabeler tarafından karşılanmak üzere Mescid-i Nebî’de misafir ediliyorlardı. Ayrıca Ashâbı Suffe’nin neredeyse tamamı Mescid-i Nebî’de kendilerine ayrılan bölgede kalıyor ve orada barınıyorlardı.²⁷⁹ Hz. Peygamber ise kendi mütevâzi odasında dinlenir, odasında bir hasır üzerinde uyurdu. Hatta vefat ederken bile bu hasır üzerinde olduğu ifade edilmiştir. O günden sonra Hz. Ömer’in de hasır üzerinde uyuyup dinlendiği rivâyetlerce sabittir.²⁸⁰

3.3.7.4. Mescidin Mahkeme Olarak Kullanılması

Mescid-i Nebî Hz. Peygamber döneminde tamamen bir devlet merkezi gibi işlev görmüştür. Yeni teşekkül eden İslâm devleti ile ilgili her türlü faaliyet mescitte

²⁷⁵ Ebü’l-Ferec Nûrüddîn Alî b. Burhâniddîn İbrâhîm b. Ahmed el-Halebî, İbnü’l-Cevzî, *İnsânu’l- Uyûn fi Sireti’l-Emînîl- Me’mûn*, 1-3 (Mısır: 1964), 2/277; Kâdî Hüseyin b. Muhammed b. el-Hasen ed-Diyârbekrî, *Târihu’l- Hamîs fi Ahvali Enfesi Nefîs* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1966), 1/347.

²⁷⁶ İbn Hanbel, *Müsned*, 2/240.

²⁷⁷ Müslim, “Mesâcid”, 54 (No. 1561).

²⁷⁸ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/784-785.

²⁷⁹ İbn Hanbel, *Müsned*, 3/371.

²⁸⁰ İbn Hanbel, *Müsned*, 4/473; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 5/284.

görülüyordu. Buna Müslümanlar arasında mahkeme edilmesi gereken meseleler dâhildi.²⁸¹ Özellikle yeni teşkil eden İslâm hukuku konusunda mescitteki ders halkasında işleyen ve anlatan Hz. Peygamber diğer taraftan Medine’de yaşayan Müslim, Gayri Müslim herkes için adil bir idare oluşturarak görülmesi gereken bütün meseleleri mescitte karara bağlamıştır.²⁸² Ashabın huzurunda görülen mahkeme her türlü gösteriştan uzak ve adaletinden asla şüphe duyulmayan bir mahkemeydi. Zira hâkimi Hz. Peygamber olan mahkemenin yanlış ve hatalı karar vereceği düşünülemezdi. Dolayısıyla herkes ona geliyor o ise Mescid-i Nebî’de bu meseleleri karara bağlamıştır.²⁸³ Ayrıca mescidin minberinden ve sohbet halkalarından İslâm hukukuyla ilgili Allah’ın hükümlerini anlatarak Mescid-i Nebî’de adaleti sağlamaya çalışmıştır.²⁸⁴ Mescitler, başta ibadet yeri, ilim mekezi, kaza dairesi (mahkeme), ordu karargâhı, elçilerin kabul edildiği bir makam ve hatta bazen hapisane olarak kullanılmıştır.²⁸⁵

3.3.7.5. Elçilerle Yapılan Görüşmeler

Mescid-i Nebî devlet merkeziydi. Hz. Peygamber’in hicretinin akabinde ve Mescid-i Nebî’nin inşa edilmesinden sonra önce Arabistan yarımadasının her köşesinden gelen elçilik heyetleri ve daha sonra dünyanın her noktasından gelen heyetler Mescid-i Nebî’de kabul edilmiştir.²⁸⁶ Hz. Peygamber ashabıyla mescidde oturduğu sırada, gelen elçilerin iletmiş oldukları bazı sır bilgileri gerekli gördüğü zamanlarda ashabına açıklardı. Bir elçi gelip kulağına bir şeyler söylediğinde Hz. Peygamber’in öfkeden yüzünün rengi atmış, alnındaki çizgiler belirginleşmiş ve etrafında bulunanlara şöyle demiştir: “Yanımda olan kişi Âmir ibn Tufeyl’in elçisidir, bana Yahudiliği öneriyor.”²⁸⁷ Elçilerin büyük kısmı kabilelerin Müslüman olduklarını ve bağlılıklarını bildirmek için gelmiştir. Ancak az da olsa çeşitli siyasi sebeplerden ötürü Mescid-i Nebî’de elçi kabulü yapılmıştır. Hz. Peygamber bu elçileri genel olarak ‘Ustuvânetu’l-Vüfûd’ yazan bir sütunun önünde kabul etmiştir.²⁸⁸ Elçiler hicretin dokuzuncu yılında ağırlandıkları için bu yıla Senetu’l-Vüfûd (Elçiler Yılı)

²⁸¹ Çelebi, *İslâmda Eğitim Öğretim Tarihi*, 121. Ağırman, *Hz. Peygamber Devrinde Mescid ve Fonksiyonları* 173.

²⁸² Abdülhayy el-Kettani, *et- Teratibul İdariyye*, (Beyrut: 2017), 1/270.

²⁸³ “ Hz. Peygamber’in İslâm’a davet mektubu gönderdiği hristiyan Nocrân heyeti de Medine’ye gelmiş ve mescide girmişlerdi. Konu için bk. Beyhakî, *Delâil*, 5/386; Resûlullâh onların mescidde doğuya doğru yönelerek ibadet etmelerine sessiz kalmış; sonrasında bu heyetle kendi arasında mübâhale olayı cereyan etmiştir.” bk. Mustafa Fayda, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi*, 2 (Ankara: 1975), 143-149, sonra Âl-i İmrân suresinin ilk 80 âyeti nâzil oldu. Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Taberî Tefsiri*, çev. Hasan Karakaya-Kerim Aytekin, (İstanbul: Hisar Yayınevi, 2012), *Tefsîr*, 3/162-164. Sonunda Necranlılar, Hz. Peygamber’in kendileri için vereceği karara razı oldular.

²⁸⁴ Buhârî, “Salat”, 8 (No. 456).

²⁸⁵ Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 301-302.

²⁸⁶ Fâkihî, *Ahbârü Mekke*, 5/39; Kamacı, *Hz. Peygamber’in Günlük Hayatı*, 288.

²⁸⁷ Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-Evsat*, 3/246; Hâkim, *el-Müstedrek*, 3/612; Şâmî, *es-Sâlihî Sübûlü’l Hüda*, 3/183.

²⁸⁸ Vecdi Akyüz, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm* (İstanbul: Beyan Yayınları, 1995), 4/90.

denilmiştir.²⁸⁹ Hz. Peygamber gelen kabile reislerini özel kıyafetiyle ağırlar, misafirleri özenle karşılardı. Ashabına misafirleri özenle karşılamayı öğütlemiş hatta Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'in de kıyafet konusunda özenli oldukları rivâyet edilmiştir.²⁹⁰

Bunlarla birlikte gelen elçiler Mescid-i Nebî'de misafir edilmiş ve ağırlanmıştır. Hz. Peygamber misafir olarak gelen heyetleri özellikle çevresinde hali vakti yerinde olan, bazı sahabelerin evlerini misafirhane olarak kullanmış, gelen misafirler bu evlerde barınmışlardır. Zira bu konuda Abdurrahman b. Avf'ın gelenlerin ağırlanması için Dârü'l-Kübrâ ya da Dârü'd-Difân denilen bir ev yaptırdığı ve Hz. Peygamber'in bu evin yapımına yardım ettiği ifade edilmiştir.²⁹¹

Kültürel anlamda da farklı bölgelerden gelen elçi heyetleri ile Medineliler arasında farklı kültürel ve ilmi etkileşimler olmuş, çeşitli anlaşmalar yapılmış, siyasi müzakereler düzenlenmiştir. Gayri Müslim olanların konaklama noktası Mescid-i Nebî'de namaz kılanları görecektir şekilde ayarlanmış ve böylece onların da kalbinin İslâm'a ısındırılması sağlanmıştır.²⁹²

3.3.8. Medine'nin Harem Bölgesi Olması

Harem kelimesi belli sınırlar içerisinde belirli davranışların yapılmasının yasak olduğu bölgeler için İslâm dininde kullanılmaktadır. Nitekim Mekke şehri Allah tarafından bizzat Harem bölge ilan edilmiş ve bunun sınırları da belirlenmiştir.²⁹³ Bu sınırlar içerisinde kan dökmek için silah taşımak, herhangi bir canlının canını yakmak veya avlanmak, zarar vermek vb. birçok fiil Harâm kılınmıştır.²⁹⁴ Medine şehrinin ise harem bölge olup olmadığı konusunda İslâm âlimleri arasında ihtilaf söz konusudur.²⁹⁵ Yesripken, adı hicretle Medine olan mukaddes şehrin sınırlarını belirtmek için Hz. Peygamber: “Hz. İbrahîm, Mekke'yi nasıl haremleştirdiyse, ben de Medine'nin iki kara taşı (tepesi) arasını haremleştirdim” buyurmuşlardır.²⁹⁶ “Medine'nin şuradan şuraya kadar olan kısmı Harem bölgesidir. Bu sınırın ağacı kesilmez, otu koparılmaz, avı yapılmaz, sahibinden başkası bulunan eşyasını alamaz, içinde savaş için silahla dolaşmaz. Bu bölgede bid'at ortaya çıkarılmaz...”²⁹⁷ şeklindeki rivâyetler Medine'nin harem olduğunun delillerindendir.

²⁸⁹ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 2/559-560; Ebu'l Abbas Takiyyuddin Ahmed İbn Teymiyye, *Minhâcu's Sünneti'n Nebevîyye*, thk. Muhammed Reşad Sâlim, 1986, 4/28.

²⁹⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 5/263.

²⁹¹ İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîne*, 1/145.

²⁹² İbn Hişâm, *es-Sîre*, 4/184.

²⁹³ Konu için bk. Şükran Işık, *Hadislerde Medine ve Mescid-i Nebî*, (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 22.

²⁹⁴ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/504; Ebû Ubeyd Kasım ibn Sallam, , *Kitâbü'l-Emvâl*, çev. Cemaleddin Saylık (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016), 255; Hamîdullah, *İslâm Anayasa Hukuku*, 96-102.

²⁹⁵ Tahir Ayas, “Medine Harem Bölgesinin Tespiti: Eleştiriler Bağlamında Bir Buhârî Rivâyetinin Değerlendirilmesi”, *Bursa İslâm Araştırmaları Dergisi*, 2 (2018), 40.

²⁹⁶ Müslim, “Hac”, 16 (No.3380).

²⁹⁷ Müslim, “Hac”, 16 (No. 3383).

Resim 3.4. Mescid-i Nebevî'nin 1907 Tarihli Bir Kartpostal Resmi²⁹⁸

Ayrıca Şafî, Maliki ve Hanbeli mezhep imamı da Medine şehrinin Mekke gibi özel hükümlere tabi olup harem bölge olduğu konusunda görüş bildirmişlerdir. Buna delil olarak ise Hz. Peygamber'in şu hadisini getirmişlerdir: “İbrâhîm Mekke’yi harâm kıldığı gibi ben de Medine’yi haram kıldım.”²⁹⁹ Medine şehrinin de Mekke kadar hürmete layık olduğu tartışılmaz bir gerçektir ve böyle kabul görmüştür. Bununla birlikte Medine’nin harem bölge olduğunu kabul eden âlimler Medine haremının sınırlarını şu şekilde çizmiştir: “Güneydeki Âir’den (Ayr) kuzeydeki Küçük Sevr’e kadar uzanmakta buna göre Uhud dağı harem içerisinde kalmaktadır. Doğu ve batı yönlerindeki sınırları ise harre (lâbe) diye anılan iki kara taşlık mevkidir. Bunlardan doğudaki ise ‘Harretü’l-vebere’ diye anılır. Böylece Medine haremi, yarıçapı yaklaşık 22 km. olan bir daireden ibarettir.”³⁰⁰ Bir başka rivâyete göre Hz. Peygamber, sahabeden Kâb ibn Mâlik’i, Medine’nin belirlenen sınırları için görevlendirir. Kâb b. Mâlik’e göre: “Rasûlullah beni Medine’nin harem hudutlarını göstermek üzere yüksek yerlere bir takım işaretler dikmek için vazifelendirip gönderdi. Ben bu işaretleri Zâtu’l-ceyş, Müşeyrib, Mâhid tepeleri ile Hufeyyâ, Uşeyrâ ve Teym yükseklikleri üzerine

²⁹⁸ Mâğlus, *Siyer Atlası*, 175.

²⁹⁹ Müslim, “Hac”, 16 (No. 3379).

³⁰⁰ Nebî Bozkurt, “Medine”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2003), 28/305-311.

diktim.”³⁰¹ Ancak Mekke haremî ile Medine haremî arasında belirgin farklar bulunmaktadır. Bu farklar ise şu şekildedir:

1. Mekke haremine ihramsız girilemezken Medine haremînde böyle bir zorunluluk yoktur.
2. Mekke haremine gayri Müslimler hiçbir bahane olmaksızın giremezken Medine haremînde lüzümlü görüldüğü takdirde geçici olarak gayri Müslim bulunabilir.
3. Mekke haremînde özellikle hac ibadeti kapsamında özel ibadetler ve kurban ibadeti bulunurken Medine haremînde böyle bir zaruret bulunmamaktadır.
4. Mekke haremînde her türlü insan, hayvan, bitki cinsinden canlıyı incitmek haramken Medine haremînde böyle bir yasak bulunmayıp ağaçlar ihtiyaç halinde kesilebilir, meralar hayvanlar için kullanılabilir. Bunun da herhangi bir cezası bulunmamaktadır.
5. Av hayvanları konusunda Medine haremînin kullanılmasında âlimler farklı görüşler belirtmişlerdir. Malikîler sadece Medineli avcılar için avını Medine haremîne sokmaya ruhsat verirken diğer mezheplerde herhangi bir kısıtlama yapılmamıştır.³⁰²

³⁰¹ Semhûdî, *Vefâ*, 1/ 97.

³⁰² Ögüt, “Harem”, 16/128.

4. HZ.PEYGAMBER DÖNEMİ MESCİD-İAKSÂ

4.1. Mescid-i Aksâ'nın Önemi ve İnşası

Kudüs şehri üç semavi din için kutsal kabul edilen ve tarih boyunca uğrunda birçok savaşlar yapılan mübarek bir şehirdir. Müslümanların ilk kiblesi olmasının yanında Hristiyanlar için ve Yahudiler için hem Hz. İsa hem de Hz. Musa özelinde değerlidir ve önemlidir. Bu bağlamda bu üç dine mensup olanlar Mescid-i Aksâ'yı her zaman sahiplenmek istemiş ve bu durum da beraberinde birçok çatışmayı getirmiştir.

Resim 4.1. Mescid-i Aksâ³⁰³

Özellikle İslâm dini açısından Mescid-i Aksâ'nın bu şehirde oluşu ve ilk kıble oluşu önemlidir.³⁰⁴ Mescid-i Aksâ'nın yerinin tespiti ve planlanması Hz. Dâvûd ile başlar. Ancak Allah (c.c.) mâbedin Hz. Süleyman tarafından inşa edileceğini bildirir. Bunun üzerine Dâvûd, oğlu Süleyman'a durumu anlatıp mâbedi inşa etmesini emreder ve mabed inşasıyla ilgili bütün malzemeleri ve elemanları ona tahsis eder. İlk mâbedin yeri konusunda farklı görüşler nakledilmiştir. Bazılarına göre günümüzde Sahra'nın bulunduğu haremın en yüksek kısmı, onun Kudüs'l-akdes denilen en iç mekânına veya sunağının (mezbah) bulunduğu kısmına tekabül etmektedir. Ahdi Atik'e göre inşaat İsrâiloğullarının Mısır'dan çıkışının 480. ve Hz. Süleyman'ın hükümdarlığının dördüncü yılında, Yahudi takviminin ikinci ayı olan "ziv" ayında (nisan-mayıs) başlamış ve yedi yıl boyunca devam etmiştir. Hz. Süleyman devrinde inşa edilen

³⁰³ Mağlus, *Siyer Atlası*, 142.

³⁰⁴ Ahmet Güç, "Yeryüzünde Üç Büyük Mescid", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/5 (Bursa: 1993), 270.

Mescid-i Aksâ'dan sadece batı duvarı kalmıştır. Bugün Yahudilerin 'Ağlama Duvarı' adını verdikleri, Hz. Muhammed'in bineği burak bıraktığı yer olmasından ötürü 'Burak Duvarı' olarak da anılan bu duvar, Allah Resulü zamanında da var olan, Hz. Süleyman'ın yaptırdığı eski mabedin kalıntısıydı. Hz. Ömer döneminde gerçekleşen Filistin fethine kadar herhangi bir mescit inşa edilememişti. Dolayısıyla Mescid-i Aksâ sınırlarında inşa edilen Süleyman Mâbedi İsra ve Miraç hadisesinden çok önce ortadan kaldırılmış günümüzde bilinen anlamıyla Mescid-i Aksâ ise henüz yapılmamıştı. Bu sebeple Hz. Peygamber'in Kudüs ziyareti esnasında Mescid-i Aksâ alanında herhangi bir mimari yapıdan bahsetmek imkânsızdı. Mescid-i Aksâ'da yürütülen imar faaliyetleri Kudüs'ün İslâm ordusu tarafından fethedilmesinin ardından Emeviler döneminde hız kazanmıştır

'Uzak Mescit' anlamına gelen Mescid-i Aksâ kavramı İsrâ Sûresinde ilk ayette yer almaktadır: "Kulu Hz. Peygamber'i geceleyin Mescid-i Haram'dan, çevresini bereketli kıldığımız Mescid-i Aksâ'ya götüren Allah'ın şânı yüce ve her türlü eksiklikten beridir."³⁰⁵ Bu ayet Hz. Peygamber'in emin belde olan Mekke'den Kudüs'e götürüldüğü şeklinde yorumlanmıştır.³⁰⁶ Bu da şunu gösterir ki Hz. Peygamber Mescid-i Haram'dan bir gece Mescid-i Aksâ'ya yani Beytü'l-Makdis'e götürüldü. Ancak kastedilen Mescid-i Aksâ'nın Filistin topraklarındaki mescit olmadığı³⁰⁷ hususunda bazı problemler mevcuttur. Bir görüşe göre Mescid-i Aksâ ile Kudüs'teki bu yapı kastedilmemiştir. Hz. Peygamber de o günde olmayan bu mescide götürülmemiştir. Miraç gecesi bu mescide gidip nebîlere namaz kıldırıldığı şeklindeki haberler Emeviler devrinde uydurulmuştur.³⁰⁸ Bu konuda Azimli şöyle devam etmektedir: Hz. Peygamber Mekke'li müşriklerin eziyetlerine maruz kalmama adına gizli bir şekilde sahabenin evini mescit olarak kullanıp bu gibi mekânlarda namaz kılmıştır. Hz. Peygamber genellikle ibadet amacıyla uzak mescitleri tercih etmiştir. Mekke döneminde de peygamberin tercih ettiği mescide uzak mescit anlamında Mescid-i Aksâ denildi.³⁰⁹ Bu uzak mescidin Ci'rane'de olduğu söylene de Ci'rane'nin ayette geçen '...çevresini mübarek kıldığımız...' ifadesinden uzak bir mekân olduğunu görüyoruz. Zira Ci'rane, kaynaklara göre kutsallığı söz konusu olmayıp sıradan bir mekân olarak görülmüştür. İsra hadisesi ile Ci'rane'deki mescidi bağdaştırmak tarihsel anlamda mümkün görünmemektedir. Kabul olan görüşe göre Kudüs'ün çevresinin mübarek olduğu ve Mescid-i Aksâ'nın Kudüs'te olduğu yönünde olup, bu tamamen mekânsal bir tanımlamadır. Zira Süleyman Mâbedi tarih boyunca Mescid-i Aksâ olarak nitelendirilmiştir.³¹⁰

³⁰⁵ el-İsra 17/1.

³⁰⁶ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 2/48.

³⁰⁷ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 129.

³⁰⁸ Mehmet Azimli, *Siyeri Farklı Okumak* (Ankara: Ankara Okulu Yay., 2015), 183.

³⁰⁹ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 140. Azimli, *Siyeri Farklı Okumak*, 184.

³¹⁰ Rudi Paret, *Kur'an Üzerine Makaleler*, çev. Ömer Özsoy, Bilgi Vakfı Yayınları (Ankara: 1995), 91-95; Balcı, *Vahyin Gölgesinde Siyer, Medine Dönemi V*, 170-174.

Hız. Peygamber İslâm dinini tebliğ etmeye başladığı tarihten itibaren Mekke’de üç yıl ve hicretten sonra Medine’de bir yılı aşkın süre boyunca Müslümanlar Mescid-i Aksâ’ya doğru namaz kılmışlardır.³¹¹ Ancak Hız. Peygamber her zaman Müslümanların kiblesinin Kâbe olmasını arzu ve temenni etmiştir.³¹² Bu husustaki arzusu ise burada belirttiğimiz şu âyetle Allah (c.c.) tarafından yerine getirilmiş ve Müslümanların kiblesi Mescid-i Aksâ’dan Mescid-i Harâm’a çevrilmiştir: “Yüzünü göğe çevirip durduğunu görüyoruz. Hoşnut olacağın kibleye seni elbette döndüreceğiz. Artık yüzünü Mescid-i Harâm semtine çevir; bulunduğunuz yerde yüzlerinizi o yöne çevirin. Doğrusu kendilerine kitap verilenler, bunun Rablerinden bir gerçek olduğunu bilirler. Allah onların yaptıkları şeylerden asla gafil değildir.”³¹³ Diğer taraftan Hız. Muhammed’in büyük mucizelerinden olan Mi’râc olayının başlangıç noktası olan Mescid-i Aksâ, Hız. Muhammed’den önce de birçok peygamber için mücadele sahnesi olmuş ve kutsal bir ibadethane olarak kabul görmüştür. Birçok peygamber tarafından imar faaliyetine tabi tutulan Mescid-i Aksâ, peygamberler mirası olarak bilinmektedir.³¹⁴ Hız. Peygamber’in hadisinde belirttiği kendisinde ibadet etmek için sefere çıkılabilecek üç mescit arasında Mescid-i Aksâ da bulunmaktadır.³¹⁵ Yeryüzündeki ilk mescit olan Kâbe yani Mescid-i Harâm’dan sonra inşa edilen ikinci mescit olma özelliği de Mescid-i Aksâ’ya aittir.³¹⁶ Bütün bunlar Mescid-i Aksâ’nın Müslümanlar ve diğer semavi dinlere mensup olanlar açısından değerini göstermesi bakımından önemlidir.

4.2. İsrâ ve Mi’râc Hadisesi

Hız. Peygamber’in en büyük mucizelerinden olan Mi’râc³¹⁷ hadisesinde Mescid-i Aksâ’nın önemi oldukça büyüktür. İslâm’ı tebliğ ederken kendisine en büyük destek ve koruyucu olan amcası Ebû Talib’in ve daha sonra da kendisine ilk iman eden ve müminlerin annesi olarak hürmet gören Hız. Hatice’nin vefâtı Hız. Peygamber’i oldukça üzmüş, bu seneye İslâm tarihinde ‘Hüzün Yılı’(Amü’l Hüzün)³¹⁸ adı verilmiştir.³¹⁹ Kaynaklarda belirtildiğine göre Allah (c.c.) Hız. Peygamber’i bu üzüntülü zamanlarında

³¹¹ Yusuf el-Karadavî, *Her Müslümanın Ortak Davası Kudüs* (İstanbul: Nida Yayıncılık, 2010), 14.

³¹² Ferzende Lale, *İbnü’l Esir’de Beytü’l-Makdis* (Mardin: Artuklu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 39-40.

³¹³ el-Bakara 2/144.

³¹⁴ İsmail Altun, “Hız. Peygamber Döneminde Kudüs’te Mescid-i Aksâ Var Mıydı?”, *İlahiyat Tetkikleri Dergisi*, c.y./47 (2017), 3.

³¹⁵ Buhârî, “Fadlı’s-Salat”, 1 (No. 6446).

³¹⁶ Ahmet Ağırakça, *Kudüs ve Mescid-i Aksânın İslâmdaki Yeri*, ed. Ümmühan Özkan (İstanbul: İHH Araştırma Yayınları, 2001), 83.

³¹⁷ “Dinimizde yaygın şekilde M’irac Mucizesi olarak bilinen hadise; İsrâ ve Mi’râc olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Birincisi Kur’an’da ikincisi ise hadislerde bildirilmektedir. Mi’râc sözlükte merdiven, yukarı çıkmak, yükselmek gibi anlamlara gelir. İstilahta ise İsrâ olayından sonra Hız. Peygamberin semaya yükselmesidir.” Karagöz vd., “Mi’râc”, 443.

³¹⁸ “Âmü’l Hüzün: Üzüntü yılı demektir.” Sarıçam, Hız. Muhammed ve Evrensel Mesajı, 107.

³¹⁹ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 2/52-58; M. Asım Köksal, *İslâm Tarihi* (İstanbul, Erkam Yayınları, 2016), 4/135; Sarıçam, Hız. Muhammed ve Evrensel Mesajı, 107.

kendi kudretini ve azametini göstererek acısını azaltma amacıyla Mi'râc'a davet etmiştir.³²⁰

Burada özellikle İslâm âlimlerinin üzerinde durduğu nokta İsrâ ve Mi'râcın aynı gecede mi olduğu noktasındaki tartışmalarıdır. Kaynaklarda belirtilen birçok rivâyet, İsrâ ve Mi'râcın aynı gece vuku bulduğunu belirtmektedir.³²¹ İbn-i Hâcer'in Fethü'l Bârî isimli eserinde bu konu hakkında şunlar geçmektedir: "Selef, gelen rivâyetlerin farklı olmasından ötürü ihtilafa düşmüştür. Onlardan bir grup vardır ki, İsrâ ve Mi'râcın aynı gecede yakaza halinde gerçekleştiğini ve Hz. Peygamber'in (s.a.v) hem ruhu ve hem bedeniyle vuku bulduğunu kabul etmektedirler. Muhaddislerden, kelimcilerden ve fakihlerden oluşan âlimlerin çoğunluğu bu görüşte mütabık kalmışlardır. Sahih hadislerin zahiri de bunu göstermektedir. Te'vil edilmesini gerekli kılan akla aykırı bir durum olmadığı için bu görüşten ayrılmak uygun değildir."³²² İsrâ ve Mi'râcın farklı zamanlarda gerçekleştiğini öne sürenler ise Hz. Peygamber'in yatsı namazını kıldıktan sonra Cebrail'in getirdiği binek ile Beytü'l-Makdis'e gittiğini ve buradan daha sonra geri geldiğini ve gelirken de falan yerde Kureyş'in kervanına rastladığını belirttiği hadisidir. Bu hadis aynen şu şekildedir: "Sonra beni geri getirdi. Şu yerde Kureyş kervanına rastladık. Sonra sabah olmadan Mekke'ye ashabımın yanına döndüm."³²³ Hz. Peygamber'in İsrâ hadisesini anlatırken sarf ettiği bu sözler Mi'râcın daha sonra gerçekleştiği konusunda delil kabul edilmektedir. Hz. Peygamber Kudüs'teki Mescid-i Aksâ'dan mı yoksa başka yerde bulunan Mescid-i Aksâ'dan mı Mi'râca yükseldi? gibi tartışmalar olmuştur. 'el- Mescidü'l-Aksâ' kavramının Kudüs'teki Beytü'l-Makdis olduğu konusunda görüş birliği hâkimdir. Hadis ve İslâm Tarihi kaynaklarında yer alan rivâyetlerde de bu kavramın Beytü'l-Makdis'le ilgili olduğu belirtilmektedir. Yapılan yorumlara göre Müslümanlar Hz. Peygamber'in buradan Mi'râca yükseldiğine inanmaktadırlar.³²⁴ Hadis kaynakları arasında hayli dikkat çekici rivâyetler bulunmaktadır. Örneğin, rivâyetler çerçevesinde Kudüs isminden veya İsrâ hadisesinden hiç bahsedilmemiş, doğrudan Mekke'den semaya yükselişten bahsedilmiştir.³²⁵ Rivâyetler arasında bir tutarlılık bulunmamakla birlikte İsrâ ve Mi'râc hadiselerinin Kudüs'le alakalı olduğuna dair bir durum olduğunu söylemek mümkündür. Bazı çağdaş araştırmalarda daha farklı görüşler dile getirilmiş ve İsrâ hadisesinin Kudüs'le herhangi bir ilişkisinin olmadığını belirtmişlerdir. Âyette³²⁶ kastedilen el-Mescidü'l-Aksâ ile günümüzde bilinen Mescid-i Aksâ tamamen

³²⁰ Ali Akpınar, *Kur'an Coğrafyası* (Ankara: Fecir Yayınları, 2002), 170-171.

³²¹ İbn Kesîr, *Mu'cizâtü'n-Nübüvve* (Kahire: 1996), 482-483.

³²² İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî bi-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, nşr. Mahmud Fuâd Abdülbâkî, Muhibbuddîn el-Hatîb, 1-13 (Beyrut: 1379), 8/196.

³²³ Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvve*, 2/355.

³²⁴ İsrâfil Balcı, *Kur'an'daki el-Mescidü'l-Aksâ Kavramının Kritiği* (Samsun: 2012), 162.

³²⁵ Buhârî "Mi'râc", 41 (No. 107).

³²⁶ el-İsrâ 17/1.

birbirlerinden ayrıdır. Günümüzdeki Mescid-i Aksâ Emevi hükümdarı Abdülmelik b. Mervân (685-705) devrinde başlatılıp oğlu I. Velîd (705-715) devrinde bitirilmiştir.³²⁷

Bu isim benzerlikleri kaynaklarda tartışma konusu olmuştur. İlk Mescid-i Aksâ onarımı Hz. Ömer zamanında ahşaptan yapılmıştır.³²⁸ Bu cami için Mescid-i Aksâ tabirinin kullanılması, Hz. Süleyman'dan itibaren kullanıldığı belirtilmektedir. Hz. Ömer'in bu tabiri kullanması bu ismin çokça kullanıldığının bir isbatıdır. Romalılar Kudüs'ü işgal etmişler bu mabedi tekrar harabeye çevirmişlerdi. Bu harabeler arasından sadece günümüzde Yahudilerin 'ağlama duvarı' olarak bilinen kısmı kalmıştır.³²⁹ Hz. Ömer Romalılarla anlaşma imzaladıktan sonra Süleyman mabedinin haremını incelemiştir. Bu ziyaret esnasında halife, Süleyman Mâbedi'nin güney kısmında Müslümanlara Cuma namazı kıldırmasıdır.³³⁰ Hz. Ömer Müslümanlara namaz kıldırıldığı haremın güneydeki yere ahşaptan olacak şekilde bir mescit yaptırmıştır. Emeviler döneminde yapılan ve günümüzde Mescid-i Aksâ olarak bilinen mabet Hz. Ömer tarafından yaptırılan mescidin yerine inşâ edilmiştir.³³¹ Emevilerin bu tutumu Hz. Ömer'den önce Mescid-i Aksâ mabedinin olmadığı sorusunu da aklımıza getirmiyor değil.

Hamidullah, isrâ olayına işaret eden âyetin nâzil olduğu dönemde Kudüs'te 'el-Mescidü'l-aksâ' adında cami olmadığını belirterek isrânın burayla bir ilgisinin olmadığını ifade etmiştir.³³² Bunun sonucunda el-Mescidü'l-Aksâ'nın nerede olduğu sualine cevap bulmaya çalışmıştır.³³³ Ancak bu isimde bir mescit adı tespit edemeyince, bunun gökyüzünde bulunan Beyt-i Ma'mur olabileceğini iddia etmiştir. Çünkü Mekke'de bulunan Mescid-i Harâm'a en uzak mescidin bu mescid olduğunu ifade etmiştir.³³⁴ İsrâ hadisesi sırasında Hz. Peygamber gökteki bu mescide götürülmüştür. Ancak dönüş sırasında Kudüs'e de uğramıştır. Ancak bu yorumu yaparken el-Mescidü'l Aksâ'yı niteleyen 'bâreknâ havlehu'³³⁵ ifadesi hakkında herhangi bir açıklamada bulunmamıştır. Beyt-i Ma'mûr olduğu yönündeki görüş de ciddi şekilde izaha muhtaçtır. Bu kavram Tûr sûresinde geçmektedir.³³⁶ Ancak âyetin anlatmak istediği semadaki manevi mescit değil, Kâbe'dir.³³⁷ Bütün bu tartışmaların yanında âyetin

³²⁷ İsmail Yiğit, 'Emeviler', *Diyanet İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınevi, 1995), 11/92.

³²⁸ Nuh Arslantaş, *Yahudilere Göre Hz. Muhammed* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2012), 268.

³²⁹ Hikmet Tanyu, "Ağlama Duvarı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/474.

³³⁰ Taberî, *Tarih*, 4/159, 161.

³³¹ Yılmaz Can, *İslâmın Üç Kutsal Mabedi* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2008), 114.

³³² Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 1/140; İsmail Altun, "Muhammed Hamidullah'ın Mescid-i Aksâ'nın Yerine Dair Görüşlerine Eleştirel Bir Yaklaşım", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 22/1 (2018), 293-316.

³³³ Konu için bk. Mustafa Yiğitoğlu, İsrâ ve Mi'râçta Süleyman Mabedi ve Mescid-i Aksâ'nın Varlığı Meselesi, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 6/1 (2017), 641-651.

³³⁴ Muhammed Hamidullah, *Mescidü'l-Aksâ ve'l-Mescidü'l-Aksâ*, trc. Mehmet Selim Ayday, *Van: Yüzyüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4-5 (2016), 62-70

³³⁵ el-İsrâ 17/1.

³³⁶ el-Tûr 52/4.

³³⁷ İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'an-ı Kerîm Tefsiri*, çev. Bekir Karlığa (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1991), 13/507.

içeriği bize Mescid-i Aksâ'nın Yahudilerin mabedi olduğunu bizlere ifade etmektedir.³³⁸ Hamidullah'ın yanı sıra şarkiyatçılardan Wensinck'e göre âyetteki el-Mescidü'l-Aksâ'nın Kudüs'le alakası yoktur. Mescid-i Aksâ'nın Kur'an'da zikredilen mescitle bir ilgisi yoktur.³³⁹ Bazı şarkiyatçılar ise Hz. Peygamber'in Mekke'ye yakın olan Ci'râne'ye götürüldüğünü ifade etmişlerdir. Kur'an'ın belirttiği bu yolculuk normal gece yürüyüşü şeklinde olmuştur.³⁴⁰ Bu konuda Hz. Peygamber'in yaklaşık olarak iki hafta Ci'râne'de kaldığından bahsedilirken bu süre zarfında namaz kıldığı yer el-Mescidü'l-Aksâ olarak anılmıştır.³⁴¹ Aynı haberleri Ezrakî (224/839) de ifade etmektedir.³⁴² Ezrakî gibi âlimler bu haberden bahsederlerken isra hadisesi ile alakalı rivâyet nakletmemişlerdir. İsrâ Hadisesinden önce Ci'rane bölgesinde el-Mescidü'l-Aksâ'nın olmaması nakledilen haberleri tutarsız kılmaktadır.

Kâbe ve etrafının harem olması oranın mübarek olduğundandır. Etrafında binaların olmaması bu gerçeği değiştirmez. Nitekim aynı durum Mescid-i Aksâ için de geçerlidir. Zira Hz. Peygamber döneminde Süleyman mabedi yıkılmıştı.³⁴³ Ancak oranın ve o beldenin mübarek ve değerli olduğu âyetle ifade edilmiştir. Dolayısıyla orayı emin ve değerli kılan mabed değildir. Bu o mekânın kudsiyeti ile alakalı bir durumdur. Beytü'l-Makdis kelimesi Arap Yarımadasında en yaygın kullanım olduğundan ötürü daha sonra Mescid-i Aksâ için kullanılmıştır. Mescid-i Aksâ kelimesi Süleyman Mabedi için kullanıldığı çok açıktır. Zira bu kelimenin yanında âyetlerde israiloğullarının taşkınlıklarına değinmesi Mescid-i Aksâ'yı Kudüs'le ilişkili kılmaktadır. Sonuç olarak Kudüs'teki Mescid-i Aksâ, Süleyman mabedi ve onun harem bölgesiyle ilgili mekânsal bir tanımlamadır. Âyetin indiği dönemde Süleyman mabedi harabe ve yıkık olarak bilinmiştir. Hz. Peygamber buraya doğru namaza durmuştur. Âyetteki kavram burayla ilgili bir tanımlamadır ve İsrâ olayı sırasında da Hz. Peygamber buraya götürülmüştür.³⁴⁴

Rivâyetler ışığında Mi'râc anı Hz. Peygamber hicretten yaklaşık bir sene önce gece vakti yatağından kaldırılıp önce 'Burak' ismi verilen bir binekle Mescid-i Harâm'dan Mescid-i Aksâ'ya yolculuk yapmıştır.³⁴⁵ 'Burak' adı verilen binek kaynaklarda şu şekilde tarif edilmektedir: "Burak gözünün gördüğü son noktaya kadar adım atabiliyordu. Sanki ışık hızında yürüyordu. 'Burak' kelimesi şimşek manasına gelen 'berk' kelimesinden türemedir."³⁴⁶ Bu şekilde o günün şartlarında deve sırtında en hızlı bir şekilde bir aylık mesafe olan Mekke ve Kudüs arası bir gecede hatta çok kısa

³³⁸ el-İsrâ 17/7.

³³⁹ A. J. Wensinck, "Mescid-i Aksâ", *İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: MEB Yayınları, 1993), 7/118.

³⁴⁰ Wensinck, "Mescid-i Aksâ", 7/119.

³⁴¹ Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer Vakidî, *Kitâbü'l-Meğâzî*. thk. Marsden Jones, (Beyrut: Dâru'l A'lemî, 1989), 3/958.

³⁴² Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 530.

³⁴³ Balcı, *Kur'an'daki el-Mescidü'l-Aksâ Kavramının Kritiği*, 172.

³⁴⁴ Balcı, *Kur'an'daki el-Mescidü'l-Aksâ Kavramının Kritiği*, 174.

³⁴⁵ Müslim, "İman", 259 (No. 125); Nesâî, "Salat", 1 (No. 453).

³⁴⁶ Muhammed Gazali, *Fıkhü's-Sîre* (İstanbul: Bilimev Yayınevi, 2005), 133.

bir anda kat edilmiştir.³⁴⁷ Rivâyete göre Hz. Peygamber Kudüs'te Mescid-i Aksâ'ya vardığında kendinden önce gelmiş birçok peygamberi orada hazır buldu. Aralarında İbrahîm, Musa ve İsa (a.s.)'ın da bulunduğu peygamberler ile diyalog kurmuştur.³⁴⁸ Hatta Peygamberlere namaz kıldırıldığı da rivâyetler arasındadır.³⁴⁹ Bu noktada Hz. Peygamber neden Mescid-i Harâm'dan değil de Mescid-i Aksâ'ya götürüldükten sonra Sidretü'l-Münteha'ya yükseltilmiştir. Mescid-i Aksâ genel olarak bütün beytülmakdis toprakları öyle mukaddes bir bölge ki peygamberler tarihi boyunca orada yaşamayan veya herhangi bir sebeple yolu bu topraklardan geçmeyen Resul ve Nebî olmasın. İsrâ ve Miraç hadisesinden dolayı Mescid-i Aksâ'ya Ruhen ve manen bir araya gelmişler ve son peygamberle beraber namaz kılmışlardır.³⁵⁰

Buradan sonra Hz. Peygamber yine beraberinde Cebrail a.s. olduğu halde Mi'râca yükselmiştir. Bu yolculuk esnasında Allah'ın yaratmış olduğu birçok âlemi müşahade etmiş bu alemlerde peygamberlerle görüşmüş ve 'Sidret'ül-Münteha'ya' kadar yolculuğuna bu şekilde devam etmiştir. Sidret'ül-Münteha ise yedinci kat semanın da üzerinde olan ve ahvali Hz. Allah'tan başka kimse tarafından bilinmeyen bir âlem olarak anlatılmaktadır.³⁵¹ Bazı müfessirlere göre Sidret'ül-Münteha olarak zikredilen yerin yüksek cennet olan 'Cennetu'l Me'va' olduğu zikredilmiş buna delil olarak da Necm Sûresi'ndeki âyetleri getirmişlerdir.³⁵² Fahrettin Râzi'ye göre ise bu mekânın insan aklının tasavvur edemeyeceği bir mekân olarak tanımladığı 'hayret-i küsvâ' olarak ifade etmiştir.³⁵³ Bazı kaynaklarda ise burası mahlukâtın varabileceği son nokta olarak ifade edilmektedir.³⁵⁴

Buradan sonra ise Hz. Peygamber Allah'ın dilediği noktaya kadar "Refref"³⁵⁵ adı verilen bir binekle devam etmiştir.³⁵⁶ Bu noktada Cebrail (a.s.) kendisinden ayrılmış ve Hz. Peygamber tek başına en yüce dost olarak nitelendirdiği Rabbine yükselmiştir. Burada Allah (c.c.) ile görüşen Hz. Peygamber ondan üç hediye almış ve geri

³⁴⁷ Bir gecede yolculuğun yapılması konusunda bk.İbn Sa'd, et-Tabakât, 1/167.

³⁴⁸ İbn-i Hişam, es-Sire, 2/39. Buhârî, "Salat", 1 (No. 350); İsrâ ve mi'râc olayını anlatan hadislerin kaynakları için bk. Buhârî, "Enbiya", 5 (No. 3342), 22 (No. 3393), 41 (No. 3430); "Bedü'l-Halk", 6 (No. 3207); "Tevhid", 37 (No. 7611); Müslim, "Menâkibü'l-Ensâr", 41 (No. 107).

³⁴⁹ İbn Sa'd, et-Tabakât, 1/214; Sümeyye Alı Jaber, Kur'an'da Mescid-i Aksâ ve Çevresi (İbn Haldun Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 30; Fatmatuz Zehra Akmaç, İslâm Tarihi Açısından İsrâ ve Mi'râc (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011), 20.

³⁵⁰ Jaber, Kur'an'da Mescid-i Aksâ ve Çevresi, 30.

³⁵¹ Muhammed b. Ahmet b. Osman ez-Zehbî et-Türkmânî, Târihu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşahir ve'l-A'lâm (Beyrut: 2003), 1/634.

³⁵² "Şimdi siz kalkmış da onun gördükleri hakkında şüphe edip kendisiyle tartışıyor musunuz? Onun bir başka inişini sidretü'l-müntehâ'nın yanında görmüştü. Me'vâ cenneti de onun yanındadır. O dem ki Sidre'yi bir feyiz sarıyor, sardıkça sarıyordu. Peygamber'in gözü kaymadı, şaşmadı, aşmadı da. Vallahi gördü, hem de Rabbi'nin âyetlerinden en büyüğünü gördü". el-Necm, 53/12-18

³⁵³ Râzî, Mefâtihu'l-Gayb, 28/244.

³⁵⁴ İbnü'l-Esir, el-Kâmil, 1/55.

³⁵⁵ "Manevi binek demektir."; Elmalılı Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'an Dili (İstanbul: Eser Neşriyat, 1979), 5/3149; Ayrıca bk. Akmaç, İslâm Tarihi Açısından İsrâ ve Mi'râc, 31.

³⁵⁶ Elmalılı, Hak Dini Kur'an Dili, 5/3149.

dönmüştür. Bu hediyelerin birincisi beş vakit namaz,³⁵⁷ ikincisi Bakara Sûresi'nin son âyetleri ve Allah'a şirk koşmayanların diğer bütün günahlarının affedileceği müjdesi, üçüncüsü ise ümmetler içinde cennete girecek ilk ümmetin Peygamber ümmeti olacağıdır.³⁵⁸ Mi'râçta Hz. Peygamber'e cennet ve cehennem de gösterilmiş ve Allah'ın yaratmış olduğu birçok âlem ve birçok peygamber onun tarafından ziyaret edilmiştir.³⁵⁹

4.3. Beytü'l-Makdis'in Fetih Serüveni

Yeryüzünde sırasıyla Mescid-i Harâm ve Mescid-i Nebî'den sonra en kutsal üçüncü mekân olarak kabul edilen Mescid-i Aksâ'nın Kâbe'den kırk yıl sonra inşa edildiğine dair rivâyet olunan hadisler bulunmaktadır.³⁶⁰ Yine yeryüzünde ibadet için inşa olunan ikinci mescit özelliğini de taşıyan Mescid-i Aksâ'nın yapımına Hz. Dâvûd başlamıştır. Nereye ve nasıl bir planlamayla yapılacağı Hz. Dâvûd tarafından planlanan Mescid-i Aksâ'nın inşaatını ise Hz. Süleyman tamamlamıştır.³⁶¹ İnşaatının tamamlanmasından sonra Mescid-i Aksâ tarih boyunca birçok kez istilaya ve yıkıma uğramıştır. Milattan önceki dönemlerden başlayarak günümüze kadar geçen zaman içerisinde birçok farklı devlet hem Kudüs hem de Mescid-i Aksâ'nın hâkimiyeti için birçok çarpışmayı göze almıştır. Bu çerçevede Mescid-i Aksâ'yı ilk istila hareketi milattan önce Bâbil hükümdarı Buhtunnasır tarafından gerçekleştirilmiştir.³⁶² Kudüs'ü istila eden Buhtunnasır, Mescid-i Aksâ'nın duvarlarına kadar birçok noktayı tahrip etmiş ve kıymetli altın döşemeleri ve diğer hazineleri Bâbil şehrine götürmüştür. Daha sonraki dönemde ise Antik Yunan devletlerinden Selefki kralı tarafından istilaya uğrayan Mescid-i Aksâ'ya Grek kültürünü yansıtan heykeller konulmuş ve mescit aslından uzaklaştırılmaya çalışılmıştır. Ancak buna tepki olarak doğan isyanlar dört yıl sonra netice vermiş ve Mescid-i Aksâ bu heykellerden temizlenmiş ve aslına döndürülmüştür.³⁶³ Hristiyanlar için de oldukça kutsal bir mabet kabul edilen Mescid-i Aksâ, milattan önce 37 yılında Romalıların eline geçmiştir. Mabede büyük hürmet gösteren Romalılar mabedin eskimiş ve tahrip olmuş bölümlerini yeniden inşa ederek

³⁵⁷ Mi'râçtan önce farz namaz olarak sabah ve yatsı namazları eda edilmekteydi. Mi'râc gecesinde 5 vakit namaz farz kılındı. Konu için bk. Arslan Karaoğlu, "İsra ve Mi'râc Hadisesi Üzerine Bir Denemesi", *Bilimnâme Dergisi*, 34/2 (İstanbul: 2017), 567.

³⁵⁸ Hakkı Dursun Yıldız (ed.), *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi* (İstanbul: Çağ Yayınları, 1986), 1/246.

³⁵⁹ Buhârî, "Salat", 1 (No. 350); Müslim, "İman", 76 (No. 429). Hadisin farklı tarikleri için bk. Suyûtî, *Dürrü'l Mensûr fi't-Tefsîri bi'l-Me'sûr*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, (Kahire: 2003), 9/138-261.

³⁶⁰ Müslim, "Kitabü'l-Mesâcid", 1 (No. 1189).

³⁶¹ Bozkurt, "Mescid-i Aksâ", 28/ 268.

³⁶² Handan Yıldız Bayrak, *Kur'an'da Kudüs ve Mescid-i Aksâ* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 10.

³⁶³ Bozkurt, "Mescid-i Aksâ", 28/ 269.

önemli bir genişletme çalışması yapmışlardır. Bu tamirat işlemi Hz. İsa'nın doğumuna denk gelmiş ve daha sonraki dönemde de devam etmiştir.³⁶⁴

Hız. Peygamber'in dünyayı teşrif etmesi ve İslâm dinini tebliğ etmeye başlamasıyla Müslümanların ilk kıblesi konumunda olan Mescid-i Aksâ yine Hız. Peygamber'in en büyük mucizelerinden olan Mi'râc mucizesinde de önemli bir role sahiptir. Zira Mi'râc hadisesi bu noktadan itibaren başlamış ve bu durum Kur'an-ı Kerîm'de de açıkça beyan edilmiştir. Bununla birlikte yeryüzündeki en kutsal üç mescit arasında gösterilen ve orada kılınacak namazların fazileti konusunda Hız. Peygamber tarafından beyan edilen hadisler İslâm dünyası açısından Mescid-i Aksâ'nın önemini ortaya koymaktadır. Bu sebeple İslâm ordularının fetih hedeflerinden biri her zaman için Kudüs şehri olmuştur. Bu fetih ise Hız. Ömer zamanında gerçekleşmiş ve başta Kudüs şehri olmak üzere Mescid-i Aksâ da İslâm hâkimiyetine girmiştir.³⁶⁵

4.4. Mescid-i Aksâ'nın Dini Boyutu

İslam dini açısından Mescid-i Aksâ'nın önemini ve faziletlerini yukarıdaki başlıklarda belirtmiştik. Mescid-i Harâm'ın kible olarak emredilmesinden önce Müslümanlar yaklaşık dört yıl altı ay Mescid-i Aksâ'ya yönelmiş bu şekilde namazlarını eda etmişlerdir.³⁶⁶ Böylece ilk kible olması sebebiyle dini açıdan çok fazla hürmet ve tazim göstermişlerdir.

Öte yandan Mescid-i Aksâ İslâmiyetle birlikte kutsallığı kabul edilmiş bir yer değildir. İslâm'dan önce de kutsal kabul edilen ve diğer semavi dinlerin hürmet gösterdiği, ibadethane olarak kullandığı bir mekândır. İslâm dini ile Mescid-i Aksâ'nın kutsiyeti bir kez daha teyit edilmiş ve Hız. Peygamber'in en büyük mucizelerinden biri olan Mi'râc mucizesine tanıklık etmiştir. Bu bağlamda yeryüzündeki ilk mescit olan Mescid-i Harâm'dan sonra dini ve orada yapılan ibadetlerin fazileti bakımından Mescid-i Aksâ ikinci sırada gelmekteydi. Mescid-i Nebî yapıldıktan sonra ise üçüncü sırada anılmıştır.³⁶⁷

Diğer taraftan tezimizin önceki bölümlerinde sıkça belirttiğimiz yeryüzünde ibadet etmek konusunda en faziletli mescitler arasında da üçüncü sırada Mescid-i Aksâ gelmektedir. Ebû Hureyre'den rivâyet edildiğine göre, Rasûlullah şöyle buyurmuştur: “Ancak üç mescidi ziyaret için sefere çıkılır; Mekke'deki Mescid-i Harâm, Medîne'de bulunan benim mescidim ve Kudüs'teki Mescid-i Aksâ.”³⁶⁸ Bu çerçevede Mescid-i Aksâ yeryüzünde ibadet için kendisine hicret edilecek mescitler arasında da

³⁶⁴ Bozkurt, “Mescid-i Aksâ”, 28/ 270; Rahim Ay, *Kudüs Şehri Siyasi Tarihi ve Üç Kutsal Dindeki Önemi* (Van: Yüzüncüyıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1997), 82.

³⁶⁵ Haydar Oruç, “Mescid-i Aksâ Tarihi, Statüsü ve Güncel Gelişmeler”, *ORMER Perspektif Serileri* (Sakarya: Orta Doğu Enstitüsü, 2015), 1-7/3.

³⁶⁶ Buhârî, “Salat”, 32 (No. 3389).

³⁶⁷ Konu için bk. Zeynep Sena Yılmaz, *Üç Kutsal Mescide Dair Rivâyetlerin Değeri*.

³⁶⁸ Müslim, “Hac”, 95 (No. 1264).

zikredilmektedir. Bununla ilgili hadisi de önceki bölümlerde zikretmiştik.³⁶⁹ Bütün bunlar göz önüne alındığında başta Kudüs şehri ve Mescid-i Aksâ olmak üzere Kur'an-ı Kerîm'de de fazileti zikredilen mekânlar olarak öne çıkmaktadır. Bu çerçevede Kudüs ve Mescid-i Aksâ'da harem bölge olarak anılmıştır.³⁷⁰ Yine Kudüs ve Mescid-i Aksâ ile ilgili peygamberimizden rivâyet olunan hadislerin hemen hepsi sahih hadis kitaplarında zikredilmiştir. Bazı uydurma hadisler gibi tartışılabilir nitelikte değildirler. Ayrıca insanlık tarihi boyunca gelmiş olan peygamberlerin hemen hepsinin yolu bu mübarek topraklardan geçmiş ve Kudüs şehri ile Mescid-i Aksâ, peygamberler yurdu olarak anılmıştır. Bu peygamberlerin hepsi ibadet için Mescid-i Aksâ'yı kible edinmişler ve ona yönelerek ibadetlerini yapmışlardır.³⁷¹

Resim 4.2. Mescid-i Aksâ'nın Girişi³⁷²

4.5. Mescid-i Aksâ'nın Fazileti

Bir mekânın kutsiyeti, fazileti ve orada bulunmanın kişi için menfaati İslâm dininde önce Kur'an-ı Kerîm âyetleri daha sonra ise Hz. Peygamber'in hadisleriyle belirtilmiştir. Bu çerçevede yukarıdan itibaren Kur'an âyetleri ve Hz. Peygamber'in hadisleri ışığında çalışmamızı sürdürmeye gayret ettik. Nitekim bu malumatlar bizlere bildirilmeseydi dünya üzerindeki hiç kimse bu mekânların kutsiyetinden ve faziletinden bahsedemezdi. İslâm dininde diğer bütün hükümler de bu şekildedir. Mescid-i Aksâ'da

³⁶⁹ Bk. Hüseyin Kandemir, *Şedd-i Rihâl Hadisi Üzerine Değerlendirme* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 45.

³⁷⁰ Karadavi, *Her Müslümanın Ortak Davası Kudüs*, 16.

³⁷¹ Recep Dikici, *Kudüs Tarihi Faziletleri ve Âlimleri* (İstanbul: Akif Yayınları, 2018), 29.

³⁷² Mâğlus, *Siyer Atlası*, 142.

yapılan ibadetlerin faziletini de biz önceki peygamberlerin rivâyet yoluyla bize ulaşan dualarından, hadislerden ve işaret yoluyla Kur'an âyetlerinden öğreniyoruz. Bu bağlamda Mescid-i Aksâ'nın Dâvûd'tan (a.s.) sonra tamamlayıcısı olan Hz. Süleyman'ın duası burada yapılan ibadetlerin faziletini bildirmesi açısından önemlidir.³⁷³ Bu duayı aynen buraya alıyoruz: “Dâvûd'un oğlu Süleymân Beytül-Makdis binasını tamamlayınca, Allah'tan üç şey dilemiştir:

1. Kendisine doğru ve tutarlı hüküm verebilme yeteneğinin verilmesini.

2. Kendisinden sonra kimseye verilmeyecek bir hâkimiyet.

3. Mescid-i Aksâ'ya namaz için gelen kimsenin annesinden doğduğu gün gibi günahlarından temizlenmiş olarak çıkması.³⁷⁴

Hiz. Peygamber sözlerinin devamında: “Süleymân'ın dilediği ilk iki şey kendisine verilmiştir. Üçüncü isteğinin de kendisine verilmiş olmasını dilerim.”³⁷⁵ buyurmuşlardır. Görüldüğü üzere bu rivâyet Mescid-i Aksâ'da yapılan ibadetlerin fazileti bakımından oldukça menfaatli olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte yine bu rivâyetten anlıyoruz ki Mescid-i Aksâ'da yapılan ibadetler kişinin tövbesinin kabul edileceğine işaret etmektedir. Hem Hiz. Süleyman'ın duası hem de Hiz. Peygamber'in hadisi bunu bildirmektedir. Zira yine Hiz. Süleyman konusunda belirtilen rivâyetlerde Hiz. Süleyman'ın yapmış olduğu her işte Hiz. Allah'ın rızasını gözetmek üzere dua ettiğini de görüyoruz.³⁷⁶

Mescid-i Aksâ'da yapılan ibadetlerin fazileti konusunda Hiz. Peygamber'den rivâyet edilen hadislerden bazıları ise şu şekildedir: Hiz. Meymûne Resûlüllaha “Ey Allah'ın Peygamberi! Bize Beytül-Makdis hakkında hükmün ne olduğunu bana söyler misin?” diye sormuştur. Bunun üzerine Hiz. Peygamber: Orası mahşer ve diriliş mekânıdır. Oraya gidiniz ve orada namazınızı eda ediniz. Çünkü burada eda edilen bir namaz diğer yerlerde kılınan bin namazın karşılığıdır. Bunun üzerine: Peki oraya gitme imkânım yoksa ne yapabilirim? diye sorunca, Hiz. Peygamber şöyle cevap verdi: Oraya, kandillerini yakmak için zeytinyağı hediye edersin. Kim zeytinyağı hediye edip mabedi aydınlatırsa oraya gitmiş sayılır.”³⁷⁷ Görüldüğü üzere Hiz. Peygamber de Mescid-i Aksâ'nın gidilmesi, ziyaret edilmesi ve orada ibadet edilmesi konusunda tavsiyede bulunmaktadır. Hatta gidemeyecek durumda olanlar için yol göstermesi Mescid-i Aksâ'da yapılacak ibadetlerin ve oraya yapılacak ziyaretlerin faziletini göstermesi açısından önemlidir.

³⁷³ Kitabı Mukaddes, (İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 2003), 2Sa. 7: 1-13; 1.Ta. 17: 1-2.

³⁷⁴ Mehmet Emin Çiftçi, “Hadislerde Kudüs ve Mescid-i Aksâ”, *Beytül Makdis Araştırmaları Dergisi*, 20/33 (2020), 319-336.

³⁷⁵ Muhammed Nâsirüddin el-Elbânî, *Sahih-i İbn Mâce*, 196/1407 (Riyad: 1998), 1/421.

³⁷⁶ Ali Karakaş, *Hadis Kültüründe Kudüs ve Mescid-i Aksâ, Dinî, Tarihi ve Edebî Açından Kudüs Tarihi (INCSOS Kudüs Kongresi)*, (İstanbul: DBY Yayınları, 2018), 21.

³⁷⁷ İbn Mâce, “İkâmetü's-salat”, 196 (No. 1472); Ahmed b. Ali Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî, *el-Mucem*, nşr. Hüseyin Selîm Esed, 12 (No. 7088).

Mescid-i Aksâ'da namaz kılmanın faziletlerini de Hz. Peygamber'den rivâyet edilen hadisler sayesinde öğreniyoruz. Bu hadisleri belirtmek konuyu daha da anlaşılır kılacaktır. Ebû Zerr (r.a.) 'dan rivâyet edilen bir hadis şu şekildedir: “ Ebû Zer, Hz. Peygamber'e Mescid-i Nebî'de ve Beytül-Makdis'te kılınan namazların faziletini sormuş, Hz. Peygamber de kendi mescidinde kılınan namazın orada kılınan dört namazdan daha evla olduğunu ve Beytül-Makdis'i görebilecek yakınlıkta bir toprak parçasına sahip olmanın dünyadaki şeylerden daha faziletli olduğunu bildirmiştir.”³⁷⁸ Diğer taraftan bu hadisin farklı rivâyetleri de mevcuttur. Onları da burada zikretmenin Mescid-i Aksâ'da yapılacak olan namaz ibadetinin faziletinin anlaşılması konusunda kolaylık sağlayacaktır: “Câbir ibn Abdullah'tan nakledilen bir rivayette, Mescid-i Harâm'da eda edilen bir namazın yüz bin, Mescid-i Nebevî'de eda edilen bir namazın bin ve Beytül-Makdis'te eda edilen bir namazın beş yüz kat sevabı olduğu bildirilmiştir. Enes b. Mâlik'in naklettiği hadiste ise bu sayı Mescid-i Nebevî ile Mescid-i Aksâ'da kılınan namazın elli bin, Mescid-i Harâm'da kılınan namazın ise yüz bin namaza karşılık geldiği nakledilmiştir.”³⁷⁹

Daha farklı hadislerde de farklı rivâyetler bildirilmiştir. Bütün bu hadislerde de görüldüğü üzere rivâyetler arasında farklılık olsa da Mescid-i Aksâ'da kılınacak namazların Mescid-i Harâm ve Mescid-i Nebevî haricinde kılınan namazlardan kat kat faziletli olduğu oldukça açıktır. Ayrıca bu rivâyetleri destekleyen ve yeryüzünde kendisinde ibadet etmek için yola çıkılacak yani kendisine hicret edilecek mescitlerden biri olarak yine Hz. Peygamber'in hadislerinde Mescid-i Aksâ'nın da belirtilmesi burada yapılacak ibadetlerin önemini ortaya koymaktadır. Mescid-i Aksâ'da yapılan namaz haricindeki diğer ibadetler için farklı rivâyetler mevcuttur. Hz. Peygamber'in de belirttiği gibi Kudüs ve Mescid-i Aksâ'nın mahşer ve diriliş yeri olarak belirtilmesi, ayrıca Hz. Süleyman tarafından yapılan dua ile burada ibadet edenlerin tövbelerinin kabul edilmesi konusunda Hz. Peygamber'in de hadisinin olması bu kutsal mekânı önemli kılmaktadır.³⁸⁰ Yine yeryüzünde kendisinde ibadet etmek için yola çıkılacak mescitlerden biri olması da³⁸¹ Mescid-i Aksâ'da yapılan her türlü ibadetin faziletinin büyük olduğuna işaret etmektedir. Zerkeşi'nin naklettiği rivâyete göre Hz. Peygamber, Beytül-Makdis'te bir gün oruç tutmak ateşten kurtuluştur” buyurmuştur.³⁸² Dolayısıyla orada tutulan orucun müstehab olduğu ifade edilmiştir.³⁸³

³⁷⁸ Hande Nuran Alpaslan, *Üç Mescid İle İlgili Rivâyetlerin Değerlendirilmesi* (İstanbul: Sabahattin Zaim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 82; Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn Beyhakî, *Şa'bu'l İman* (İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2015), 6/42 (No. 3849).

³⁷⁹ İbn Mâce, “İkâmetü's-salat”, 195 (No. 1471).

³⁸⁰ Taberî, *Tefsiru'l Kebîr*, 20/118; İbn Mâce, “İkâmetü's Salat”, 196 (No. 1473).

³⁸¹ Bk. Kandemir, *Şedd-i Rihâl Hadisi Üzerine Değerlendirme*, 34.

³⁸² Zerkeşi, *İ'lâmü's-Sâcid*, 289.

³⁸³ Konu için bk. İsmail Altun, “Mescid-i Aksâ'da İbadetin Faziletine Dair Rivâyetlerin Değeri”, *Atatürk Üniversitesi Dergisi*, 21/3 (2021), 313-334

*Resim 4.3. Mescid-i Aksâ'nın Bölümleri*³⁸⁴

4.6. Mescid-i Aksâ'nın Kutsiyeti Meselesi

İslâm'ın kutsal saydığı üç mescitten biri olan Mescid-i Aksâ'nın, İslâm dininde hürmet görmesi farklı sebeplerle açıklanabilir. Bu sebepler hürmetine Mescid-i Aksâ Müslümanların gönlünde ve gözünde hürmete layık bir mekân olarak bulunmaktadır. Bu sebepleri ise şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Müslümanların Mescid-i Aksâ'ya hürmet göstermelerinin şüphesiz en büyük sebeplerinden birisi ilk kıble olmasıdır. Hz. Peygamber'in İslâm'ı tebliğe başlamasından sonra gerçekleşen Mi'râc mucizesinde farz kılınan beş vakit namaz kıblenin Mescid-i Harâm'a çevrildiğini bildiren vahiy gelene kadar Mescid-i Aksâ'ya doğru kılınmıştır.³⁸⁵
2. Diğer bir sebep Kudüs ve Mescid-i Aksâ'nın Kur'an-ı Kerim'de âyetlerle belirtilmesi ve faziletlerinin bu konuda oldukça fazla olmasıdır. Özellikle İsrâ Sûresi'nin ilk âyetinde bahsedilen Mi'râc mucizesinin buradan itibaren

³⁸⁴Talha Uğurluel, *Arzin Kapısı Kudüs*, Timaş Yayınları, 2021.

³⁸⁵ Kurtubî, *el- Camiu' l Ahkâmu' l Kur'an*, 9/34.

gerçekleşmesi de Mescid-i Aksâ'ya hürmet edilmesinin en önemli sebeplerindendir.³⁸⁶

3. Hz. İsa'nın burada Hz. Meryem'e müjdelenmesi ve burada Hz. İsa'nın peygamberlikle vazifelendirilmesi hem Hristiyanlar için hem Müslümanlar için önemlidir.³⁸⁷
4. Mescid-i Aksâ'ya hürmet göstermek için bir diğer sebep ise Hz. Peygamber'in hadisidir. “ Yolculuk şu üç mescide yapılır: Bunlar Mescid-i Harâm, bu benim mescidim Mescid-i Nebevi ve Mescid-i Aksâ'dır”³⁸⁸ bu hadis sayesinde özellikle Aşhab-ı Kiram, Mescid-i Harâm ve Mescid-i Nebî'den sonra Mescid-i Aksâ'ya özel ihtimam göstermişlerdir. Hatta ashaptan sırf Hz. Peygamber'in hadisinde belirttiği gibi Mescid-i Aksâ'da namaz kılmak için Mekke'den Kudüs'e gidenler olmuştur.³⁸⁹
5. İmam-ı Suyûti'ye göre bu saydığımız sebeplerden hiçbirisi olmasa bile sadece İsrâ Sûresi'nin ilk âyeti Kudüs ve Mescid-i Aksâ'nın hürmete layık olduğuna delildir.³⁹⁰ Görüldüğü üzere bir Müslümanın Kâbe, Mescid-i Harâm ve Mescid-i Nebevî gibi Mescid-i Aksâ'ya da hürmet göstermesi için birçok sebep bulunmaktadır.

³⁸⁶ Karadavî, *Her Müslümanın Ortak Davası Kudüs*, 16; Kandemir, *Şedd-i Rihâl Hadisi Üzerine Değerlendirme*, 77.

³⁸⁷ Muhammed Ali Sallabî, *Eyyubi Devleti ve Selahaddin Eyyubi ve Kudüs'ün Yeniden Fethi* (İstanbul: Ravza Yayıncılık, 2017), 610.

³⁸⁸ Buhârî, “Fadlû's Salat”, 1 (No. 1135).

³⁸⁹ İbn Teymiyye, *Sırât-ı Müstakîm* (İstanbul: Pınar Yayınları, 2010), 578.

³⁹⁰ Abdu'l-Fettah Avaisî, *Beytül Makdis Bereket Daireleri Teorisi* (İstanbul: Beytül Makdis Vakfı Yayınları, 2015), 7.

5. SONUÇ

Hız. Peygamber günlük hayatta ve diğer zamanlarda vaktinin çoğunu mescitte geçirmiştir. Bütün sosyal hayatını mescitle mündemiç kılan Hız. Peygamber, bütün sorunları ve problemleri ashabıyla mescitte çözme gayreti içerisinde olmuştur. Gerek hicret öncesi gerekse hicret sonrası Hız. Peygamber, tezimizde ele aldığımız üç kutsal mescidin haricinde sahabenin evlerini mescit olarak kullanmış ve bu mekânlarda sıkıntılarını ve problemlerini istişare yoluyla gidermiştir. Mescitler sadece günlük hayatımızda bir ibadet olarak kullanılmaması gerektiğini Hız. Peygamber bizlere göstermektedir. Zira tezimizde Hız. Peygamber'in sadece ibadethane maksâtlı olarak mescitleri kullanmadığını, ibadetlerin yanında toplumsal amaçlı olarak kullandığını görüyoruz. Dünya ve ahiret işlerinin meczedildiği müstesna bir yer olan mescidler, asıl yapılış gayesi ibadet ve içlerinde Allah'ın zikri olmakla beraber gerektiğinde mektep gerektiğinde askeri bir hapishane gerektiğinde hastane olabiliyor, içerisinde istişare yapıp devlet işleri ile alakalı kararlar alınabiliyordu. Hız. Peygamber toplumsal düzenin teminatı için mescit endeksli bir toplum modeli öngörmüş ve işlerine aile yapısından başlayarak toplumsal düzenini oturtmuştur. Hız. Peygamber asla tek başına karar almamış, düşünürken bile fikirlerini danışacak birileri ile iletişime geçme yollarını aramıştır. Örneğin savaş kararı alırken savaşın stratejisini öngören kararları, sahabeye danışır ve bu şekilde sonuca bağlardı. Bu durum, bir peygamber bile olsa insanın hata yapmaya meyilli bir varlık olduğunu ve toplumda insanın mutlaka paylaşımcı bir tutum içerisinde olması gerektiğini bizlere göstermektedir. Dinin direği olan namazın bile münferiden kılınmayıp cemaate önem verilmesi bunun en bariz örneklerindendir. İslâm dini her zaman paylaşmayı öngörmüş ve teşvik etmiştir. Bu yüzden İslâm'da dini ritüellerin temelinde samimiyet duygusundan ileri gelen paylaşımcı ve sosyal bir insan profili telakkisi söz konusudur. Dolayısıyla Hız. Peygamber, insanın içine kapanık bir hüviyete bürünmemesi ve çevresine yararlı işler yapması ve sosyal biri olması amacıyla mescitleri bir araç olarak kullanmıştır. Bu sayede insan kendini topluma ait olarak hissetmiş ve çevresine daha duyarlı bir kişiliğe bürünmüştür. Zira Hız. Peygamber çalışmalarına gençlere evliliği tavsiye ederek başlamış, gençlerin yeni hayata ilk adımını mescitte atmasını istemiştir.

Asr-ı saadet'te mescit idari sistemin merkezi olarak dünya işlerinin yürütüldüğü bir yerdir. Muhtelif müesseseleri nefsinde toplamış bir ana kurum olarak tanımlamak mümkündür. İlmi, kültürel, hukuki, iktisadi, siyasi, birçok müesseselerin temelleri oradan atılmıştır. Bu yönüyle mescitler örnek bir mekân olmuşlardır. Hız. Peygamber tüm insanlığa gönderilen bir peygamberdir. Maalesef günümüzde mescitleri çok yönlü kullanmayıp sadece ibadet ekseninde kullanıyoruz. Halbuki toplumun temelini mescit oturtulduğu takdirde tüm toplumsal sorunların kolaylıkla halledilebileceği aşikardır. Elbette manevi iklim ve huzurun kaynağı olan mescitler kulluk vazifelerin yerine getirildiği mekânlar olmasının yanında ibadet ekseninde mescitleri toplumdan

koparmamak asıl gaye olmalıdır. Aksi takdirde bu durum toplumda bazı yaralar açacaktır. Nitekim sahabe tıpkı Hz. Peygamber gibi bazı sıkıntılara göğüs germek için Mescid-i bir sığınma ve terapi yeri olarak kullanmışlar, huzur ve mutluluğu mescitte bulmuşlardır. Bu yönüyle bütün mescitlerin fiziki yapıları her ne kadar farklılık gösterse de manevi değeri ve zenginliği aynen bâki kalmaktadır. Bu bağlamda mescitlerin yapısının bozulmasıyla manevi kimliğinin kaybolduğunu zannetmek doğru değildir. Zira Allah (c.c.), bu kutsal mekânlar ve mescitler sayesinde bir beldeyi ve o beldede yaşayan insanları rahmetiyle kucaklar. Mescitlerin ziyaret edilerek oradaki havanın teneffüs edilmesi, geçmişte orada yaşanan ve sadece ibadetle kalmayan ve çok daha geniş çerçevede değerlendirilen fonksiyonların anlaşılmasına çalışılması manen bir müslümana büyük bir huzur katacaktır.

Mescid-i Harâm'ı ele alırken İslâm'ın ilk yıllarından itibaren Kâbe ve çevresi, panayırların düzenlendiği, toplantıların yapıldığı, kurbanların kesildiği bir mekân özelliği taşımıştır. Bununla birlikte Mekke'de yaşayanlar hem Müslümanlar ve hem de puta tapan müşrikler ibadetleri için de burayı tercih etmişlerdir. Şunu görmekteyiz ki Cahiliye Toplumu'nda mescit sadece bir ibadethane değil sosyal yaşamın farklı fonksiyonlarının da gerçekleştirildiği bir mekân olarak karşımıza çıkmaktadır. Arap kültüründe mescitlerin birçok amaçla kullanılması geleneğini Hz. Peygamber Medine'de de uygulamış ve toplumsal düzeni sağlamıştır. Mescid-i Harâm gerek Kur'an-ı Kerîm gerekse hadisler tarafından öneminin belirtilip övüldüğü, temel İslâm kaynaklarının da bu minvalde bu mescidin kudsiyetini ifade eden bilgilerine ulaşmak mümkündür.

Hız. Peygamber döneminde daha çok farklı fonksiyonlarıyla Mescid-i Nebî'nin ön plana çıktığını görmekteyiz. İslâm dininin yeni yeni kuvvetlenmesi ve Hız. Peygamber'in kendisine merkez olarak Medine'yi seçmesi ve bununla birlikte mescit inşası için bizzat çalışması, dönemin şartları göz önüne alındığında Mescid-i Nebî'yi birçok fonksiyonun yapıldığı bir merkez haline getirmiştir. Nitekim Hız. Peygamber'in mescid endeksli bir İslâm devleti yapılanmasını oluşturduğunu ve İslâm devletinin temellerini buradan attığını görmekteyiz. İslâm tarihinde Hız. Peygamber dönemi başta olmak üzere mescit olduğu halde ibadethane haricinde farklı fonksiyonların en yoğun kullanıldığı mescit burası olmuştur. Zira İslâm devletinin teşekkülü ve devlet kanunlarının yapılması mescit kanalıyla meydana gelmiştir. Ele aldığımız üç mescit içerisinde Mescid-i Nebî'ye Hız. Peygamber ayrı bir önem vermiş, Mekke'nin fethinden sonra Medine'ye dönüp vefat edinceye kadar bütün işlerini buradan yürütmüştür. Hız. Peygamber'in Mescid-i Nebî'yi temel alan tutumlarını ele alırken bu mekâna ayrı bir kudsiyet atfetmesinin yanında, Kur'an-ı Kerîm'de bazı âyetlerde de mescitlerin önemine vurgu yapılması, Hız. Peygamber'in bu tutumuna destek mahiyetindedir.

Tezimizin son bölümünde bütün semavi dinler tarafından kutsal kabul edilen Mescid-i Aksâ ele alınmıştır. Kudüs ve Mescid-i Aksâ'nın hürmete layık olduğu

sebepleriyle izah edilmiş ve zamanında inşa edilirken mescidin topluma ışık tutacak ve toplumu aydınlatacak bir mekân olarak kullanıldığı görülmüştür. Ayrıca Kur'an-ı Kerîm'de bahsedilmesi, Müslümanların ilk kiblesi olması ve Mi'râc mucizesinin burada gerçekleşmesi, hadislerde Mescid-i Aksâ'nın Mescid-i Harâm ve Mescid-i Nebevî'den sonra zikredilmesi en faziletli üçüncü mescit olduğunu göstermektedir.

KAYNAKLAR

- Abdulğani, Muhammed İlyas. *Buyûtu's-Sahâbe Havle'l-Mescid-i'n-Nebevîyyi's-Şerîf*. Medine: Metâbi'u'r-Reşîd, 2003.
- Abdürrezzâk, Ebû Bekir b. Hemmâm es-Sanânî. (ö. 211/826), *el-Musannef*. nşr. Habîbürrahmân el-Azamî. 11 cilt. Beyrut: 1983.
- Ağırakça, Ahmet. *Kudüs ve Mescid-i Aksânın İslâmdaki Yeri*. ed. Ümmühan Özkan. İstanbul: İHH Araştırma Yayınları, 2001.
- Ağırman, Mustafa. *Hiz. Peygamber Devrinde Mescid ve Fonksiyonları*. İstanbul: Ravza Yayınları, 3. Baskı, 2010.
- Ahmet Cevdet Paşa. *Hiz. Peygamber'in Hayatı*. İstanbul: Akpınar Yayınevi, 1988.
- Ahmed b. Hanbel. *Müsned*. thk. Şuayb el-Arnâvud. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001.
- Ahmed, Fuad Seyyid. *Tarihu'd-Da'veti'l-İslâmiyye*. Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 1994.
- Ahmet Muhtar Ömer. *Mu'cemu's- Savâbi'l-Lüğavi Delîlu'l-Müsekkafi'l-Arabî*. Kahire: Âlemu'l Kutub.2008.
- Akarsu, Murat. *Kabileden Devlete Medine Tecrübesi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018.
- Akmaz, Fatmatuz Zehra. *İslâm Tarihi Açısından İsrâ ve Mi'râc*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- Akyüz, Vecdi, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm*. 4 Cilt. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1995.
- Ali, Cevâd. *Cahiliyeden İslâm'a İbadet Tarihi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015.
- Ali, Cevâd. *el-Mufasssal fî Târîhi'l-Arabî Kable'l-İslâm*. 10 cilt. Bağdat: Câmîatu Bağdâd, 1993.
- Alpaslan, Hande Nuran. *Üç Mescid ile İlgili Rivâyetlerin Değerlendirilmesi*. İstanbul: Sabahattin Zaim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Alper, Hülya. "Münafık". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 31/564-566. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006.
- Altun, İsmail. "Hz. Peygamber Döneminde Kudüs'te Mescid-i Aksâ Var mıydı?". *Turkish Studies*, 12/2 (2017), 1-22.
- Altun, İsmail. "Mescid-i Aksâ'da İbadetin Faziletine Dair Rivâyetlerin Değerlendirilmesi". *Atatürk Üniversitesi Dergisi* 21/3 (2021), 313-334.
- Altun, İsmail. "Muhammed Hamidullah'ın Mescid-i Aksâ'nın Yerine Dair Görüşlerine Eleştirel Bir Yaklaşım". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 22/1 (2018), 293-316.
- Apak, Âdem. *Anahatlarıyla İslâm Tarihi*. İstanbul: Ensar Yayınları, 17.Baskı, 2016.
- Apak, Âdem. *Siyer-i Nebî*. İstanbul: Ensar Yayınları. 5. Baskı. 2020.
- Arslantaş, Nuh. *Yahudilere Göre Hz. Muhammed*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2012.
- Arslantaş, Nuh. *Hiz. Muhammed Dönemi'nde Yahudiler*. İstanbul: Kuramer Yayınları, ty.

- Askalani, Ahmed b. Ali İbn Hacer. *Fethu'l-Bari Serhu Sahihi'l Buhari*. Beyrut: Daru'l-Marife, 1379.
- Askalanî, Ebu'l Fadl Şehabeddin Ahmet İbn Hacer. *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*. Beyrut: Daru'l Kutubi'l İlmiyye, 2010.
- Avaisî, Abdu'l-Fettah. *Beytûlmakdis Bereket Daireleri Teorisi*. çev. Emine Nur Kafalı-Kübra Arslan-Kübra Türk. İstanbul: Beytûlmakdis Çalışmaları Vakfı Yayınları, 2015.
- Ay, Rahim. *Kudüs Şehri Siyasi Tarihi ve Üç Kutsal Dindeki Önemi*. Van: Yüzüncüyıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1997.
- Ayas, Tahir. “Medine Harem Bölgesinin Tespiti: Eleştiriler Bağlamında Bir Buhârî Rivâyetinin Değerlendirilmesi”. *İslâm Araştırmaları Dergisi* 40/1 (2018), 1-45.
- Aynî, Bedruddin Ebû Muhammed Mahmud İbn Ahmed. *Umdetü'l-Kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. 25 cilt. Beyrut: Dâru İhyâu't-Turâsi'l-Arabî, ty.
- Azimli, Mehmet. *Siyeri Farklı Okumak*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015.
- Azizova, Elnure. Hz. Peygamber Döneminde Çalışma Hayatı ve Meslekler. İstanbul: İSAM Yayınları, 2011.
- Balcı, İsrail. *Kur'an'daki el-Mescidü'l-Aksâ Kavramının Kritiği*. Samsun: Marife Yayınları, 2012.
- Balcı, İsrail. *Vahyin Gölgesinde Siyer, Medine Dönemi V*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019.
- Bayrak, Handan Yıldız. *Kur'an'da Kudüs ve Mescid-i Aksâ*. Konya: Necmettin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Bedir, Abdülâsîd. *Târîhu's-Şâmil li'l-Medineti'l-Münevvere*. 3 cilt. Medine: Müellif Baskısı, 1993.
- Beğavi, Muhyissünne Ebû Muhammed Hüseyin İbn Mesud. *Me'âlimu't-Tenzîl fî Tefsîri'l-Kur'an*. thk. Abdurrezzak el-Mehdî. Beyrut: Dâru İhyai't-Turâsi'l-Arabî, 1999.
- Belâzûrî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd. *Ensâbü'l-Eşraf*. thk. Süheyl Zekkar ve Riyad ez-Ziriklî. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1417/1996.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn. *Delâilü'n-Nübüvve ve mâ'rifetü Ahvâli Sâhibü's-Serâ*. Beyrut: Dâru'l Kutubi'l-İlmiyye, 1985.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn. *Şa'bu'l İman*. 6/42. İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2015.
- Bozkurt, Nebî vd. “Mescid-i Nebvî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/ 281-290. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2004.
- Bozkurt, Nebî. “Mescid-i Aksâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/268-271. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Bozkurt, Nebî-Mustafa Sabri Küçükaşçı. “Mescid-i Harâm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/ 273-277. Ankara: TDV Yayınları, 2004.

- Buhârî. *Târîhu'l-Kebîr*. thk. Peygamber Abdülhamîd Hân. Haydarâbâd: Dairetü'l-Meârifî'l-Osmaniyye, ts.
- Can, Yılmaz. "Kâbe". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. OMÜ İlahiyat Fakültesi. c.y./7 (1993), 67-91.
- Can, Yılmaz. *İslâmın Kutsal Mabetleri Kâbe, Mescidü'l-Harâm ve Mescidü'n Nebî*. Samsun: Sidre Yayınları, 1995.
- Çelebi, Ahmet. *İslâm'da Eğitim ve Öğretim Tarihi*. çev. Ali Yardım. İstanbul: Damla Yayınevi, 1976.
- Çiftçi, Mehmet Emin. Hadislerde Kudüs ve Mescid-i Aksâ. *Beytül Makdis Araştırmaları Dergisi* 20/33 (2020), 319-326.
- Demirkol, Yaşar. *İslâm Öncesi Mekke*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2022.
- Dikici, Recep. *Kudüs Tarihi Faziletleri ve Âlimleri*. İstanbul: Akif yayınları, 2018.
- Diñçer, Süleyman. *Kur'an-ı Kerîm'de Kâbe*. Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Diyârbekrî, Kâdî Hüseyin b. Muhammed b. el-Hasen. *Târîhu'l- Hamîs fî Ahvali Enfesi Nefis*. Beyrut: Dâru Sâdır, 1966.
- Enver Rifaî. *İslâm fî Hadaratihî ve'n-Nüzûmihi*. Dımışk: Daru'l-Fikr, 1986.
- Eyüp Sabri Paşa. *Kâbe ve Mekke Tarihi*. çev. Osman Erdem. İstanbul: Osmanlı Yayınevi, 2017.
- Ezrakî, Ebû'l-Velîd Peygamber b. Abdillâh b. Ahmed. *Ahbâr-u Mekke ve mâ câ'e fîhâ mine'l-âsâr*. 1-2. thk. Rüşdî es- Sâlih Mulhîs. Beyrût: Dâru'l-Endulûs, t.y.
- Fâkihî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Abbâs. *Ahbârü'l Mekke*. nşr. Abdülmelik b. Abdullah. Mekke: 1986.
- Gazali, Muhammed. *Fıkhu's-Sîre*. çev. Resul Tosun. İstanbul: Bilimevi Basımevi, 2005.
- Güner, Ahmet. *Asr-ı Saadet'te Mescitler/Camiler ve Fonksiyonları*. Doç. Dr. Vecdi Akyüz. (ed.). 4 cilt. İstanbul: Beyan Yayınları, 1994.
- Hamidullah, Muhammed. *İslâm Müesseselerine Giriş*. çev. İhsan Süreyya Sırma İstanbul: Beyan Yayınları, 1981.
- Hamîdullah, Muhammed. *İslâm Peygamberi*. çev. Mehmet Yazgan, Beyan Yayınları, 2021.
- Hamidullah, Muhammed. *Resûlullah Muhammed*. çev. Salih Tuğ İstanbul: İrfan Yayıncılık, 1992.
- Hudârî, Muhammed. *Nuru'l- Yakîn Muhammed*. çev. Mehmet Seri Doğru. İstanbul: Nida Yayınları, 2012.
- Humeydî, Muhammed ibn Fütuh. *el-Cem beyne's-Sahihayn*. nşr. Hüseyin el- Bevvab. Beyrut: 2002
- Hizmetli, Sabri. *İslâm Tarihi*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1991.

- Işık, Şükran. *Hadislerde Mescid-i Nebî*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- İbn Abdülber. *İstî'âb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*. nşr. Ali Muhammed Muavviz-Âdil Hamîd Abdülmevcûd. 4 Cilt. Beyrut: 2002.
- İbn Atiyye, Abdulhak b. Ğâlib. *Muharraru'l Vecîz fî Tefsîri'l -Kitâbi'l- Azîz*, thk. Abdusselam Abduşşafî. Beyrut: Daru'l Kütübî'l-İlmiyye, 2001.
- İbn Haldun. *Sîretu'n Nebevîyye*. thk. Ahmet Bezzar. Riyad: Mektebetu'l Mearif, 1988.
- İbn Hişâm. *Sîret-i Nebevîyye*. Mısır: Daru'l Kutubi'l İlmiyye, 1375.
- İbnü'l Cevzî, Burhâniddîn İbrâhîm b. Ahmed el-Halebî. (ö. 1044/1635) *İnsânu'l- Uyûn fî Sireti'l-Emînîl- Me'mûn*. 3 cilt. Mısır: 1384/1964.
- İbnu'l-Cevzî, Ebu'l Ferec Cemâleddin Abdurrahman b. Ali. *Vefâ bi Ehvali'l Mustafa* Beyrut: Daru'l Kutubu'l İlmiyye, 2012.
- İbn Kayyım el-Cevziyye. *Zadu'l-Meâd Rahmet Peygamberi ve Devleti*. çev. Muzaffer Can. 4 Cilt. İstanbul: Cantaş Yayınları, 1989.
- İbn Kelbî. *Kitâbu'l Esmâ (Putlar Kitabı)*. çev. Beyza Bilgin. 2. Baskı, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017.
- İbn Kesîr, Ebu'l Fidâ İsmâîl. *Mu'cizâtü'n-Nübüvve*. thk. Hamza en-Neşretî, Abdulhafız Ferağlı, Abdülhamid Mustafa. Kahire: 1996.
- İbn Kesîr, Ebu'l Fidâ İsmâîl. *El- Bidâye ve'n-Nihâye fî't-Tarih (Büyük İslâm Tarihi)*. çev. Mehmet Keskin. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2008.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed. *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*. thk. Ali Muhammed Ömer. 11 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Haneci, 2001.
- İbn Sallam, Ebû Ubeyd Kasım. *Kitâbü'l-Emvâl*. çev. Cemaleddin Saylık. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016.
- İbn Şebbe. *Târîhu'l-Medîneti'l-Münevvere*. thk. Ali Muhammed Dendel. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1996.
- İbn Teymiyye. Ebu'l Abbas Takiyyuddin Ahmed. *Sırât-ı Müstakîm*. çev. Salih Uçan. İstanbul: Pınar Yayınları, 2010.
- İbn Teymiyye, Ebu'l Abbas Takiyyuddin Ahmed. *Minhâcu's Sünneti'n Nebevîyye*, thk. Muhammed Reşad Sâlim. Beyrut: 1986.
- İbn Mâce. Ebu Abdullah Muhammed bin Yezid. *Sünen*. thk. Nasırüddin Elbani. Mektebetü'l-Mearif, Riyad, t.y.
- İbnü'l-Esîr, Ebu'l-Hasan. *el-Kâmil fî't-Tarih*. 13 cilt, Beyrut: Dâru Sâdr, 1965.
- İbn Zebâle. *Ahbâru'l- Medîne*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018.
- İsfahânî, Ebu'l-Ferec. *Kitâbu'l Eğâni*. nşr. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim. Mısır: el-Hey'etü'l-Mısıriyye el-Âmme, 1992.
- Kamacı, Fatmatüz Zehra. *Hız. Peygamber'in Günlük Hayatı*. İstanbul: İnkılap Yayınları, 2017.

- Kandemir, Hüseyin. *Şedd-i Rihâl Hadisi Üzerine Değerlendirme*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Karadavî, Yusuf. *Her Müslümanın Ortak Davası Kudüs*. çev. İzzet Marangozoğlu. İstanbul: Nida Yayınları, 2010.
- Karakaş, Ali. *Hadis Kültüründe Kudüs ve Mescid-i Aksâ*. Dinî, Tarihî ve Edebî Açından Kudüs (Tarihî INCSOS Kudüs Kongresi). İstanbul: DBY Yayınları, 2018.
- Karaman, Fikret vd. *Dini Kavramlar Sözlüğü*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.
- Karaoğlu, Arslan. İsra ve Mi'râc Hadisesi Üzerine Bir Denemesi. *Bilimnâme Dergisi* 34/2, İstanbul: 2017.
- Kayrevânî. Ebû Ali Hasan el-Ezdî. *Umde fî mehâsini 'ş-şî'r ve âdâbih*. thk. Muhammed Karkazân. 2 Cilt. Beyrut: 1988.
- Kazancı, Ahmet Lutfî. "Ebrehe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 1994.
- Kettânî, Abdulhayy. *et- Teratibul İdariyye*, Beyrut: 2017.
- Kettânî, Abdulhayy. *Hadis Literatürü (er-Risâletü'l Müstatrafe)*. çev. Yusuf Özbek. İstanbul: İz Yayıncılık, 1994.
- Kister, Meir Jacob. "Sadece Üç Mescid İçin Yolculuğa Çıkınız", Erken Tarihli Bir Hadis Üzerine İnceleme. çev. Hafize Yazıcı. *Uluslararası Hadis Araştırmaları Dergisi* 2, 2009.
- Köksal, M. Asım. *İslâm Tarihi*. İstanbul: Erkam Yayınları, 2016.
- Köksal, M. Asım. *Peygamberler Tarihi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Küçükaşçı, M. Sabri. *Cahiliyeden Emevilerin Sonuna Kadar Harâmeyn*. İstanbul: İrcica Yayınları, 2003.
- Lale, Ferzende. *İbnü'l Esir'de Beytü'l-Makdis*. Mardin: Artuklu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Mâğlus, Sami b. Abdullah, *el- Atlasu't tarihî li Siyreti'r Rasûl (Siyer Atlası)*. Thk. Muhammed Emin Yıldırım. İstanbul: Siyer Yayınları, 2015.
- Mercânî, Abdülmelik b. *Behcetü'n-Nüfûs*. thk. Muhammed Şevki b. İbrahim Mekki. Riyad: 2004.
- Mevdûdî, Ebu'l-Âlâ. *Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi ve Hz. Peygamber'in Hayatı*. trc. Ahmet Asar. İstanbul: Pınar Yayınları, 2010.
- Mevsılî, Ahmed b. Alî Ebû Ya'lâ. *el-Mucem*, nşr. Hüseyin Selîm Esed. 13 Cilt. Dimeşk: 1984.
- Miras, Kamil. *Tecrîd-i Sarih Tercemesi*. Komisyon. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020.
- Molla Hâtır, Halil İbrahîm. *Fezâilu'l-Medineti'l-Münevvere*. 3 Cilt. Medine: Mektebetü Dâri't-Turâs-Cidde: Dâru'l-Kible-Beyrut: Müessesetü Ulûmi'l Kur'ân, 1993.

- Müslim, Ebü'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc. *Sahîh-i Müslim*. thk. Muhammed Fuad Abdülbaki. Beyrut: Daru İhya-i et-Turas'el Arabî, ts.
- Nehrevâlî, Ebû Abdillâh Kutbüddîn Muhammed b. Ahmed b. Muhammed. *Târîhü'l-Medîne*. thk. Ebû Abdullâh Muhammed. Beyrut: 1997.
- Nesaî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Ali b. Şuayb. *Sünenü'l-Kübrâ*. thk. Abdülgaffar Süleyman Bündârî, Ebû Abdullah Seyyid b. Kesrevî b. Hasan. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1411/1991.
- Nevevî, Ebu Zekerîyya b. Muhyiddin Yahya b. Şeref. *Minhacu'l Şerhu Sahihi Müslim*. Beyrut:1415.
- Oruç, Haydar, Mescid-i Aksâ Tarihi, Statüsü ve Güncel Gelişmeler. *ORMER Perspektif Serileri, 1-7*. Sakarya: Orta Doğu Enstitüsü, 2015.
- Öğüt, Salim, "Harem". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*.16/127-132. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Öğüt, Salim, "Hacerü'l-Esved". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*.14/433-434. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 1996.
- Ölmez, Mustafa. *Mescid-i Nebevî ve Çevresindeki Mekânlar*. Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Önkal, Ahmet, "Hücre-i Saadet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/456-458. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 1998.
- Önkal, Ahmet-Bozkurt, Nebî. "Câmi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/56-90. Ankara: TDV Yayınları, 1993.
- Örenç, Aşır. *Hadislerde Kutsal Mekân Algısı*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi. Isparta: 2013.
- Örenç, Aşır. "Konu Hadisleri Bağlamında Mescid-i Nebevî ve Orada Yapılan İbadetlerin Faziletleri". *Aksaray Üniversitesi İslâmi İlimler Fakültesi Dergisi*, 1/2 (2014), 71-85.
- Râzî, Ebu Abdullah Fahreddin Peygamber b. Ömer. *Mefâtîhu'l Gayb*. Beyrut: el-Matbaatü'l-Âmire,1307.
- Sallabî, Ali. *Eyyubi Devleti ve Selahaddin Eyyubi ve Kudüs'ün Yeniden Fethi*. çev. Şerafettin Şenaslan. İstanbul: Ravza Yayınları, 2017.
- Semhûdî. Ebû-Hasen Nûrûddin Ali b. Abdillâh el-Hasani eş- Şâfiî. *Vefâü'l Vefâ bi-Ahbâri Dari'l Mustaf*. 3 Cilt. Ankara: Siyer Yayınları, 2022.
- Seydinna, Ebu'l- Feth Muhammed. *Uyûnu'l -Eser fî Funûni'l- Meğâzi ve's Şemâil ves-Siyer*. thk. Muhammed Hadravî- Muhyiddin Matvî. Dimeşk: 1992.
- Suyûtî, Ebu'l Fadl Celâleddin Abdurrahman b Ebi Bekr. *el-Hâvî li'l- Fetâvî*. Beyrut: 2004.
- Sümeyye Ali Jaber. *Kur'an'da Mescid-i Aksâ ve Çevresi*. İstanbul: İbn Haldun Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.

- Şahin, Muhammed Ekrem. *Kâbe Örtüsünün Tarihsel Gelişimi*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Şâmî, Şemsüddin Ebû Abdillâh Muhammed ibn Yusuf. *Sâlihi Sübülü'l Hüda ve'r Reşad fî Sîret Hayri'l İbâd*. Beyrut: 1993.
- Şenevânî, Ahmed Muhammed. *Medînetü'l-Münevvere ve Devletü'l-İslâmi'l-Ülâ*. Medine: Dâru'z-Zaman, 2007.
- Şevkânî, Muhammed ibn. *Neylu'l Evtar*. Mısır: Daru'l Hadis, 1993.
- Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr. *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülük*. 11 Cilt. Beyrut: Daru't-Turas, 1387.
- Tanyu, Hikmet. “Ağlama Duvarı”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/474-475. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Tirmizi. *Sünen-i Tirmizi*, thk. Ahmed Muhammed Şakir vd. Mısır: Şeriket-i Mektebe ve Matbuat Mustafa el-Bayî, 1975.
- Tuğ, Salih. *İslâm Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1984.
- Türkmânî, Muhammed b. Ahmet b. Osman ez-Zehebî. *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşahir ve'l-A'lâm*. Beyrut: 2003.
- Ünal, Sadettin. “Kâbe”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/14-21. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Wensinck, A. J. “Mescid-i Aksâ”. *İslâm Ansiklopedisi*. 8/118-119. İstanbul: 1993.
- Vakîdî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer. *Kitâbü'l-Meğâzî*. thk. Marsden Jones, Beyrut: Dâru'l A'lemi, 1409/1989.
- Yavuz, Yunus Vehbi. *Başlangıçtan Günümüze Cuma Namazı*. Bursa: Emin Yayınları, 2005.
- Yazır, Elmalılı Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. İstanbul: Eser Neşriyat, 1979.
- Yıldız, Hakkı Dursun. (ed.). *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*. İstanbul: 1986.
- Yılmaz, Zeynep Sena. *Üç Kutsal Mescide Dair Rivâyetlerin Değeri*. Konya: Necmettin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Yiğit, İsmail. “Emeviler”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/87-104. İstanbul: TDV Yayınları 1995.
- Yiğitoğlu, Mustafa. İsrâ ve Mirâç'ta Süleyman Mabedi ve Mescid-i Aksâ'nın Varlığı Meselesi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*. 6/1 (2017), 641-651.
- Zerkeşi, Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdullâh. *İ'lâmü's Sâcid fî-Ahkâmi'l Mesâcid*. Beyrut: Daru'n Nefâis, 2019.

